

**GEÇİŞ
DÖNEMİ
ADALETİNİN
YOKLUĞUNDA
RESMÎ HAKİKAT
ARAYIŞI:
TÜRKİYE'DE
MECLİS
ARAŞTIRMA
*KOMİSYONLARI***

ONUR BAKİNER

**GEÇİŞ DÖNEMİ ADALETİNİN
YOKLUĞUNDA RESMÎ
HAKİKAT ARAYIŞI:
TÜRKİYE'DE MECLİS
ARAŞTIRMA KOMİSYONLARI**

ONUR BAKINER

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi
İnönü Caddesi Akar Palas No:14 Kat:1
Beyoğlu, 34427, İstanbul
T: +90 212 243 32 27
info@hafiza-merkezi.org
hakikatadalethafiza.org

YAZAR

Onur Bakıner

ÇEVİRİ

Sebastian Heuer

SON OKUMA

Asena Günal

TASARIM

Ekin Sanaç

BASKI

Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi,
B Blok 6. Kat, No:4NB 7-9-11
Topkapı 34010, İstanbul
T: +90 212 613 3846
www.senaofset.com.tr

© Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları
Derneği Yayınları, 2022

ISBN: 978-605-85978-7-7

Hafıza Merkezi bu araştırmaya ve kitabın yayınlanmasına katkılarından dolayı Olof Palme International Center'a teşekkür eder.

SIGRID RAUSING TRUST

Oak Vakfı ve Sigrid Rausing Trust Vakfı'na da kurumsal desteklerinden ötürü ayrıca teşekkür ederiz.

Bütün hakları saklıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek suretiyle yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden iznine tabidir.

GİRİŞ	8
Türkiye'de Meclis Araştırma Komisyonlarının İncelenmesi:	
Amaçlar, Bağlam ve Yöntemlers	8
<i>Amaçlar</i>	8
<i>Bağlam: Türkiye'de meclis araştırma komisyonları</i>	8
<i>Bu rapor için seçilen vakalar</i>	10
<i>Veri ve yöntem</i>	12
<i>Rapora genel bakış</i>	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Meclis Araştırma Komisyonu Nedir ve Neden Önemlidir?	15
Geçiş dönemi adaleti bağlamında hakikat arayışı	16
Hakikat arayışı türleri	17
Meclis araştırma komisyonlarının tanımlanması	19
Geçmişteki yanlışların bir meclis komisyonu aracılığıyla ele alınmasının olası avantaj ve dezavantajları	20
Öne çıkan meclis araştırma komisyonu örnekleri	22
<i>Uruguay</i>	22
<i>Peru</i>	23
<i>Almanya</i>	24
Sonuç	25
İKİNCİ BÖLÜM	
Susurluk Komisyonu	27
Giriş	28
Bağlam	28
Komisyonun kuruluşu ve işleyişi	29
Nihai rapor	32
Komisyon sonrası süreç	33
Susurluk Komisyonu'nun analizi	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Darbe Komisyonu	39
Giriş	40
Bağlam	40
Komisyonun kuruluşu ve işleyişi	41
Nihai rapor	43
Komisyon sonrası süreç	46
Darbe Komisyonu'nun Analizi	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu	51
Giriş	52
Bağlam	52
Komisyonun kuruluşu ve işleyişi	53
Nihai rapor	55
Komisyon sonrası süreç	57
Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu'nun analizi	57

BEŞİNCİ BÖLÜM

Barış Süreci Komisyonu	62
Giriş	63
Bağlam	63
Komisyonun kuruluşu ve işleyişi	64
Nihai rapor	66
Komisyon sonrası süreç	68
Barış Süreci Komisyonu'nun analizi	70

ALTINCI BÖLÜM

Meclis Araştırma Komisyonlarının Karşılaştırmalı Analizi	74
Çerçeve anlatılar	75
Meclis araştırma komisyonları ve geçiş dönemi adaleti	79
Meclis komisyonlarının kamuoyundaki karşılığı	81
Sivil toplumun komisyonlara katılımı	82

YEDİNCİ BÖLÜM

Gelecekte Kurulacak Meclis Araştırma Komisyonları için Tavsiyeler	85
1. Resmî yetkilerin net bir şekilde tanımlanması	86
2. Metodolojinin şeffaf olması	87
3. Hedeflerin belirlenmesi	88
4. Söz hakkını yeniden düşünmek	89
5. Sivil toplum katılımının teşvik edilmesi	91

KAYNAKÇA	93
-----------------	-----------

Giriş

Türkiye’de Meclis Araştırma Komisyonlarının İncelenmesi: Amaçlar, Bağlam ve Yöntemler

Amaçlar

Bu rapor, 1997-2013 yılları arasında siyasî şiddet ve insan hakları ihlalleriyle ilgili konuları araştırmak üzere kurulan dört meclis araştırma komisyonunu belgeleyip analiz ederek ileride kurulacak komisyonlar için yol gösterici bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de ne resmî bir geçiş dönemi adaleti süreci gerçekleşmiş ne de bir hakikat komisyonu kurulmuştur. Bununla birlikte, meclis ve diğer devlet kurumları, 1980’lerin sonlarından bu yana, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki silahlı iç çatışma sırasında devlet güçlerince sergilenen davranışları, bu çatışma sırasında ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerini ve demokrasiye yönelik tehditleri araştırmak üzere hakikat arayışıyla görevlendirilen çeşitli organlar oluşturdu. Elinizdeki çalışma, meclis araştırma komisyonlarının gerçekleri ortaya çıkarma, bunları kamuoyuna duyurma ve mağdurlar için tazminat sağlama konusundaki başarılarını ve eksikliklerini incelemektedir. Çalışmanın genel amacı, meclisin bir komisyonu olarak veya ondan bağımsız olarak hakikat arayışını yürütecek ve ileride kurulacak bir kurulun, geçmişteki bu girişimlerin başarılarını geliştirmek ve eksikliklerini aşmak için yapabileceklerini ve yapması gerekenleri tartışmak konusunda zemin hazırlamaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmada Türkiye’de barış ve demokrasiye gerçek bir siyasî geçişin yaşanmadığı kabul edilerek geçmişteki araştırma komisyonları, gelecekteki girişimler açısından bize bir düşünme fırsatı sağlamaları ve yol göstermeleri umuduyla incelenmektedir. Dolayısıyla projenin genel amacı, demokratik açılım ya da barış süreci bağlamında kurulacak bir meclis araştırma komisyonu ya da hakikat komisyonu için en iyi uygulamaları araştırmaktır. Bu pratik arayışa yön vermek için diğer ülkelerdeki komisyonlara ilişkin mevcut literatür incelenecek ve Türkiye’de geçmişte kurulan komisyonlar analiz edilecektir.

Bağlam: Türkiye’de meclis araştırma komisyonları

Türkiye Cumhuriyeti’nin yasama organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1950-2021 yılları arasında toplam 137 geçici meclis araştırma komisyonu kurulmuştur. Bunlardan 89’u meclis genel kuruluna nihai bir rapor sunmuştur; bu da komisyonların

üçte birinden fazlasının genel kurul tarafından göz ardı edildiği anlamına gelmektedir. Şekil Giriş.1, geçici meclis araştırma komisyonlarının yasama dönemlerine göre dağılımını göstermektedir; sütunları dikey olarak ayıran beyaz çizgiler ise her bir yasama dönemindeki ayrı yılları göstermektedir.

Meclis araştırma komisyonları Meclis İçtüzüğü'nün yetki alanı içinde kurulur. Anayasa'nın 98. Maddesi,¹ Meclis'in bilgi edinme ve denetleme yetkisini Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla kullanmasını öngörmektedir. Meclis araştırması, "belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir" şeklinde tanımlanmaktadır. Anayasa, araştırma komisyonlarının kurulmasına ilişkin ayrıntıları Meclis İçtüzüğü'ne bırakmıştır.

Bir komisyonun kurulmasında atılacak ilk adım bir meclis araştırma önergesinin sunulmasıdır. Meclis Genel Kurulu'nun önergeyi kabul etmesi halinde komisyon çalışmalarına başlar. Meclis araştırma komisyonunun yetkilerine ilişkin standartlar Meclis İçtüzüğü'nün 104. ve 105. maddeleriyle belirlenmiştir. Buna göre; "Meclis Araştırma Komisyonu, bakanlıklarla genel ve katma bütçeli dairelerden, mahalli idarelerden, muhtarlıklardan, üniversitelerden, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumundan, kamu iktisadi teşebbüslerinden, özel kanun ile veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanarak kurulmuş banka ve kuruluşlardan, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından ve kamu yararına çalışan derneklerden bilgi istemek ve buralarda inceleme yapmak, ilgililerini çağırıp bilgi almak yetkisine sahiptir."² Görüldüğü üzere, milletvekilleri bu listeye dahil edilmemiştir; devlet güvenlik kurumlarının üyelerinin dahil olup olmadığı ise belirsizdir. Sonuçta, muvazzaf polis ve askerler sırasıyla İçişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmaktadır, ancak bir meclis komisyonu tarafından kimlerin dinlenebileceğini açıklamak için yer verilen "ilgililer" tanımı oldukça muğlaktır. İçtüzüğe göre, komisyonlar ayrıca "uygun bulacağı uzmanların bilgilerine başvurabilir" ve bu yetki elbette kamu sektörüyle bağlantılı kişiler konusunda herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Ancak, bu tür bilgilerin hangi yollarla aranması gerektiğine dair spesifik bilgiler eksiktir. Aynı şekilde, bilgisine başvurulması istenen ilgili kişiler veya uzmanlar işbirliği yapmayı reddettiği takdirde ne olacağına dair yol gösterilmemiştir.

¹ Anayasanın tam metni için bkz.: https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.

² Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, Madde 105. Meclis İçtüzüğü'nün tamamı için bkz.: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf>.

Türkiye’de meclis araştırma komisyonları *yeminli ifade alma yetkisi* gibi yargısal yetkilere sahip değildir. Bunun başlıca nedeni, Anayasa Mahkemesi’nin meclis faaliyetini yargı yetkisinden tamamen ayrı olarak yorumlaması sonucu meclis komisyonlarının bir mahkemeninkine benzer niteliklerden mahrum olmasıdır. Her ne kadar bu komisyonlar hemen her ilgili kişiyi dinleme yetkisine sahip olsalar da yasal hesap verebilirlikten muafiyet sağlama yetkileri yoktur. Bu durum, kişilerin kendi aleyhinde ifade vermeyi reddetme hakkıyla birleştiğinde, araştırma komisyonlarının, fail oldukları düşünülen veya hassas bilgileri saklayan kamu kurumları üyelerinden bilgi edinme imkânlarını sınırlamaktadır.³

Araştırma komisyonları ile yargı arasındaki ilişki, özellikle savcılıklar ve komisyonlar aynı anda faaliyet gösterdiği durumlarda tartışmalara neden olmuştur. Bu alanda rollerin dağılımı belirsizdir. Komisyonların savcılıklarla organik bir bağı yoktur. Bununla birlikte, bir savcı, komisyon tarafından ortaya çıkarılan yeni bilgilere dayanarak yeni bir soruşturma açmaya veya daha önceki bir soruşturmayı yeniden gözden geçirmeye karar verebilir. Yine de meclis araştırma komisyonlarının mümkün olduğunca az hukukî ve fiilî güce sahip olacak şekilde tasarlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu rapor için seçilen vakalar

Başka yerlerde olduğu gibi, meclis araştırma komisyonları Türkiye’de de kamuoyunu ilgilendiren çok sayıda konuyu ele almıştır. Ancak geçiş dönemi adaleti ile ilgili konular için kurulan komisyonlar oldukça azdır. Komisyonlardan ikisi askerî darbeleri, üçü ise aydınlatılmamış siyasî cinayetleri araştırırken “insan hakları” terimi ise bugüne kadar hiçbir geçici meclis araştırma komisyonunun başlığında yer almamıştır.

Geçici komisyonların yanı sıra, Meclis daimî komisyonlarının alt komisyonları da araştırma faaliyetleri yürütmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, 1990 yılında kurulan insan hakları komisyonu da dâhil olmak üzere 16 daimî komisyon bulunmaktadır. İnsan hakları komisyonu kuruluşundan 2021 yılına kadar 21 rapor yayınlamıştır.

Bu raporun amaçları doğrultusunda, çalışmaları doğrudan siyasî şiddet ve insan hakları ihlalleriyle ilgili olan üç geçici meclis araştırma komisyonu ve bir daimî komisyonun alt komisyonu tespit edilmiştir. Kapsamın bu koşullar temelinde

³ Bu bölümdeki bilgiler 31 Ocak 2022 tarihinde Ulaş Karan ile Zoom üzerinden yaptığım görüşmeden alınmıştır.

belirlenmesi üç nedenden ötürü önemlidir: (1) Türkiye’de ve başka ülkelerde insan hakları ihlalleriyle ilgili olmayan konular için meclis araştırma komisyonları kurulmuştur; bu nedenle ilgisiz komisyonlar elenmiştir; (2) bazı komisyonların, insan haklarını ele alsalar bile tek bir olayı veya az sayıda olayı araştırması söz konusu olabilir; bu komisyonlar da dışarıda bırakılmıştır; ve (3) bazı komisyonlar başka ülkelerde meydana gelen insan hakları ihlallerini araştırmaktadır; bunlar da bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Başka bir deyişle, bu çalışmada yapılan ampirik analiz Türkiye’deki kitlesel ve sistematik insan hakları ihlallerini araştıran meclis araştırma komisyonlarıyla sınırlıdır ve bu çalışmaya rehberlik eden literatür araştırması Uruguay, Peru ve Almanya’daki benzer komisyonları değerlendirmektedir. Bu noktada, dünya genelindeki geçiş dönemi adaleti literatüründe bazı meclis araştırma komisyonlarının hakikat komisyonu olarak kabul edilirken bazılarının bu kategoriden dışlandığı da hatırlatılmalıdır. Yukarıdaki tanıma uyan tüm meclis komisyonları, literatürde hakikat komisyonu olarak kabul edilip edilmediklerine bakılmaksızın bu rapora dahil edilmiştir.

Bu raporda sunulan ampirik analiz dört komisyona (üç meclis araştırma komisyonu ve bir alt komisyon) odaklanmaktadır:

- Yasadışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk’ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (1997)
- Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (2012)
- Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Alt Komisyon (2013)
- Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (2013)

Bu dört araştırma dış dünyadan kopuk koşullarda gerçekleşmemiştir; siyasî partilerin, sivil toplum örgütlerinin, mağdur gruplarının ve zaman zaman uluslararası aktörlerin uyguladığı baskı, meclisi bu araştırma organlarını oluşturmaya ve desteklemeye itmiştir. Bunun yanı sıra, gazeteciler ve sivil toplumun farklı aktörleri, insan hakları ihlalleri ve devlet destekli suç faaliyetleriyle ilgili kendi araştırmalarını uzun yıllardır yürütmektedir. Bu rapor, resmî komisyonları sivil toplumun gerçekleri ortaya çıkarma ve kamuoyuna duyurma çabalarıyla birlikte incelemektedir.

Veri ve yöntem

Çalışmanın genel amacı, incelenen komisyonların nasıl oluşturulduğunu, işlediğini ve karşılandığını daha derinlikli olarak anlamamıza katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda birincil kaynak, komisyonların ürettiği içeriklerdir. Her bir komisyonun üyelerini, bulgularını, tavsiyelerini, çerçeve anlatılarını, anlatıya dahil ettiklerini ve etmediklerini tanımlamak ve anlamlandırmak için nicel ve nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizini tamamlamak için komisyonların faaliyetlerine ilişkin yapılan haberleri içeren gazete arşivlerine başvurulmuştur. Her bir komisyon ayrıca üyelerinin parti aidiyeti açısından da analiz edilmiştir. Farklı komisyon üyelerinin siyasî meseleleri çerçeveleme ve ifade etme biçimlerindeki farklılıkları gözlemlemek bize bu komisyonların siyasî boyutu ile uzlaşma ve anlaşmazlık olasılıkları hakkında fikir vermektedir.

Ayrıca, bu çalışma için bu alanda uzmanlığı ve/veya deneyimi olan beş kişiyle görüşülmüştür. Görüşmeler 25 Ocak ve 2 Şubat 2022 tarihleri arasında uzaktan gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişiler şunlardır:

- Murat Çelikkan, Hafıza Merkezi üyesi olarak Barış Süreci Komisyonu tarafından dinlendi;
- Özgür Sevgi Göral, Hafıza Merkezi üyesi olarak Barış Süreci Komisyonu tarafından dinlendi;
- Ulaş Karan, Bilgi Üniversitesi'nde hukuk doçenti olarak çalışmaktadır;
- Nadire Mater, bağımsız haber ajansı Bianet'in proje danışmanı olarak Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu tarafından dinlendi;
- Öztürk Türkdoğan, İnsan Hakları Derneği Başkanı olarak Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu tarafından dinlendi.

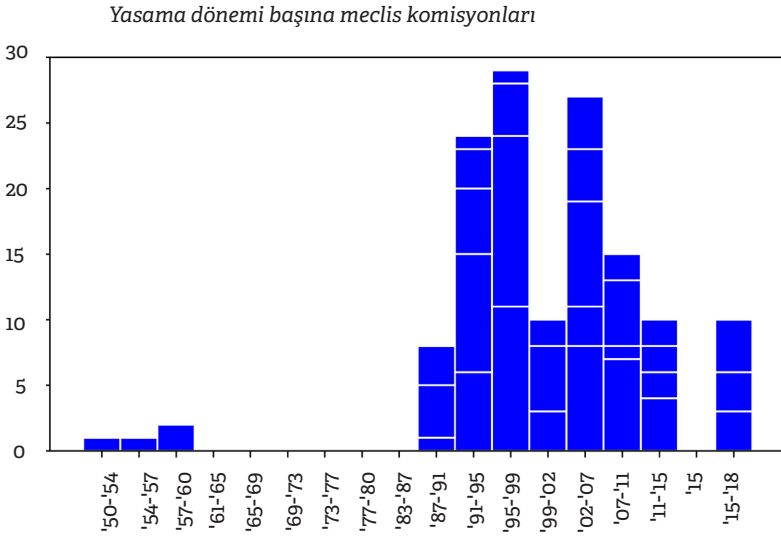
Dünya genelinde kurulan meclis araştırma komisyonlarının ve hakikat komisyonlarının vaatleri ve gerçek sonuçları üzerine yapılan ampirik ve normatif çalışmalar burada gerçekleştirilen analiz için yol gösterici niteliktedir. Türkiye'deki meclis komisyonları aşağıdaki sorular ışığında incelenmektedir:

- Komisyon üyeleri tarafsız ve/veya siyasî olarak kapsayıcı bir mekanizma aracılığıyla mı seçildi?
- Komisyon geçmişteki şiddet ve ihlallerle ilgili tüm gerçeklerin ortaya çıkarılması ihtiyacını karşıladı mı?
- Komisyon, geçmişteki şiddet ve ihlallere yol açan siyasî atmosferi nasıl bir bağlama oturttu?

- Komisyonlarda çekişme ve anlaşmazlıkların yaşandığı alanlar nelerdi?
- Komisyon şiddet ve ihlallerin tekrarını önlemek için herhangi bir tavsiyede bulundu mu?
- Komisyonun bulguları ve tavsiyeleri kamuoyuyla paylaşıldı mı?
- Siyasetçiler komisyonun tavsiyelerini yerine getirdiler mi?
- İnsan hakları örgütleri ve diğer sivil toplum grupları komisyonun bulgu ve tavsiyelerinden memnun olduklarını dile getirdiler mi?

Rapora genel bakış

Birinci bölümde meclis araştırma komisyonları tanımlanmakta, resmî hakikat arayışının içinde konumlandırılmakta ve bu komisyonlar aracılığıyla insan hakları ihlalleriyle hesaplaşmanın avantaj ve dezavantajları üç ülke (Uruguay, Peru ve Almanya) örneği üzerinden tartışılmaktadır. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler sırasıyla Susurluk Komisyonu, Darbe Komisyonu, Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu'nun analizine ayrılmıştır. Bu bölümlerin her biri hukukî, siyasî ve toplumsal bağlama genel bir bakışla başlıyor, ardından komisyonun üyeleri, amaçları, usulleri ve nihai raporu hakkında temel bilgiler veriliyor. Her bir nihai raporun içeriği ayrıntılı olarak analiz edildikten sonra komisyonun medya, siyasetçiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından nasıl karşılandığı inceleniyor. Altıncı bölüm, komisyonları kurdukları çerçeve anlatılar, geçiş dönemi adaletine yaptıkları katkılar, kamuoyu tarafından nasıl karşılandıkları ve sivil toplumun katılımı açısından birbirleriyle karşılaştırıyor. Raporu sonlandıran yedinci bölüm, ileride meclis araştırma komisyonları ve hakikat arayışını yürütecek benzer organları kurmak ve bunlara katılmak isteyen kanun yapıcılar ve sivil toplum kuruluşları için pratik öneriler sunuyor.

Şekil Giriş.1: Geçici meclis araştırma komisyonları

BİRİNCİ BÖLÜM

MECLİS ARAŞTIRMA KOMİSYONU NEDİR VE NEDEN ÖNEMLİDİR?

Meclis Araştırma Komisyonu Nedir ve Neden Önemlidir?

Geçiş dönemi adaleti bağlamında hakikat arayışı

Modern geçiş dönemi adaleti uygulamasının temel ilkelerinden biri, geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin gerçeklerin ortaya çıkarılması ve kamuya açıklanması olarak tanımlanabilecek hakikat arayışıdır. Otoriter bir rejimin ve/veya iç çatışmanın hüküm sürdüğü dönemlerin ardından geçmişle yüzleşmeye çalışan pek çok toplumda bu dönemlerde yaşanan ihlaller karanlıkta kalmaya devam eder. Bu nedenle *hakikat*; *adalet*, *uzlaşma*, *onarım* ve ihlallerin *tekrarlanmaması* ile birlikte geçiş dönemi adaletinin hedeflerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Leebaw 2008).

Geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin gerçekler nelerdir ve neden önemlidir? İdeal olarak bu gerçekler, bir ihlalin mağduru/mağdurları, faili/failleri ve ihlal öncesi, sırası ve sonrasındaki olayların spesifik detayları hakkında bilgi içerir. Failler işledikleri suçların üstünü örtmeye çalıştıklarında, bu suçların ortaya çıkarılması ve ortaya çıkarılan bilgilerin kamuoyuna duyurulması, toplumun geçmişte işlenen ihlallerin boyutunu öğrenmesinin birincil yoludur. Hayatta kalan mağdurlar ve mağdurların yakınları, mağduriyetlerinin gerçeklere uygun olarak kabul edilmesini hem kendi başına hem de bir tazminat programının olgusal temeli olarak beklemektedir (Minow 1998; Teitel 2000; de Greiff 2006). Ayrıca, failerin tespit edilmesi, mahkemeler ya da inceleme programları aracılığıyla hesap vermelerini sağlamanın ilk adımıdır (Magarrell 2003). Bununla birlikte, hakikat arayışlarının çoğunun faileri tek tek, isim isim tespit etmekten kaçındığını da kabul etmek gerekir.

Hakikat arayışları sadece tartışılmaz gerçeklerin ortaya çıkarılmasıyla ilgili değildir. Sonuçlar kadar süreç de önemlidir (Hayner 2000). Mağdurlara ve mağdur yakınlarına hikâyelerini anlatabilecekleri bir alan sağlamak, mağduriyetin tanınması ve bireysel içe kapanma ve iyileşmenin sağlanması için hayatidir (Soyinka 2000). Hatta bazı akademisyenler, mağdurların (ve belki de failerin) tanıklıklarını dile getirebildikleri platformların kolektif iyileşmeye ve demokrasinin güçlenmesine hizmet edebileceğini öne sürmektedir (Payne 2007).

Hakikatin ortaya çıkarılmasının geçmişle yüzleşmenin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesinin en önemli nedeni, kitlesel ve sistematik insan hakları ihlallerinde genellikle gizleme ve dezenformasyonun önemli bir rol oynamasıdır. Zorla kaybetme, gizli gözaltında işkence ve katliamlardan sonra cesetlerin toplu mezarlarda

saklanması, faillerin suçlarını gizlemeye çalıştığı ihlallere örnektir. Buna ek olarak, bireysel ve kurumsal failler (ki bunlar genellikle devlet aktörleri ve işbirlikçilerinden, birçok durumda da devlet dışı silahlı aktörlerden oluşur) herhangi bir kabahatteki rollerini hemen hemen her zaman inkâr ederler. Bu amaçla resmî kayıtları gizleyebilir, hatta yok edebilirler. İnkâr bir strateji ise dezenformasyon da başka bir stratejidir: failler, kamuoyunu ihlaller konusunda yanıltmak amacıyla gerçekleri çarpıtmanın ve suçu başka yöne çekmenin yollarını bulmaya çalışırlar. Resmî sansür, yargı bağımsızlığının olmaması ve medyanın otosansür uygulaması bu durumu daha da ağırlaştırır etkenlerdir.

Pek çok ülkede mağdur grupları, insan hakları dernekleri gibi sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve insan haklarıyla ilgilenen diğer vatandaşlar, sadece vahşet ve zulmün yaşandığı dönemlerde değil, sonrasında da düşmanlıkla karşılaşmaktadır. Somut bir siyasî değişimin yaşanmadığı ortamlar bir yana, demokratikleşme ve/veya barış bağlamında bile yargı ve medyanın insan hakları kaygılarına öncelik vermesi pek olası değildir. Yürütme ve yasama organları, bu organların yapısına ve eski dönemin faillerinin siyasî nüfuzuna bağlı olarak hakikat ve adalet çağrılarını kulak verebilir veya bunları görmezden gelebilir. Geçiş dönemi adaletindeki "geçiş", insan hakları ihlalleriyle dolu bir geçmişten tamamen kopuştan ziyade, genellikle süreklilikle değişim arasındaki bir yolu ifade eder. Bu nedenle, ihlallerin ortaya çıkarılması ve kamuoyuna duyurulması siyasî irade, toplumsal baskı ve çoğu durumda uzlaşma gerektirir (geçiş dönemi adaleti alanına ilişkin tartışmaların mükemmel bir özeti için bkz.: Arthur 2009).

Hakikat arayışı türleri

Hükümetler ve STK'lar geçmişte yaşanan insan hakları ihlalleriyle ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak ve kamuoyuna duyurmak için çeşitli mekanizmalar kullanırlar. Bu mekanizmalardan dördüne, yani başkanlık ya da meclis araştırma komisyonları, hakikat komisyonları, hükümet dışı hakikat arama çabaları ve kalıcı hafıza kurumlarına kısaca değinmek gerekir (kavramsal tartışmalar için bkz.: Bickford 2007; Hayner 2010; Wiebelhaus-Brahm 2010; Bakiner 2015). Mahkemelerin ve medyanın bu çabaları desteklemede önemli bir rol oynayabileceğini (ve bazen oynadığını) ayrıca belirtmeye gerek yok, ancak iki nedenden dolayı bu analizin dışında tutulmuşlardır: birincisi, bu yerleşik kurumsal mekanizmaların insan hakları ihlalleri bağlamında hakikati aramanın ötesinde işlevleri vardır; ikincisi ise, spesifik hakikat arama girişimlerine duyulan ihtiyacı doğuran şey genellikle tam da mahkemelerin ve medyanın bu konudaki başarısızlığıdır.

Başkanlık veya meclis araştırma komisyonları: Siyasî sistemin yerleşik bir bileşeni olan bu kurullar, yürütme veya yasama organı tarafından kamuoyunu ilgilendiren konular hakkında derinlemesine bilgi sağlamakla görevlendirilir. Bu komisyonlar içinde genellikle aktif siyasetçiler -özellikle meclis komisyonları söz konusu olduğunda meclis üyeleri⁴ - yer alır, ancak dışarıdan uzmanlar da katılabilir.

Hakikat komisyonları: Hakikat ve uzlaşma komisyonları olarak da bilinen bu komisyonlar, geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerini araştırmak üzere yürütme veya yasama organı (ve bazı durumlarda Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler) tarafından kurulan geçici heyetlerdir. Yukarıda bahsedilen araştırma komisyonlarına çok benzeseler de hakikat komisyonlarının üyeleri belli ölçüde siyasî bağımsızlık sağlamak adına genellikle aktif siyasetçiler ya da bürokratlardan oluşmamaktadır. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun (1995-1998) popülerliği, 1990'ların sonunda ve 2000'lerde hakikat komisyonlarını dünya çapında bir fenomen haline getirmiştir.

Hükümet dışı hakikat arama çabaları: Mağdur grupları ve insan hakları örgütleri, devlet kurumlarını tamamlamak ve düzeltmek için araştırmalar yürütmek ve veri toplamak suretiyle çoğu durumda bu kurumların insan haklarına yeterince önem vermemesinin yarattığı boşluğu doldurur. Hükümet dışı çabalar resmî olarak onaylanmasalar da bunların sayesinde ortaya çıkarılan bulgular resmî soruşturmaların temelini oluşturabilir, politikacılara harekete geçmeleri için baskı yapabilir ve kamuoyunu resmî kanallardan çok daha etkili bir şekilde bilgilendirebilir.

Kalıcı hafıza kurumları: Tarihsel hafızanın korunması ve genç nesillere aktarılması, hakikat arama girişimlerinin uzun vadeli başlıca hedefleri arasındadır. Bu amaçla, bazı ülkeler insan hakları arşivlerini korumak ve içerdikleri bulguları müzelerde sergilemek için kalıcı kurumlar oluşturmuşlardır. Bu kurumlar, örneğin sözlü tarih projelerine yer verdiklerinde, gerçeklerin ortaya çıkarılmasını teşvik edebilirler. Ancak bu kurumların hepsi böyle bir gerçekleri ortaya çıkarma misyonuyla hareket etmez, bunun yerine ortaya çıkarılan gerçeklerin muhafaza edilmesi ve tanıtılmasına da odaklanabilirler.

Bu kısa açıklamaların da açıkça ortaya koyduğu gibi, meclis araştırma komisyonları, diğerlerinin yanı sıra geçmişteki yanlışlarla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak

⁴ Dünyanın birçok ülkesinde yasama organının iki meclisli olduğu göz önüne alınarak bu raporda yasama faaliyeti yürüten seçilmiş siyasetçilere 'meclis üyesi' denilmekte, Türkiye gibi tek meclisli yasama organlarının üyeleri için ise 'milletvekili' tabiri kullanılmaktadır.

ve kamuoyuna duyurmak için başvuru yollarından biridir. Bu komisyonların özelliklerine aşağıda daha detaylı olarak bakmaya değer.

Meclis araştırma komisyonlarının tanımlanması

Meclis araştırma komisyonu, kamuoyunu ilgilendiren bir olayı veya bir dizi olayı araştırmak üzere bir yasama organının üyeleri tarafından oluşturulan ve görevlendirilen geçici bir kuruldur. Bu tür bir komisyona üyelik meclis üyeleriyle sınırlı olabileceği gibi meclis üyeleri ve dışarıdan katılan uzmanlardan oluşan karma bir heyet de kurulabilir. Buna ek olarak, bazı komisyonlar tanıklık etmeleri için dışarıdan tanıklar davet eder. Meclis araştırma komisyonu her türlü konuyu araştırabilir; bu bakımdan herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Yakın geçmişten iki örnek vermek gerekirse, 2017 yılında Brezilya'da tarım reformu ile ilgili bir araştırma komisyonu oluşturulurken Mozambik'te kamu borcu ile ilgili bir komisyon kurulmuştur.⁵ Bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla, Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi Seçilmiş Komitesi, Haziran 2021'de sonuçlanan bir Senato soruşturmasına ek olarak 6 Ocak 2021'de gerçekleşen Kongre Binası baskınına araştırmaktadır. Dolayısıyla, komisyonların ilgilenebileceği potansiyel sorun alanları sınırsızdır; ancak bu çalışmanın amaçları doğrultusunda bizi ilgilendiren sorunlar, kitlesel insan hakları ihlalleri ve demokratik yönetimin çöküşü ile sınırlıdır.

Meclis araştırma komisyonları; başkanlık araştırma komisyonları, hakikat komisyonları ve sivil toplum çalışmaları gibi diğer hakikat arama girişimleriyle birçok ortak özelliğe sahiptir. Siyasî rejimin parlamenter sistem olarak tasarlandığı ülkelerde meclis araştırma komisyonları elbette yaygındır, ancak başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde de yürütme ve yasama arasındaki yetki ve sorumluluk dağılımına bağlı olarak başkanlık ve meclis komisyonlarının bir karışımı görülür. Geçmişteki hakikat komisyonlarının pek çok ülkede, aktif siyasetçiler ya da bürokratlar yerine dışarıdan kamuya mal olmuş kişilerin komisyon üyesi olarak seçilmesi anlamında başkanlık ya da meclis araştırma komisyonlarının modifiye edilmiş versiyonları olduğunu kabul etmek gerekir. Geçiş dönemi adaleti üzerine çalışan akademisyenler, tamamen meclis üyelerinden oluşan komisyonların hakikat komisyonu sayılıp sayılmayacağını bugüne kadar tartışmaktadır. Örneğin, Uruguay'ın 1985 yılında kurduğu meclis araştırma komisyonu, Priscilla Hayner'in hakikat komisyonları üzerine yazdığı klasik metne (Hayner 2010) dahil edilirken, Freeman (2006) bu komisyonu hariç tutmuştur. Benzer şekilde, 1992 ve 1995 yıllarında Almanya'da kurulan araştırma komisyonları bazı hakikat komisyonları listelerinde yer alırken (Brahm 2009; Kochanski 2020)

⁵ Amnesty International. 2018. "Amnesty International Report 2018/18: The State of the World's Human Rights."

bazılarında yer almamaktadır.

Başka bir deyişle, diğer hakikat arama girişimleri ile meclis araştırma komisyonları arasındaki benzerliklerin çoğu benzer kökenlerinden ileri gelmektedir. Ayrıca, tüm bu girişimler amaçları, usulleri ve sonuçları açısından da benzerlik göstermektedir: bu girişimlerin hepsinin temel amacı, resmî sansür, yargının etkisizliği, medyanın ilgisizliği ve korku ve duyarsızlık ortamı nedeniyle gizli kalmış gerçekleri ortaya çıkarmaktır. Tanıklardan ve fail olduğu iddia edilen kişilerden yeminli ifade alma yetkisinin sınırlı olmasının ötesinde, ki bu yetki pek çok ülkede tanınmamıştır, araştırma komisyonları mahkeme benzeri işlevler yerine getirmezler. Bu özelliği, birkaç istisna dışında resmî yetkiler açısından daha da zayıf olan hakikat komisyonlarıyla paylaşırlar. Son olarak, meclis komisyonlarının bulguları ve tavsiyelerinde bir resmî onay havası olabilir, ancak bulguların kabul edilmesi ve tavsiyelerin uygulanması komisyon üyelerinin doğrudan kontrolü dışındaki bir dizi siyasî etkene bağlıdır.

Bu benzerlikler bir yana, meclis araştırma komisyonlarının çalışmalarını düzenleyen usuller diğer hakikat arama girişimlerinden önemli ölçüde farklılık gösterir. Her şeyden önce, parti siyaseti bu komisyonlara içkin bir etkidir. Diğer hakikat arama girişimlerinin katılımcıları da kendi siyasî çıkarlarını ve değerlerini çalışmalarına katarak hareket etseler de bu durum, üyelerinin çoğu ya da tamamı aktif milletvekili olduğu için meclis araştırma komisyonlarında daha belirgindir. Dolayısıyla, siyasî kurumlardan bağımsızlık genel olarak hakikat komisyonları için arzu edilen bir durum olmakla beraber, meclis araştırma komisyonları için mümkün ya da arzu edilir bir durum değildir. Bununla bağlantılı olarak, bu komisyonları oluşturan siyasetçilerin sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketlerle bağları, hakikat komisyonu üyelerine ya da sivil toplum hakikat girişimlerine katılanlara kıyasla genellikle daha zayıftır. Dolayısıyla, meclis araştırma komisyonlarını kurum içi bir araştırma heyetinden daha fazlası olarak tasarlamak son derece zordur.

Geçmişteki yanlışların bir meclis komisyonu aracılığıyla ele alınmasının olası avantaj ve dezavantajları

Meclis araştırma komisyonlarının hakikat komisyonlarına kıyasla artıları ve eksileri nelerdir? 1990'lerden bu yana geçmişle hesaplaşmaya çalışan çoğu toplumda hakikat komisyonları kamusal tartışmalara açıkça hâkim olmuştur. Dolayısıyla, hakikat komisyonları gibi bir alternatif varken meclis komisyonlarının ne kadar tercih edilebilir veya gerekli olduğunu sorabiliriz. Meclis komisyonlarının bariz eksikliklerinden biri, siyasî sürece doğrudan bağlı olmaları nedeniyle değişen siyasî

durumlardan etkilenmeye açık olmalarıdır: bir seçimden sonra yasama meclisinin siyasî tertibinin değişmesi ya da belli bir yasama dönemi içinde meclisteki fikirlerin değişmesi bile bu komisyonların kaderi açısından belirleyici hale gelebilir. Bunun yanı sıra, siyasî sistemin bölünmüşlüğü ve verimsizliğini yansıttıkları için meclis araştırma komisyonlarının kamuoyunda pek az güven uyandırması olasıdır. Méndez ve Mariezcurrena, toplumun yasama organları veya idari organlar yerine bağımsız hakikat komisyonlarını tercih etmesini, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda mevcut kurumların yetersizliğine ve kamuoyunun güvensizliğine bağlamaktadır (Méndez ve Mariezcurrena 2003, 255-256). Buna ek olarak, komisyonun nihai raporunun 1984 yılında en çok satanlar listesine girdiği Arjantin ve apartheid rejiminin insan hakları ihlallerinin televizyonda yayınlanan komisyon oturumlarında mercek altına alındığı Güney Afrika gibi ülkelerdeki hakikat komisyonları, kamuoyuna çok etkili bir şekilde ulaştıklarından dolayı meclis komisyonlarından farklı olarak diğer ülkeler için ilham kaynağına dönüşmüş olabilirler.

Ancak her ne kadar insan hakları aktivistleri ve akademisyenler arasında hakikat komisyonları kadar popüler olmasalar da meclis komisyonları tamamen göz ardı edilmemelidir. Meclis komisyonlarının en büyük avantajı, araştırılan ve yayınlanan gerçeklerin yerleşik bir siyasî kuruluş tarafından resmen onaylanabileceğini vaat etmeleridir. Belki de geriye dönüp baktığımızda bizi şaşırtması gereken, partilere bağlı olmayan hakikat komisyonlarının sivil toplum örgütleri tarafından övülen bir geçiş dönemi adaleti mekanizması haline gelmiş olmasıdır. Zira hakikat komisyonu kurup nihai rapor yayınlayan ilk ülke olan Arjantin'de kayıp yakınları, komisyon üyelerinin “failleri ve askerî kurumları bilgi üretmeye zorlamalarını” (Hayner 2010, 45) istedikleri için aslında bir meclis araştırma komisyonunun kurulmasını talep etmişlerdir (Oettler 2006, 16). Ayrıca, meclis komisyonlarının siyasî parti mensuplarından oluşan yapısı bir zaaf değil, bir güç olarak da yorumlanabilir: kamusal soruşturmalar, tartışmalar ve anlaşmazlıklar demokratik siyasetin özünü oluşturmaktadır ve yasama organının seçilmiş üyeleri bu faaliyetleri yürütmek için en iyi konumdadır.

Geçmişteki yanlışların meclis araştırma komisyonları aracılığıyla ele alınmasının potansiyel avantaj ve dezavantajlarına ilişkin çalışmanın bu kısmını sonlandırmadan önce, yakın geçmişten bazı örnekler değinmek gerekir. Çok sayıda ülke geçmişteki insan hakları ihlallerini meclis komisyonları aracılığıyla incelemiş olsa da bunlardan sadece birkaçı medyada ve akademik çevrelerde yeterli ilgiyi uyandırmayı başarmıştır. Bazı örnekler vermek gerekirse: 1991 yılında bağımsızlığını yeni kazanan Litvanya'nın parlamentosu KGB ajanlarını tespit ve tasfiye etmek için bir komisyon kurmuştur (Schlunck 1998); 1993 yılında Slovenya'nın Savaş Sonrası Toplu Cinayetler, Göstermelik Yargulamalar ve Diğer Benzer Adaletsizliklere İlişkin Meclis Komisyonu ülkedeki

geçmiş zulümlere ışık tutmaya çalışmıştır (Steinbacher, Steinbacher ve Steinbacher 2012, 423); 2002'de kurulan Hollanda Parlamentosu Srebrenitsa Araştırma Komisyonu, Hollanda'nın 1995'te Srebrenitsa'da Boşnakların toplu olarak öldürülmesindeki sorumluluğunu tartışmıştır (van den Berg 2009; Rijsdijk 2018); ve 2001'de Belçika parlamentosu bu ülkenin, 1961'de Kongo Devlet Başkanı Patrice Lumumba'nın öldürülmesindeki rolünü tartışmıştır (Marchand, Uwashema ve Deprez 2020).

Aşağıda, Uruguay (1986), Peru (1987) ve Almanya (1992, 1995) olmak üzere üç ülkedeki komisyonlara genel bir bakış sunulmaktadır. Bu komisyonların seçilmesinin sebebi, işleyişleri ve bulguları itibarıyla diğer ülkelerdeki muadillerine kıyasla geçiş dönemi adaleti literatüründe daha fazla analiz edildikleri ve tartışıldıkları için başarılarının ve başarısızlıklarının bu çalışma için bir temel oluşturmasıdır.

Öne çıkan meclis araştırma komisyonu örnekleri

Uruguay

27 Haziran 1973'te sol hareketleri ezmeye kararlı sağcı bir askerî darbenin gerçekleşmesiyle Uruguay'ın demokratik gelişimi, Soğuk Savaş döneminde Güney Konisi'ndeki diğer ülkelere benzer şekilde aniden sona erdi. 11 yıl süren diktatörlük, ardında siyasî sebeplerle hapsedilmiş, işkence edilmiş ve zorla sürgün edilmiş binlerce kişi ve daha az sayıda zorla kaybedilmiş kişi bıraktı. Ancak demokratik hükümetler, demokrasiye geçiş sürecinin ilk yıllarında cezai hesap verebilirlik konusunda son derece isteksiz davrandılar. Kamuoyunun geçmişteki ihlallerin araştırılmasına yönelik giderek yükselen talebine yanıt veren parlamento, 1985 yılında Kaybedilen İnsanların Durumu ve Kaybetmelerin Sebepleri Hakkında Araştırma Komisyonu'nu (*Comisión Investigadora sobre la Situación de Personas Desaparecidas y Hechos que la Motivarón*) kurdu. Buna paralel olarak yürütülen bir meclis soruşturması 1976'da iki milletvekilinin öldürülmesini inceledi (Hayner 2010, 241-242).

Komisyonlara verilen yetki, çalışmalarını sadece kayıpları araştırmakla sınırlıyordu. Bu da işkencenin ve kişilerin siyasî sebeplerden hapsedilmesinin çok yaygın olduğu bir ülkede ciddi bir sınırlama anlamına geliyordu. Sonuçta, yedi ay süren araştırma sonucunda 164 kayıp vakasıyla ilgili bilgi elde edildi ve bu bilgiler Yüksek Mahkeme'ye iletildi (Hayner 1994, 616). Ancak meclis komisyonu çalışmalarının çok sınırlı bir kapsamda yürütülmüş olması, insan hakları camiasında büyük bir memnuniyetsizlik yarattı. Bunun neticesinde, Uruguay Barış ve Adalet Hizmeti [*Servicio Paz y Justicia – Uruguay*] isimli sivil toplum kuruluşu “Uruguay Bir Daha Asla” [*Uruguay Nunca Más*] adı verilen alternatif bir hakikat arama projesi başlattı (Burt, Fried Amilivia ve Lessa

2013; Barahona de Brito 1993). Sivil toplumun hakikatin ortaya çıkarılması ve hesap verebilirliğin sağlanması için devamlı olarak gösterdiği ısrar, Uruguay hükümetinin 2000 yılında bağımsız bir hakikat komisyonu kurmasına yol açtı.

Peru

Maocu Aydınlik Yol [*Sendero Luminoso*] hareketi ile Peru devleti arasındaki silahlı iç çatışma, ülke 1980 yılında sivil ve demokratik yönetime geçiş sürecinin ortasında başlandı. Sendero Luminoso liderlerinin 1992’de yakalanmasına kadar devam eden şiddet ortamı, çoğunlukla yerlilerin yaşadığı kırsal bölgelerde büyük bir tahribat yaratarak oradan şehir merkezlerine, üniversitelere ve hapishanelere yayıldı. Devlet şiddetinin en sarsıcı örneklerinden biri 18-19 Haziran 1986’da Lima ve çevresindeki hapishane isyanları bağlamında meydana geldi. Cezaevi katliamlarının soruşturulması için yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çağrılar, Alan García başkanlığındaki hükümeti 1987 yılında Cezaevlerindeki Olayları Araştırma Komisyonu (*Los Sucesos De Los Penales*) adını alacak bir meclis araştırma komisyonunun kurulmasını kabul etmeye zorladı.⁶

Komisyonunda García’nın Amerikan Halk Devrimi Birliği [*Alianza Popular Revolucionaria Americana*, APRA] partisinin üyeleri çoğunlukta idi, ancak komisyonun başkanlığını sol muhalefetten gelen bir senatör olan Rolando Ames üstlendi. Ames’in başkan seçilmesi uluslararası baskıya bağlanmaktadır (Feinstein 2014). Dört aylık bir zaman diliminde “eski bakanlar, Silahlı Kuvvetler Müşterek Komutanlığı üyeleri, asker ve polis memurları, Yargı ve Kamu Bakanlığı üyeleri, Askerî Adalet Yüksek Konseyi ve isyanlara ve müteakip askerî operasyonlara tanıklık eden hayatta kalmış mahkûmların ifadelerini inceleyen ve onlarla görüşmeler yapan” komisyonun amaçları ya da yetkileri hakkında çok az şey bilinmektedir (Feinstein 2014, 26).

Komisyonun belki de en sıra dışı yönü sonucuydu. 1988 yılında komisyon, biri bünyesindeki APRA çoğunluğunun görüşlerini yansıtan, diğeri ise Ames tarafından yazılan ve muhalefet milletvekilleri tarafından imzalanan iki nihai rapor yayınladı. İkinci rapor, hükümetin katliamlar sırasında oynadığı rolü eleştiriyordu. Sonuç olarak, “Kongre, beklendiği gibi, başkan ve kabinesinin herhangi bir sorumluluğunu kabul etmeyen, çoğunluk tarafından hazırlanan raporu onayladı” (Aguirre 2013, 210-211). İki raporun sonuçlarındaki ciddi farklılıklar bu sonuçları yaygınlaştırma

⁶ Peru komisyonu hakkında temel bilgiler için bkz.: <https://www.usip.org/publications/1986/08/commission-inquiry-peru-86>

çabalarında da kendini gösterdi: García ve arkasındaki meclis çoğunluğu her iki raporu da yayınlamamayı tercih ederken, Ames raporunun sonuçlarını savunmak için kamuoyu önünde savunuculuk yapmayı seçti (Feinstein 2014, 31). Yıllar sonra, Ames'in de üyesi olduğu Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (2001-2003) muhalefet raporunun temel bulgularını doğrulayarak Alan García'nın cezaevi katliamlarında "ciddi siyasî sorumluluğu" olduğu sonucuna vardı (Aguirre 2013, 211).

Almanya

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı Almanya'nın yeniden birleşmesiyle sonuçlandı. Bu süreçte, Doğu Almanya'nın Sosyalist Birlik Partisi (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED) yönetiminin sivil ve siyasî hak ihlalleri siciliyle yüzleşme talebi giderek daha yüksek sesle dile getirilmeye başladı. Açılan davalara, mağdurlara ödenen tazminatlara ve daha çok Stasi olarak bilinen Doğu Alman Devlet Güvenlik Servisi ile bağlantılı kişilerin işten çıkarılmasına yönelik başlatılan bir inceleme programına (Yoder 1999) ek olarak 1992 yılında Federal Meclis, Almanya'da SED Diktatörlüğünün Tarihini ve Sonuçlarını Araştırma Komisyonu'nu (*Die Enquete-Kommission des 12. Deutschen Bundestages "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*) kurdu.⁷ Komisyon 16 milletvekili ve meclis dışından 11 uzmandan oluşuyordu. Komisyonun üyeleri; Hristiyan Demokratlar, Sosyal Demokratlar, Hür Demokratlar, Yeşiller ve SED'in birleşik Almanya'daki halefi Demokratik Sosyalizm Partisi tarafından aşağı yukarı meclisteki temsil oranlarına göre görevlendirildi (Beattie 2009, 232). Üyelerin çoğu Doğu Alman muhaliflerdi (Stan 2009). Komisyonun hedefleri demokrasinin güçlendirilmesi, uzlaşma, ulusal birlik ve geçmiş ihlallerin tekrarlanmaması olarak ifade edildi (Beattie 2009, 233). Komisyon yetkilerinin çerçevesinin başlangıçta belirlenmemiş olmasından dolayı üyeler, çalışmalarının sınırlarını belirleme konusunda takdir yetkisine sahipti. Nihayetinde komisyon, gerçekleri ortaya çıkaran bir heyetten ziyade Doğu Almanya geçmişinin anlatılmasına vesile olan bir forum olarak faaliyet gösterdi (Beattie 2009, 239). Bunun nedeni kısmen Doğu Almanya'daki insan hakları ihlallerine ilişkin gerçeklerin çoğunun zaten biliniyor olması, kısmen de Hristiyan Demokrat üyelerin SED rejiminin ve sosyalist ideolojisinin gayrimeşruluğunu kanıtlamaya daha büyük önem vermesiydi (Beattie 2009, 236). Sonuçta, komisyonun çalışmaları daha çok genel bir anlatı etrafında şekillendi ve bireysel ihlal vakalarına çok az yer verildi.

⁷ 1992 yılında Almanya'da kurulan komisyon hakkında temel bilgiler için bkz.: <https://www.usip.org/publications/1992/05/truth-commission-germany-92>

Komisyon çalışmalarını 1994 yılında 18 ciltlik bir nihai rapor yayınlayarak tamamladı. Bir yıl sonra bu komisyonu, Almanya'nın Birleşmesi Sürecinde SED Diktatörlüğünün Sonuçlarını Aşmak için Kurulan Çalışma Komisyonu (*Enquete-Kommission "Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der Deutschen Einheit"*) adı verilen yeni bir meclis komisyonu takip etti.⁸ 1998'e kadar faaliyet gösteren ikinci komisyon 12 meclis üyesi ve 12 uzmandan oluşmaktaydı. İlgili literatürde genellikle iki komisyonun da etkisinin sınırlı olduğu ileri sürülmektedir. Komisyon üyeleri arasında Doğu Almanların da yer almasına rağmen, Doğu Almanya halkının önemli bir kısmı komisyonları Batı Almanya'nın siyasî ve entelektüel elitinin, SED rejimi altında yaşayan vatandaşların deneyimlerini anlamakta başarısız kalan bir projesi olarak nitelemiştir (Yoder 1999, 73). Ayrıca, komisyonların politika önerilerini sunmak üzere tasarlanmamış olması, siyaseti doğrudan etkileme kapasitelerini kısıtlamıştır. Sürecin belki de en somut ve kalıcı sonucu, ikinci komisyonun tavsiyesi doğrultusunda 1998 yılında SED Diktatörlüğü Geçmişle Yüzleşme Vakfı'nın (*Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*) kurulması olmuştur (Stan 2009, 5).

Sonuç

Meclis araştırma komisyonları, toplumsal ve siyasî açıdan önemli olaylar ve süreçler hakkındaki gerçeklerin ortaya çıkarılması, anlatılması ve kamuoyuna duyurulması için elzem araçlardır. Bu komisyonlar, siyasî çekişme ve anlaşmazlık alanı işlevi görecektir. Bu hem riskler hem de fırsatlar barındırmaktadır: meclis üyeleri, özellikle de insan hakları ihlalleri mağdurlarına karşı kayıtsız veya düşmanca bir tutum içinde olanlar, geçmiş ihlalleri yeterince araştırmamayı, kamuoyuna duyurmamayı tercih edebilir. Ancak meclis komisyonları aynı zamanda bir tartışma alanı yaratmakta ve böylece meclis üyelerini ve seçmenlerini, konu edilen ihlalleri ciddiye almaya davet etmektedir. Hakikat komisyonları ve sivil toplum girişimlerine kıyasla meclis komisyonlarının faaliyetlerini değiştiren siyasî koşullardan bağımsız olarak sürdürme olasılığı daha düşüktür, fakat diğer yandan kamu kurumlarının bilgi paylaşmasını ve bireylerin tanıklık etmesini sağlamak açısından genellikle daha fazla etkiye sahiptirler. Özellikle parlamenter usullerin yerleşik olduğu ve bunlara saygı duyulduğu ülkelerde, kamusal tartışmalara katkıları çok büyük olabilir.

Dünyadaki diğer örneklerin de gösterdiği gibi, meclis komisyonlarının çalışma biçimlerinde önemli farklılıklar görülmektedir. Bazıları siyasî bölünmüşlüğe rağmen

⁸ 1995 yılında Almanya'da kurulan komisyon hakkında temel bilgiler için bkz.: <https://www.usip.org/publications/1995/07/truth-commission-germany-95>

tutarlı bir rapor hazırlamayı başarırken (örneğin Almanya), diğerleri farklı sonuçlar içeren birden fazla rapor yayınlayarak siyasî kutuplaşmayı pekiştirmektedir (örneğin Peru). Meclis araştırma komisyonları ile diğer hakikat arama girişimleri arasındaki ilişki karmaşıktır: bazen daha sonra kurulan bir hakikat komisyonu meclis komisyonunun bulgularını teyit eder (örneğin Peru) veya sivil toplum örgütleri meclis komisyonunun eksikliklerini gidermek için harekete geçerken (örneğin Uruguay) bazen de bir hakikat komisyonu meclis komisyonunun yerine geçen fakat hoş karşılanmayan bir alternatif olarak algılanmaktadır (örneğin Arjantin).

Çeşitli hakikat arama girişimleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Buna rağmen, bunların hepsi için geçerli olan bazı en iyi uygulamaları tespit etmek mümkündür. Her şeyden önce, her türlü hakikat araştırma komisyonu, araştırmasını yürütmek için yeterli zaman ve kaynağa sahip olmalıdır. Bu husus, çalışmanın Türkiye'deki meclis komisyonlarına ilişkin analiz kısmında da karşımıza çıkacaktır. İkinci olarak, bir komisyon ülkedeki siyasî partileri ve ideolojileri temsil etmelidir. Üçüncü olarak, komisyonun adli soruşturma mı yürüteceği, geçmişini mi yorumlayacağı yoksa her ikisini de mi yapacağı konusunda kafa karışıklığını önlemek için komisyonun yetki alanı ve hedefleri sürecin başında netleştirilmelidir. Dördüncü olarak, komisyonun çalışmaları gelecekte hakikat, adalet ve tazminat adına alınabilecek tedbirlere yönelik resmî tavsiyeler üretmelidir. Son olarak, ilgili insan hakları örgütleri, sivil gruplar ve medya kuruluşları komisyonun çalışmalarını yakından izlemeli ve hem meclisi hem de komisyon üyelerini süreç öncesinde, sırasında ve sonrasında sorumlu tutmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

SUSURLUK KOMİSYONU

Susurluk Komisyonu

Giriş

1990'ların başları, Türkiye'nin devlet güvenlik güçleri ile Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistanê*, PKK) arasındaki şiddetli çatışma bağlamında ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı, gazeteci ve aydınların faili meçhul cinayetlerde öldürüldüğü ve mafya örgütleri tarafından çeşitli suçların işlendiği bir dönemdi. Bu olayların mahkemeler tarafından düzgün bir şekilde soruşturulmaması, mağdurların, mağdur yakınlarının ve daha geniş anlamda kamuoyunun hakikat ve adalet taleplerinin sürekli olarak reddedildiği anlamına geliyordu. Dahası, suç çetelerinin devlet aygıtını ele geçirdiği şüphesi yoğunlaştıkça, işlenen suçların boyutu siyasetçi zümresini de endişelendirmeye başladı. Bu durum meclisi, başta 1993 yılında oluşturulan Faili Meçhul Siyasî Cinayetleri Araştırma Komisyonu ve 1997 yılında oluşturulan Uğur Mumcu Cinayetinin Açıklığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu⁹ olmak üzere soruşturma komisyonları kurmaya sevk etti (Eroğlu 2007, 121-126). Ancak bunların hiçbiri kamuoyunda Susurluk Olayı Meclis Araştırma Komisyonu kadar büyük bir beklenti yaratmadı.

Bağlam

Susurluk Komisyonu'nun kurulmasını tetikleyen ve komisyona adını veren olay, 3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk'un kuzeybatısında meydana gelen bir trafik kazasıdır. Bu kazadan sonra, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki paramiliter köy korucuları örgütlenmesinden sorumlu milletvekili Sedat Bucak, eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve o sırada Interpol'ün yakalama emrinden kaçan aşırı milliyetçi bir suç örgütü lideri olan Abdullah Çatlı'nın birlikte seyahat ettikleri ortaya çıktı. Bu durum, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki zorla kaybetmeler ve diğer ağır insan hakları ihlalleri, muhaliflere yönelik faili meçhul suikastlar, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı kumar ve başka birçok suçun bazı siyasetçilerin ve devlet bürokrasisinin göz yumması ve hatta teşvikiyle işlendiği şüphesini doğrular nitelikteydi. Bu olaylarda sorumluluğu olduğu öne sürülen siyasetçilerin önemli bir kısmı, o dönemde İslamcı Refah Partisi (RP) ile koalisyon hükümetinde yer alan sağcı Doğru Yol Partisi'nin (DYP) mensubuydu. Daha da önemlisi, ortaya atılan suçlamalara göre, ordu, polis ve istihbarat mensupları

⁹ Uğur Mumcu, devlet görevlilerinin mali ve şiddet içeren suçlara karıştığına dair araştırmalarıyla tanınan bir gazeteci idi. Mumcu, 24 Ocak 1993 tarihinde arabasına yerleştirilen bir bombanın patlaması sonucu öldürüldü. Cinayeti bugüne kadar aydınlatılmadı.

onlarca yıldır farklı hükümetler altında insan hakları ihlallerine ve organize suçlara karışmıştı.

Kaza büyük bir siyasî tepkiye yol açtı; muhalefet hükümeti derhal istifaya çağırdı. Bu olayda ismi geçen siyasetçilerin başında gelen Mehmet Açar, 8 Kasım 1996 tarihinde İçişleri Bakanlığı görevinden istifa etti. Resmî istifa gerekçesi konuyla ilgisiz görünse de kazadan sonra görevinden ayrılması için kendisine baskı yapıldığı düşünülmektedir. 22 Aralık 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Susurluk kazası ve sonrasını görüşmek üzere mecliste temsil edilen tüm siyasî partilerin liderleriyle bir toplantı düzenledi. Şubat 1997'de siyasetin yolsuzluktan arındırılması için kitlesel bir sivil toplum kampanyası başlatıldı. Başka bir deyişle, Susurluk kazasının Türkiye'deki siyasî zümrenin temellerini sarstığına şüphe yoktur.

Kazadan sonra gündeme gelen konuların birçoğu 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında zaten kamuoyunun dikkatine sunulmuştu. İnsan hakları örgütleri ve mağdur grupları en azından 1993 yılından beri Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki zorla kaybetmeleri ve Kürt iş adamlarına yönelik gerçekleştirilen suikastları kınamaktaydı. Tanık ifadeleri ve emekli güvenlik güçleri mensuplarının itirafları, Kürt iş adamlarına yönelik suikast ve gasp olayları ve diğer suçların arkasındaki sorumlu aktör olarak Açar tarafından koordine edilen ve asker, polis ve istihbarat personeli ile suça karışmış aşırı milliyetçilerden oluşan bir grubu işaret ediyordu. Buna ek olarak, Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı (JİTEM) adlı özel bir Jandarma biriminin zorla kaybetmelerin arkasında olduğu öne sürülüyordu. Bu iddia, Jandarma tarafından bugüne kadar sürekli olarak inkâr edilmektedir. Ancak Susurluk kazasına kadar ne söz konusu devlet kurumları ne de mahkemeler bu iddiaları ciddi bir şekilde soruşturdu. Dolayısıyla, insan hakları aktivistlerinin, muhalif gazetecilerin ve devlet güvenlik güçlerinin hoşnutsuz eski mensuplarının ifşaatları 1996'nın sonlarına kadar kamusal tartışmayı dönüştürmeye yetmedi.¹⁰

Komisyonun kuruluşu ve işleyişi

Bu bağlamda muhalefet milletvekilleri bir meclis araştırma komisyonu kurulmasını talep etti. Söz konusu komisyon kazadan sadece dokuz gün sonra kuruldu. Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmak üzere üç muhalefet partisi, toplam beş önerge sunarak bir araştırma komisyonunun

¹⁰ Susurluk Komisyonu, biri 1987 yılında kurulan Hayali İhracat Araştırma Komisyonu, diğeri ise 1995 yılında kurulan Ülkemizin Çeşitli Yörelerinde İşlenmiş Faili Meçhul Cinayetler Meclis Araştırma Komisyonu olmak üzere iki öncül çalışmadan bahsetmektedir.

kurulmasını talep etti. Her bir önerenin çerçevesindeki farklılıklar, Komisyon'dan beklentilerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır: ANAP'ın gerekçesi, milletvekili Halit Dumankaya'nın Komisyon önünde açıkladığı gibi, Susurluk kazasında yaralanan paramiliter grup lideri Sedat Bucak'a düşman olan ve organize suça karışmış bir aile olarak görülen Söylemez çetesinin araştırılmasına odaklandı. Dumankaya'nın yaptığı açıklamada, çetenin faaliyetlerini daha geniş bir siyasî bağlama oturtmak için herhangi bir çaba gösterilmedi. CHP ise, yapılması istenen soruşturmanın niteliğini bir bağlama oturtmak amacıyla 1970'lere kadar uzanan ve aşırı milliyetçiler tarafından siyasî saiklerle işlenen suçların uzun bir çetelesini sundu.¹¹ Sadece DSP sözcüsü M. Cevdet Selvi, iddiaya göre PKK ile mücadele ederken suç işleyenlerin soruşturulmasını ve yargılanmasını önerirken Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki şiddetli çatışmanın işlendiği iddia edilen suçlarla bir ilgisi olduğundan bahsetmiştir ("Komisyonun Kuruluşu").

Meclisteki tüm parti grupları tarafından atanan komisyon üyeleri Mehmet Elkatmış (RP, başkan), Mahmut Yılbaş (DYP, başkan yardımcısı), Mehmet Bedri İncetahtacı (RP, sözcü), Yaşar Topçu (ANAP), Sema Pişkinsüt (DSP), Metin Öney (ANAP), Fikri Sağlar (CHP), Hayrettin Dilekcan (RP) ve Nihan İlgün (DYP) idi. Böylece komisyonun beş üyesi RP-DYP koalisyon hükümetinden, dört üyesi de muhalefetten geliyordu; dolayısıyla dağılım meclisteki güç dengesini büyük ölçüde yansıtıyordu. Komisyon ayrıca İçişleri Bakanlığı, Defterdarlık ve Hazine'ye bağlı müfettişleri uzman olarak atamıştır. İlginçtir ki Adalet Bakanlığı müfettiş göndermeyi reddetmiştir ("Komisyonda Uzman Görevlendirilmesi").

Susurluk Komisyonu, görev alanının çerçevesini belirlerken muhalif politikacılar ve dinlenen kişiler tarafından dile getirilen iddialara atıfta bulunmuştur. Bunlar nihai raporun bir bölümünde ("İddialar") derlenmiştir. Komisyon, soruşturmaya nelerin dahil edildiği, nelerin dahil edilmediği konusunda da oldukça net bir tavır sergiledi: O dönemde Kürt siyasî hareketini temsil eden Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) faili meçhul siyasî cinayetlerin de dahil edilmesi için meclise toplam 267 dilekçe sunmuş, ayrıyeten vatandaşlar bireysel olarak aynı amaçla 145 dilekçe daha göndermiştir. Ancak Komisyon, spesifik vakaları araştırmayı gereksiz bulmuş ve bunun yerine konuyu sonuç bölümünde ("Çeşitli Yollarla Komisyona Gönderilen Toplu Dilekçeler") genelleyici bir biçimde ele almaya karar vermiştir.

¹¹ Çatlı, 1970'lerin ikinci yarısı boyunca solcu aydınlara yönelik suikastların yanı sıra 1978 yılında Ankara'nın bir semtinde yedi sol eğilimli üniversite öğrencisinin öldürülmesini planlamakla suçlanmaktaydı.

Komisyon; organize suç, her türlü üst düzey suikast, zorla kaybetmeler ve kovuşturulmamış diğer suçlar ve Jandarma bünyesinde ağır insan hakları ihlallerinden sorumlu özel bir birim olduğuna dair iddialar gibi birçok konuyu ele aldı. Bunları birbirleriyle birleştiren unsur, devlet kurumlarıyla köklü bağları olan, suikastlar ve zorla kaybetmeler gibi gayrinizami savaş taktiklerine başvurarak iç ve dış tehditlerle mücadele ettiğini iddia eden ve gasp, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı kumar gibi bir dizi suçu örtbas etmek için kontrgerilla kılıfını kullanan bir grubun varlığına ilişkin öne sürülen iddialardı. Alternatif olarak derin devlet, Ergenekon örgütü ve Susurluk çetesi olarak adlandırılan bu grubun üyeleri, seçilmiş siyasetçiler, devlet güvenlik kurumlarının aktif ve emekli üyeleri ve suça karışmış aşırı milliyetçilerden oluşmaktaydı (kullanılan farklı terimlerin soy kütüğü için bkz.: Balcı 2010).

Komisyonun birincil veri toplama yöntemi mülakatlardı. Komisyon üyeleri, çoğu muvazzaf veya emekli polis ve askerî kurum mensubu ya da organize suçla bağlantısı olan toplam 54 kişiyle görüştü. Görüşülen kişilerden 13'ü o sırada ya tutuklu ya da hükümlüydü. Çoğu o dönemde muhalefet partilerinin liderleri olan birkaç aktif siyasetçi de komisyonla görüşmeyi kabul etmiştir. Görüşülen kişilerin çoğu devlet güvenlik kurumlarının önde gelen üyeleri olsa da aralarında potansiyel itirafçıların olmaması komisyonun daha fazla ve daha iyi bilgi toplamasına engel oldu. Jandarma Genel Komutanı ve eski MİT Müsteşarı Teoman Koman'ın komisyon önünde ifade vermemekle yasal olarak yükümlü olduğunu ve MİT'teki görev süresinin komisyonun soruşturmasına tabi iddia edilen suçlar işlenmeden önce sona erdiğini ileri sürerek katılmayı reddetmesi tartışmalara yol açmıştır ("Bilgisine Başvurulanlar", ayrıca bkz.: Gökçe 2009). Aynı şekilde, parti lideri Tansu Çiller de dahil olmak üzere DYP'nin önde gelen üyeleri komisyon önünde ifade vermemiştir.¹² Bu katılmama eğiliminin önemli bir istisnası, hakkındaki suçlamaları reddetmek üzere komisyon önünde ifade veren Mehmet Açar olmuştur. Komisyonun görüşmelere dayanan metodolojisinin bir başka sınırı da devlet kurumlarındaki gizlilik geleneğiyle ilgilidir. Örneğin, Milli İstihbarat Teşkilatı'nda terörle mücadele şefi olan Mehmet Eymür, daha sonra blogunda, çalıştığı kurum tarafından sadece "şartlı tanık" olarak ifade vermesine izin verildiğini iddia etmiştir.¹³

¹² Çiller'den ifade vermesi bile istenmemiş, bu da komisyon içinde Elkatmış ile sol eğilimli milletvekilleri arasında sert tartışmalara yol açmıştır (Eroğlu 2007, 128-129).

¹³ <https://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=245>. Bu blog yazısı, 1995-1996 yıllarında Milli İstihbarat Teşkilatı'nın terörle mücadele birimini yöneten Mehmet Eymür tarafından yazılan pek çok yazıdan biridir. Eymür, 1990'lı yıllardaki kurumlar arası yetki savaşlarına katılmış biri olarak Susurluk Komisyonu'nun bazı görüşmelerini kendi yorumlarıyla birlikte bu kişisel blogda yayınlamıştır.

Nihai rapor

Nihai rapor, yukarıda açıklandığı üzere, komisyonun yasal yetkisini ve araştırdığı temel konuları açıklamaktadır. Raporda ayrıca çete, mafya ve yasadışı örgüt olmak üzere üç anahtar kavramın tanımlandığı “Kavramlar” başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Bu kavramların hepsinin özel çıkarlar için işlenen organize suçtu işaret etmesi, komisyonun iddia edilen suçları siyasî bağlama oturtmama kararının bir göstergesidir.

Nihai raporun büyük kısmı toplam 16 inceleme (“İnceleme Bölümü”) ve görüşme özetlerinden (“Bilgisine Başvurulanlar”) oluşmaktadır. İlk inceleme Susurluk kazasının kendisiyle ilgilidir; daha doğrusu, çoğunlukla Abdullah Çatlının 1970’lerden itibaren işlediği suçların ve devlet görevlilerin kendisine sağladığı ve Türkiye’de serbestçe dolaşmasını, ulusal sınırları aşmasını ve hatta İsviçre’deki bir hapisaneden kaçmasını mümkün kılan korumanın gizemini ortaya çıkarmaya adanmıştır. Diğer 15 inceleme ise üst düzey suikastlar, insan kaçırmalar, çete faaliyetleri ve diğer suç eylemlerini ele almaktadır. İncelemelerin amacı, bir olay, bir dizi olay ya da ilgili kişilerle ilgili gerçekleri bir araya getirmektir. Kanıtların bir kısmı mülakatlardan elde edilmiş (aşağıya bakınız), ancak komisyon araştırmalarını yürütmek için mahkeme belgelerini, daha önceki araştırma komisyonlarının ürettiği bilgileri ve basında çıkan haberleri de kullanmıştır.

Görüşmelerin tam metinleri komisyonun nihai raporunda yer almamaktadır. Bunun yerine rapora her bir görüşmenin özeti dahil edilmiştir. Görüşme özetleri, görüşülen her bir kişiye geçmişlerine ve/veya uzmanlık alanlarına göre özel sorular sorulduğunu göstermektedir. Görüşmeler arasında tutarlılığı sağlayacak metodolojik bir yapı bulunmamaktadır. Görüşülen kişilerin çoğu belirli suçlar ve ilgili kişiler hakkında bildiklerini iddia ettikleri şeyleri anlatmaktadır. Ancak bazı kişiler (özellikle Hasan Celal Güzel ve Doğu Perinçek gibi aktif siyasetçiler) bilgi vermek yerine iddia edilen suçların daha geniş siyasî ve jeopolitik önemi hakkında spekülasyon yapmıştır. Sonuç olarak görüşmeler, çeşitli suç isnatlarının arkasındaki gerçeklere ilişkin dile getirilen iddialar ve spekülatif hipotezlerin bir karışımıdır.

Nihai rapor, genel bir değerlendirme bölümüne (“Genel Değerlendirme”) ek olarak incelenen 16 vakanın her biri için ayrı ayrı değerlendirmeler (“Değerlendirmeler”) içermektedir. Bu değerlendirmeler, incelemelerin içeriğini ve görüşme özetlerini büyük ölçüde tekrarlamaktadır. Tipik bir değerlendirme, iddia edilen suçlara ilişkin olguların bir özetinden oluşmaktadır; bu özet, esasen komisyonun yaptığı görüşmelerin ve mahkeme belgeleri gibi harici kaynaklardan elde edilen bilgilerin bir derlemesidir.

Ardından ileride soruşturma ve kovuşturmaların açılması için bir çağrıda bulunulmuştur. Bu değerlendirmelerde net sonuçlara rastlamak mümkün değildir. Rapor daha ziyade, açıklığa kavuşturulmamış siyasî suçlarla ilgili çok sayıda hipotezi özetlemekte, ancak bu hipotezleri güvenilirlik açısından tartışmamakta ve konuyla ilgili herhangi bir sonuca varmamaktadır.

Genel değerlendirme bölümü daha açık ifadeler içermektedir. Örneğin, “JİTEM’in varlığı tartışılırken eylemlerinin tartışmasız gerçek olduğu ortaya çıkmıştır” denmiştir (“Genel Değerlendirme”, ayrıca bkz.: Atılgan ve Işık 2011). Aynı şekilde, kurumlar arası rekabet, resmî müfettişlerin suçla mücadeledeki başarısızlığı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki paramiliter köy koruculuğu sisteminin yan etkileri ve hukukun üstünlüğünün genel olarak aşınması da araştırılan suçların altında yatan nedenler olarak sıralanmaktadır. Bölümün sonunda, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî İstihbarat Teşkilâtı komisyona bilgi vermeyi reddettikleri için eleştirilmektedir.

Nihai raporun sonunda tavsiyelere (“Öneriler”) yer verilmiştir. Hukukun üstünlüğü ve demokrasinin güçlendirilmesi, polis reformu, kamu sektöründe şeffaflık, kamu müfettişlerinin güçlendirilmesi, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada olağanüstü halin kaldırılması, terörle mücadele yöntemlerinin yeniden düşünülmesi ve organize suçlarla ilgili yeni mevzuatın geliştirilmesi, komisyon tarafından 3 Nisan 1997 tarihinde meclise sunulan temel öneriler olarak öne çıkmaktadır. Birkaç öneri oldukça spesifik olsa da (polis memurlarının uyuşturucu kullanmasını önlemek gibi) öneriler bölümü çoğunlukla Türkiye’de geniş çaplı yasal-kurumsal reform için yapılan bir çağrı niteliğindedir.

Komisyon sonrası süreç

28 Şubat 1997’de ordunun hâkim olduğu Millî Güvenlik Kurulu, İslamcı tehdit olarak algıladığı unsurlara karşı koymak için aldığı bir karar yayınladı. Birkaç ay sonra RP-DYP koalisyonu Genelkurmay Başkanlığı’nın yoğun baskısı altında feshedildi ve kısa bir süre sonra Anayasa Mahkemesi RP’yi kapattı. Siyasî tartışmanın aniden laiklik-İslamcılık eksenine kayarak Susurluk kazasından sonra gündeme gelen konulardan uzaklaşması, Susurluk Komisyonu’nun etkinliğini ciddi biçimde sınırladı. Nihai rapor Meclis Genel Kurulu’nda görüşülmedi bile. Siyasetçilerin, medyanın ve kamuoyunun devlet kurumları ile organize suçlar arasındaki bağlantıları tartışmaya başlaması için en az bir on yıl daha geçmesi gerekecekti.

Bununla birlikte, Susurluk Komisyonu’nun çalışmalarını birkaç kurum takip etti. Başbakanlık Teftiş Kurulu 11 Ocak 1998’de Susurluk kazasından sonra ortaya çıkan

karanlık ilişkilerle ilgili kendi raporunu yayınladı. Bu rapor da ilk yıllarında fazla etki yaratmamış olsa da mahkemeler aynı dönemde ilgili suçları soruşturmaya başladı (Selçuk 2011). 2001 yılında bir Devlet Güvenlik Mahkemesi, başta eski asker ve MİT mensubu Korkut Eken olmak üzere 13 sanığı “cürüm işlemek amacıyla teşekkül oluşturmak” suçundan hapse mahkûm etti. Ancak Yargıtay tüm kararları teknik gerekçelerle bozdu. Aynı bir davada Mehmet Ağar 2011 yılında “cürüm işlemek amacıyla teşekkül oluşturmak ve yönetmek” suçundan mahkûm edildi. Ancak her iki davada da savcılığın iddianameyi hazırlarken meclis araştırma komisyonunun çalışmalarına başvurduğuna dair herhangi bir gösterge yoktur.

Doğrudan Susurluk kazasıyla ilgili olarak açılan davaların yanı sıra, komisyon raporunda ismi geçen ve fail olduğu iddia edilen kişilerden bazıları başka davalarda da yargılanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin ilk yıllarında savcılar bazen hükümet tarafından darbe girişimleri, insan hakları ihlalleri ve organize suç faaliyetlerine ilişkin iddialar için soruşturma açmaya teşvik edildi. Özellikle JİTEM'e atfedilen suçlar neredeyse on yıl boyunca soruşturuldu ve bu süre zarfında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada işlenen ağır ihlallere ilişkin daha fazla bilgi kamuya açık hale geldi. Ancak AKP hükümeti ile (daha sonra orduyu haksız yere hedef almakla suçlanan) eski müttefikleri Gülen cemaati arasındaki ilişkilerin bozulması bağlamında JİTEM'e atfedilen suçlara yönelik açılan davalar aniden sonlandı. Bu çalışmanın tamamlandığı tarih itibarıyla, devlet aktörlerinin organize suçlara ve insan hakları ihlallerine karışması iyi bilinen ancak büyük ölçüde ele alınmamış bir konu olmaya devam etmektedir.¹⁴

İki komisyon üyesi sonraki süreçte komisyonun gündeme getirdiği konularla ilgili olarak kamuoyunda sözcü olarak, biri ayrıca ilgili bir davada tanık olarak kilit roller üstlendi. Mehmet Elkatmış 2012 yılında Darbe Komisyonu tarafından dinlendi. Bunun yanı sıra, 2005 yılında TBMM İnsan Hakları Daimî Komisyonu Başkanı, 2012 yılında ise İnsan Hakları Ombudsmanı olarak görev yaptı. Komisyonun çalışmalarından memnun olmadığı söylenen Fikri Sağlar (Baran 2000, 138), devlet suçlarıyla ilgili kitaplar ve senaryolar yazdı ve Şubat 2018'de Ankara'da görülen JİTEM davasında zorla kaybetmelerle ilgili tanıklık yaptı.¹⁵ Başka bir deyişle, Elkatmış ve Sağlar, kişisel tercihleri ve kendi yöntemleriyle Susurluk Komisyonu'nun gündeme getirdiği meselelerle ilgili farkındalık yaratmaya devam ettiler.

¹⁴ JİTEM'in ismi geçtiği davalar da dahil olmak üzere insan hakları ihlalleriyle ilgili açılan davalar hakkında temel bilgiler için bkz. Faili Belli: İnsan Hakları Davaları İzleme Sitesi, <https://www.failibelli.org/>

¹⁵ Gamze Hızlı, “Ankara Davası İzleme Raporu”, *Faili Belli*, 02.02.2018, <https://www.failibelli.org/ankara-jitem-davasi-izleme-raporu-2-subat-2018/>

Faili meçhul cinayetlere ilişkin açılan davalarla ilgilenen insan hakları örgütleri ve hukukçular hem Meclis Araştırma Komisyonu hem de Başbakanlık raporunu defalarca gündeme getirmiştir (bu raporların içeriği ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin devlet şiddetine ilişkin kararları arasındaki paralellikleri izlemek için bkz.: Kurban 2020; s. 263-266).

Susurluk Komisyonu'nun analizi

Komisyonun nihai raporu dikkatle incelendiğinde, Susurluk Komisyonu üyelerinin görevlerini, bazı sembolik organize suç vakaları hakkında mümkün olduğunca fazla kanıt sağlamak olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak, görüştüğü kişilerin olaylarla ilgili öne sürdükleri iddiaların güvenilirliğini değerlendirmekten çoğunlukla kaçınmışlardır. Sonuç olarak, nihai rapor çok sayıda kaynaktan gelen çok fazla bilgiyi bir araya getirirken, neredeyse hiçbir kesin ifade içermemektedir. Ayrıca, her ne kadar araştırmaların odağında güçlü siyasetçiler yer alsada Komisyon'un konuyu ele alış biçimi apolitiktir. Daha önce de belirtildiği gibi, Komisyon vaka bazında yaptığı incelemeye faili meçhul siyasî cinayetleri dahil etmemeyi tercih etmiştir.

Metnin nicel analizi, bu sonucu destekleyen söylemsel kalıpları ortaya koymaktadır. Şekil 2.1'deki kelime bulutu, nihai raporda en sık kullanılan kelimeleri temsil etmektedir. Kelimenin veya kelime çiftinin buluttaki büyüklüğü, ilgili kelime/kelime çiftinin metinde kaç kez kullanıldığını göstermektedir. Kelime bulutundan anlaşılacağı üzere, komisyon ülkenin yaşadığı en büyük sorunu organize suç olarak yorumlamaktadır. Suç örgütü liderlerinin ve bağlantılı siyasetçilerin isimleri ile "suç", "silah", "polis" ve "istihbarat" gibi terimler komisyonun anlatısındaki baskın unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu tercihten dolayı aynı zamanda bazı gerçekler dışarıda bırakılmaktadır. Örneğin, söz konusu suçların çoğunun köklerinin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki çatışmaya dayanmasına rağmen ne Kürt meselesi ne de onu çevreleyen insan hakları ihlalleri anlatının merkezinde yer almaktadır. "İnsan hakları" terimi nihai raporda toplam 6 kez geçmektedir. Karşılaştırma yapmak gerekirse, "organize suç" ifadesi 35 kez geçmektedir. "Kürtler" veya "Kürtçe"ye 20 kez atıfta bulunulmakta; buna karşılık "kumarhane" ve "kumar"dan 58 kez bahsedilmektedir. "Özel harp" ve "gayri nizamî harp" terimlerinin metinde çok sık yer aldığı düşünüldüğünde bu durum göze çarpmaktadır. Sonuç olarak komisyonun, çalışmalarını insan hakları veya Kürt meselesinden ziyade organize suçlarla alakalı gördüğünü söyleyebiliriz (bkz. Şekil 2.2).

"Kaçırma" kelimesi 100'den fazla kez geçmekte, ancak yakından bakıldığında bunların büyük çoğunluğunun uyuşturucu ticaretiyle uğraşan iş insanı Mehmet Ali Yaprak'ın

kaçırılmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Zorla kaybetmelerden de bahsedilmektedir: “Kaybolmak” kelimesi kaybetmeler bağlamında toplam 61 kez kullanılmaktadır. Bunlardan 38’i, kendisi de zorla kaybetmelerden sorumlu olmakla suçlanan istihbarat görevlisi Tarık Ümit’in esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, mağdurları neredeyse her zaman muhalifler olan kaçırma ve zorla kaybetme olayları bile organize suçlar ve kurumlar arası çekişmeler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu eksiklik kısmen tercih edilen veri toplama stratejilerinin bir sonucudur. En önemli eksikliklerden biri insan hakları ihlallerine maruz kalan kişilerin ya da insan hakları örgütlerinin bilgisine başvurulmamasıdır. Komisyon, 1997 yılına kadar bedensel bütünlük hakları ihlallerinden etkilenen binlerce mağdur ve mağdur yakını bulabilirdi, ancak bu kişilerle temasa geçmeye çalışmamıştır. Dolayısıyla, nihai raporda insan hakları çerçevesi neredeyse tamamen eksiktir.¹⁶ Komisyon, devlet güvenlik güçleri mensupları ve onlarla bir şekilde bağlantılı kişilerle görüşmüştür. Görüşmelerden elde edilen bilgiler bu tercihi yansıtmaktadır. Dinlenen kişiler ülkenin karanlık geçmişine dair faydalı bilgiler sağlasa bile, iddiaları daha çok habis aktörler ve özel çıkarları için suçlularla işbirliği yapan politikacılara yöneliktir. Söylemeye gerek yok, ama görüşülen kişiler iddia edilen suçlar için rakiplerini suçlarken kendi kişisel ve kurumsal itibarlarını savunma eğilimindedirler. Dolayısıyla, devlet kurumları içindeki çeşitli kliklerin liderleri arasındaki çatışmalar inşa edilen geçmiş anlatısını şekillendirmektedir.

On beş yıl sonra komisyon başkanı Elkatmış, Susurluk Komisyonu’nu örnek göstererek meclis araştırma komisyonlarının usulleri ve sonuçları üzerine genel bir değerlendirme yapmıştır. Komisyonların en fazla dört ay çalışmasına izin verilmesinin, (özellikle askerî personel söz konusu olduğunda) yeminli ifade alma yetkisinden mahrum bırakılmalarının ve bu komisyonların bulgularının meclis genel kurulunda tartışılmamasının komisyonların etkinliğini sınırladığını savunmuştur. Ayrıca, askerî kurumların ve istihbarat kurumlarının arşivlerinin kullanılmayan birer veri deposu olduğuna işaret etmiştir.¹⁷

Sonuç olarak Susurluk Komisyonu, Türkiye’nin 1990’lı yıllarıyla yüzleşmek için değerli ancak son derece sınırlı bir çaba işlevi görmüştür. Komisyonun son derece sınırlı

¹⁶ Nitekim Fikri Sağlar yazdığı muhalefet şerhinde komisyonu, Türkiye’nin Kürtlerin çoğunlukta olduğu güneydoğusunda yaşadığı sorunlara değinmediği için eleştirmiştir (Eroğlu 2007, 129).

¹⁷ “Komisyon kurum arşivi incelemeli,” *Anadolu Ajansı*, 16.06.2012, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/komisyon-kurum-arsivi-incelemeli-/361480>

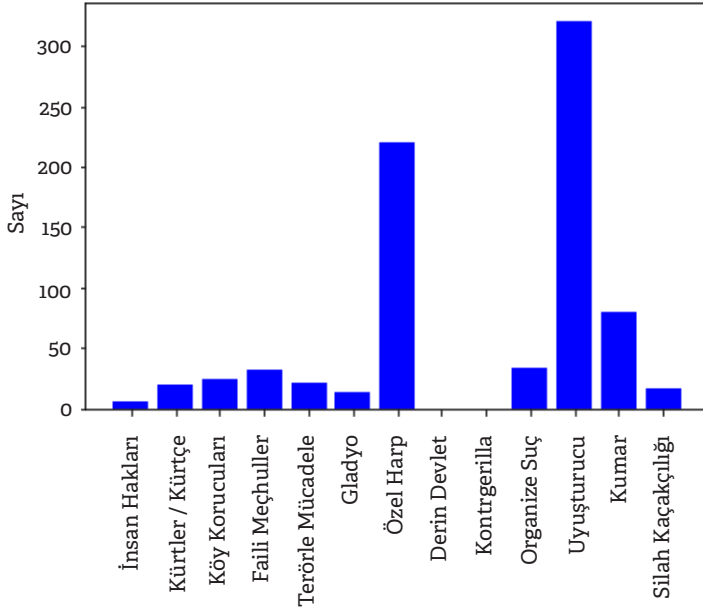
kesimlere ulaşabilmesinde askeriyeinin ve istihbarat kurumlarının, kendi gündemlerini sivil siyasî aktörlerin aleyhine işleyecek şekilde dayatabildikleri istikrarsız siyasî ortamın da payı vardır. Komisyonun kendisi de organize suçun gelişmesinde kritik bir öneme sahip olan siyasî bağlamı anlatısının dışında bırakarak bir şansı kaçırmıştır. Dahası, insan hakları ihlallerinin mağdurlarıyla değil de devlet görevlileri ve onlara bağlı kişilerle görüşmeyi tercih etmesinin sonucu olarak, yürütülen araştırma ağır insan hakları ihlallerinin ardından hakikat, adalet ve tazminata yönelik dile getirilen talepleri karşılamaya yönelik bir çabadan ziyade, yarım kalmış bir polisiye-gerilimi andırmaktadır.

Şekil 2.1: Nihai raporun kelime bulutu

Şekil 2.2: Nihai raporda değinilen konular

Susurluk Komisyonu'nun değindiği konuların sayımı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DARBE KOMİSYONU

Darbe Komisyonu

Giriş

Türkiye'nin demokratik gelişimi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu iki askerî darbe (1960 ve 1980) ve askerî yüksek komuta kademesinin sivil hükümetleri istifaya zorladığı iki askerî müdahale (1971 ve 1997) ile kesintiye uğramıştır. Buna ek olarak 1960 darbesinden sonra Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulmasının, ordunun sivil siyaset üzerinde sürekli etki göstermesine olanak tanıdığı ve yargı ile diğer sivil kurumların kararlarını 1960'lar ve 1970'lerde genellikle komünizm, 1980'lerden itibaren ise İslamcılık ve Kürt ayrılıkçılığı gibi cumhuriyete yönelik iç ve dış tehditlerle mücadele ettiğini iddia ederek müdahaleci rolünü meşrulaştırmaya çalışan ordunun hassasiyetlerine göre şekillendirdiği öne sürülmüştür. Türkiye'nin çok partili seçimlerin 50. yılını kutladığı ve Avrupa Birliği üyeliğine aday olduğu 2000'li yıllarda bile askerî müdahale söylentileri hiç bitmemiştir. Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu, akademisyen ve gazetecilerin Türkiye'deki askerî darbe ve müdahalelerin altında yatan nedenlere ilişkin yaptıkları analizleri sentezlemeye çalışan ilk resmî girişimdir.

Bağlam

Darbe Komisyonu AKP hükümetlerinin en parlak döneminde kuruldu. Parti liderliği, görevdeki ilk sekiz yılını (2002-2010) hukukî ve askerî vesayete karşı bir mücadele olarak betimledi. 2005 ve 2010 yılları arasında AKP'nin yönetme hakkı ve varlığına bir tehdit olarak algılanan davaların açılması ve 2007 yılında Genelkurmay Başkanı tarafından yapılan ve sivil hükümete karşı üstü örtülü bir tehdit olarak yorumlanan bir açıklama, vesayete yapılan atıfların gerekçesi olarak gösterildi. AKP bu krizler boyunca siyasî iktidarı elinde tutmayı başardıktan sonra, hükümet yanlısı savcılar, askerî darbe düzenlediklerinden şüphelenilen muvazzaf ve emekli askerî personel ile sivillere karşı bir dizi karşı dava açtılar. Bu iki dava grubu, Balyoz ve (adını Türk mitolojisindeki efsanevi bir vadiden alan) Ergenekon davaları olarak bilinmektedir.¹⁸ Buna ek olarak, 2010 yılındaki anayasa değişikliği ve ardından yargı yönetimi için

¹⁸ Türkiye'de varlığı iddia edilen derin devletin adı ve içeriği pek çok tartışmanın kaynağı olmuştur. İlginçtir ki, gizli bir örgütten bahsederken "Ergenekon" kelimesinin ilk kullanıldığı yerlerden biri Susurluk Komisyonu raporudur. Daha sonra 2000 yılında Susurluk Komisyonu'nun etkili üyelerinden Fikri Sağlar bir basın toplantısında aynı kelimeyi gündeme getirmiştir. Bkz.: Balcı 2010, 29.

yapılan seçimlerden sonra hükümet yanlısı savcı ve hakimler yargıdaki üst düzey pozisyonları işgal etmeye başladı. Başka bir deyişle, darbe söylentileri sürerken sivil hükümet iktidarını yakın geçmişte kimsenin yapamadığı kadar konsolide etmeyi başardı.

Diğer siyasî partiler, özellikle de CHP, hükümetin sürekli olarak darbe tehdidini dile getirmesine şüpheyle yaklaşmaktaydı. Buna göre, AKP ve Gülen cemaatindeki müttefikleri yargıyı kontrol etmek ve askerî yüksek komuta kademesini sempatanlarla doldurmak istiyordu ve bu amaçla yalan darbe planı iddialarını kullanarak ordu ve yargı mensuplarına dava açıyor, onları hapse atıyor ve sindiriyordu. AKP sözcüleri ve ülkenin kendini liberal olarak tanımlayan entelektüellerinin önemli bir kısmı sivil demokrasi güçleri üzerindeki vesayetin, Kemalizm ideolojisi etrafında bir arada duran ve ordu, yargı ve CHP'den oluşan bir vesayetçi kanattan kaynaklandığını öne sürdüklerinden CHP liderleri kendilerini sık sık savunmada buldular (liberal entelektüel söylem hakkında eleştirel bir bakış açısı için bkz.: Ersoy ve Üstüner 2016). Elbette Türkiye'deki askerî darbelerin tarihi çok daha karmaşık: darbeleri eleştiren kişilerin 2000'li yıllar boyunca kamusal tartışmalarda sürekli gündeme getirdiği gibi, CHP 1960 darbesinden kısa vadede faydalanmıştı, ancak partinin 1960'lar ve 1970'lerde sola kayması onu sık sık orduyla karşı karşıya getirmişti; nitekim CHP, diğer tüm siyasî partilerle birlikte 1980 darbesinden sonra kapatıldı. Yine de siyasî ayrışma hatları 1997 askerî müdahalesi bağlamında laiklik-İslamcılık ekseninde yeniden tanımlanmış ve CHP 1990'ların ortalarında ve 2000'lerde orduya yakınlaşmıştır.

2012 komisyonunun kurulması için görüşmeler sürerken tüm siyasî partiler ordunun sivil siyasete müdahalesini kamuoyu önünde kınamak niyetindeydi. Önde gelen siyasetçiler geçmişteki ve günümüzdeki darbeleri ve darbe tehditlerini över gibi görünmemeye dikkat ediyorlardı. AKP liderleri muhalefeti darbe yanlısı olmakla suçlarken genellikle darbeye açık destekten ziyade, muhalefetin gizli bir gündem izlediğini ima ediyorlardı. Muhalefet ise hükümeti darbe girişimlerine karşı çıkıyormuş gibi görünürken otoriterliği derinleştirmekle suçluyordu.

Komisyonun kuruluşu ve işleyişi

O dönemde meclisi oluşturan dört parti, AKP, CHP, Milliyetçi Hareket Partisi [MHP] ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), darbelerin ve siyasete yönelik diğer anti-demokratik müdahalelerin araştırılması için meclis genel kuruluna önergeler sundu. AKP'den 125 milletvekili, BDP'den 24 milletvekili, CHP'den 3 milletvekili ve MHP'den 2 milletvekili her bir partinin ayrı önergesine imza atmıştır. Siyasî partilerin, sivil demokrasiye tam

bağlılıklarından şüphe duyulmasını istemediği söylenebilir.

Çalışmalarına 2 Mayıs 2012 tarihinde başlayan komisyonun üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Nimet Baş (AKP, Başkan), Mehmet Naci Bostancı (AKP), İdris Şahin (AKP), Cengiz Yavilioğlu (AKP), Feyzullah Kıyıklık (AKP), Mustafa Şentop (AKP), Şirin Ünal (AKP), Yaşar Karayel (AKP), İdris Bal (AKP), Selçuk Özdağ (AKP), Ahmet Toptaş (CHP), Süleyman Çelebi (CHP), Mehmet Şeker (CHP), Rıza Öztürk (CHP), Özcan Yeniçeri (MHP), Atila Kaya (MHP) ve Sırrı Süreyya Önder (BDP). Komisyonun dağılımı, o dönemde iktidardaki AKP'nin baskınlığını çok net biçimde göstermektedir. 17 kişilik komisyonun 10 üyesi AKP'den gelmekteydi. Komisyon başkanı Nimet Baş, AKP'nin ilk hükümetinde Aile ve Kadın Bakanı, ikinci hükümetinde ise Millî Eğitim Bakanı olarak görev yapmasıyla tanınan AKP'nin kurucu üyelerinden biriydi. Komisyon, 27 Mayıs 1960 darbesini, 12 Mart 1971 askerî müdahalesini, 12 Eylül 1980 darbesini ve 28 Şubat 1997 müdahalesi ile 27 Nisan 2007 muhtırasını araştırmak üzere dört alt komisyona ayırdı. Komisyon, mülakatlar, devlet arşivlerinde araştırma ve ikincil literatür araştırması olmak üzere üç veri toplama yöntemini kullanmıştır.

Komisyonun mülakat belgelemesinin, Türkiye'nin siyasi tarihine ilişkin birinci ağızdan dinlenen anlatıların en kapsamlı derlemesi olduğu söylenebilir. Toplam 160 kişiyle görüşülmüştür. İşin ilginç kısmı, görüşülen kişilerin 1971 müdahalesi hariç yukarıda sıralanan tüm darbe ve müdahalelere ışık tutacak şekilde seçilmiş olmasıdır. Listede 1960'lardan itibaren aktif olan birçok ana akım siyasetçinin yanı sıra önde gelen gazeteciler ve akademisyenler de yer almaktadır. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan komisyonun sorularına yazılı bir yanıt verdi. 1990'lı yılların siyasetindeki iki baş aktör Tansu Çiller ve Mehmet Ağar da geçmişteki insan hakları ihlallerinin farz edilen failleri olarak değil, 1997 askerî müdahalesinin mağdurları olarak ifade verdiler.¹⁹ Aktarılanlara göre BDP'li komisyon üyesi Önder, Çiller'e başbakanlık yaptığı dönemdeki insan hakları ihlallerini sormuş ancak tatmin edici bir cevap alamamıştır.²⁰ Görüşülen kişilerden biri de 1971 ve 1980'de başbakan, 1997'de ise cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'di.

Komisyon ayrıca devlet kurumlarından çok sayıda belge talep etmiştir. Bu kurumlardan gelen yanıtlar ve yanıtsız bırakılan talepler komisyonun nihai

¹⁹ Eylül 2011'de suç örgütü yönetmek suçundan mahkûm edilen Ağar ile 2012 Kasım başında cezaevinde görüşülmüştür.

²⁰ "Tansu Çiller, Darbeleri Araştırma Komisyonu'nda ağladı!" T24, 7.11.2012; <https://t24.com.tr/haber/cillerin-duygulu-anlari,216857>. Çiller'in 1997 muhtırasındaki rolü komisyon sırasında ve sonrasında kamuoyunu meşgul etmeye devam etmiş, CHP'li milletvekilleri AKP'li meslektaşlarını Çiller'i doğru dürüst sorgulamamakla ve 1990'larda devletin paramiliterleştirilmesindeki rolünü gizlemekle suçlamışlardır.

raporunun ekinde listelenmiştir (“EK-B: Kurum ve Kuruluşlardan Talep Edilen Bilgi ve Belgeler”). Nihai raporda sadece komisyona gönderilen belgelerden değil, aynı zamanda bazı kurumların komisyonla bilgi paylaşmadığından söz edilmektedir. Bununla birlikte, komisyon başkanı Baş daha sonra devlet kurumlarını belge paylaşma yükümlülüklerinin ötesine geçtikleri için övmüştür (Baş, Sancar ve Özgürel 2012, 25).

Son olarak, komisyonun ikincil literatür incelemesi, Türkiye, Orta Doğu ve dünyada demokratikleşme ve otoriterleşme üzerine kapsamlı bir bibliyografyadan oluşmaktadır. Bir meclis komisyonu raporunda akademik literatürün kullanılması hiç alışıldık bir durum değildir. Ayrıca raporun 37 sayfalık bibliyografyasının kapsadığı konuların çeşitliliği de etkileyicidir. Bibliyografya; darbeler tarihi, yargı siyaseti, siyasi partiler, ekonomi tarihi, sendikalar tarihi, son dönem Osmanlı siyasî gelişmeleri, 1960’lar ve 1970’lerdeki Kıbrıs krizi, terörizm ve daha fazlası hakkında akademik makaleler, kitaplar, lisansüstü tezler ve araştırmacı gazetecilik içermektedir. Darbe Komisyonu entelektüel açıdan Türkiye tarihinin belki de en sofistike meclis araştırma komisyonu olarak anılabilir.

Nihai rapor

Nihai rapor beş bölümden oluşmaktadır: raporda, okuyuculara modern Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini tanıtmayı amaçlayan “Genel Değerlendirme” bölümü ve analiz için seçilen dört askerî müdahalenin (1960 ve 1980 darbeleri ile 1971 ve 1997/2007 müdahaleleri) her biri hakkında birer bölüm bulunmaktadır. Askerî müdahalelerle ilgili bölümler kabaca her bir müdahalenin nedenlerini, gerekçelerini ve sonuçlarını ele alan bölümlere ayrılmıştır. Nihai raporda 1980 darbesi ve 1997/2007 müdahalelerine (her biri 400 sayfadan biraz fazla), 1960 darbesi ve 1971 müdahalesine (her biri yaklaşık 200 sayfa) kıyasla çok daha fazla yer ayrılmıştır.

Genel değerlendirme bölümünün bölüm başlıkları bile nihai raporun ne kadar kapsamlı olduğu hakkında fikir vermektedir: Raporda, “Militarizm, Soğuk Savaş ve Uluslararası Sistemin Darbelerdeki Rolü” ve “Demokrasi, Darbeler ve Türk Modernleşmesi” alt başlıkları olan “Türkiye’de Devlet Geleneği ve Demokrasi” bölümü ve “Ulusal Güvenlik Siyaseti” ve “İç Tehdit Algısı” alt başlıkları olan “Millî Güvenlik Kurulu” bölümü yer almaktadır. Diğer bölüm başlıkları ise “Devlet Teşkilatı ve Genelkurmay Başkanlığı”, “İç Güvenlik”, “Özel Harp Dairesi, Kontrgerilla ve Gayri Nizami Harp”, “Askerin Eğitimi”, “Yargı Birliği ve Askerî Yargı”, “Ekonomi ve Darbeler”, “Askerî İşlerin Denetimi”, “Ulusal İstihbarat ve Darbeler” ve “Medya, Aydınlar, Sivil Toplum ve Darbeler”dir.

Komisyunun nihai raporu bir sosyal bilim metni gibi yazılmıştır. Nitekim, 1997 Susurluk Komisyonu'nun raporundaki adli üsluba benzer bir ton Darbe Komisyonu'nun raporunda yoktur. Toplam 1.400 sayfayı geçen rapor, görüşmelerden alıntılar, partiler ve devlet kurumları tarafından yayınlanan belgelerden alınan pasajlar, darbelerin başlangıcında görülen şiddet olaylarının tasvirleri ve askerî müdahalelerde nedensel unsur olduğu iddia edilen çok sayıda etkene ilişkin uzun analizleri içermektedir. Metin, Türkiye'nin siyasî tarihini anlatmak için aynı anda hem hukukî hem kurumsal hem kültürel hem ekonomik hem de siyasî bir mercekten bakmaktadır.

Uzun 1980 darbesi bölümü, darbe sonrasında hakikat ve adalet sorunlarını ele alan iki alt başlıkla biterken diğer müdahalelerin analizinde bunlar yoktur. Bölümün 13. başlığı ("12 Eylül Darbesinin Yargılanmasına İlişkin İddianame") 2012 yılında darbenin mimarları hakkında hazırlanan iddianameyi içermektedir. Bu iddianame, darbe kararının kendisi kadar askerî rejim sırasında yaşanan insan hakları ihlalleri, özellikle de siyasî tutuklulara yapılan işkencelerle ilgilidir. Bu bölüm aynı zamanda darbeyi ve ardından gelen askerî hükümeti yöneten generaller Kenan Evren ve Ali Tahsin Şahinkaya'nın savunmalarını da aktarmaktadır. Bu itibarla bölüm, nadir tanık olunan bir süreci, yani geçmişte düzenlenen bir darbenin yargılanmasını belgelemektedir.

"Dünyada Darbelerle İlgili Kurulan Komisyonlar ve Sonuçları" başlıklı 16. bölümde Arjantin, Gana, Haiti, Şili, Uganda ve Uruguay'da geçmiş darbelerle hesaplaşmayı amaçlayan hakikat komisyonları hakkında bilgi verilmektedir. Komisyonun kendisinin de benzer bir rol oynama iddiasında olduğu düşünüldüğünde, belki de komisyon üyeleri okuyucuları başka yerlerdeki benzer deneyimlere yönlendirerek dünyanın dört bir yanındaki hakikat komisyonlarının incelemelerini nasıl yürüttüklerine dair bir fikir vermek istemişlerdir. Bölümün sonunda, küresel deneyimlerden çıkarılan dersler ya da Türkiye'de benzer komisyonların kurulmasına yönelik öneriler yer almadığından, bu bölüm nihai raporun önemli ancak sonuçsuz bir parçası olarak kalmaktadır.

Nihai raporun şaşırtıcı yönlerinden biri, darbe, darbe girişimi ve muhtıra gibi sıkça kullanılan temel kavramları tanımlamamasıdır. Nihai raporun anlatımında daha yakın tarihli darbe iddialarından, yani Balyoz ve Sarıkız'dan sadece bir kez bahsedilmesi de şaşırtıcıdır. Komisyonun bir araya geldiği bağlam göz önünde bulundurulduğunda, kamuoyunun sürekli bahsi geçen iddialarla bağlantılı olarak yapılan gözaltı haberlerine maruz kaldığı bir dönemde, komisyonun kovuşturmalara ilişkin güncel tartışmalara bulaşmak istemediğini ancak tahmin edebiliriz.

Nihai raporun ilginç yönlerinden biri de 1997 müdahalesi ve 2007 muhtırasını tek bir konu olarak ele almasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, ordunun baskın olduğu Milli Güvenlik Kurulu, 1997'de aldığı kararlarla İslamcı Refah Partisi (RP) ve sağcı Doğru Yol Partisi (DYP) tarafından kurulan koalisyon hükümetini istifaya zorlamıştır. Bunu, 1997-2001 yılları arasında İslamcı siyasi aktörlere yönelik baskılar izlemiştir. 2007'deki e-muhtıra ise farklı bir siyasi bağlamda, AKP hükümetinin dört yılı aşkın bir süredir iktidarda olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Gerçekten de 1997 ve 2007 muhtıraları arasında, her ikisinin de kendilerini muhafazakâr ya da İslamcı olarak tanımlayan partilerin (RP ve AKP) liderliğindeki hükümetlere yönelik olması, üstelik bu partilerin Anayasa Mahkemesi'nce yasaklanma tehdidi de dahil olmak üzere yargıdan gelen dirençle karşı karşıya olduğu bir dönemde gerçekleşmiş olması gibi benzerlikler var. Öte yandan iki muhtıra arasındaki farklılıklar da barizdir. 2007 tarihli belge Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın imzasıyla Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesine yüklenmiş ("e-muhtıra" terimi bu yüzden kullanılmaktadır), 1997'de olduğu gibi Milli Güvenlik Kurulu'nun üzerinde mutabık kalınan bir kararını yansıtmamıştır. Bunun yanında AKP Nisan 2007'de artık dört yılı aşkın bir süredir iktidardaydı ve Büyükanıt'ı muhtıradan sonra kolaylıkla susturabilmiştir. Basın arşivleri, CHP'nin 2007'deki olayın ayrıca incelenmesi için bir alt komisyon kurulmasını talep ettiğini, ancak bu talebin komisyonun AKP'li çoğunluğu tarafından reddedildiğini ortaya koymaktadır.²¹ Dolayısıyla, komisyonun her iki olayı birlikte inceleme kararının siyasi bir karar olduğu düşünülebilir.

Hem CHP hem de MHP nihai raporun içeriğinin tamamına katılmadıklarını belirtmiş ve ayrı raporlar sunmuşlardır.²² Dört CHP milletvekili ve iki MHP milletvekili raporun katılmadıkları yönlerini ele almak üzere ayrı görüşler kaleme almıştır. CHP'nin 18 sayfalık görüşünde, komisyonda tartışılması gerektiği düşünülen fakat tartışılmayan konuların kapsamlı bir listesi sunulmaktadır. Özetle, komisyonu 1970'lerden bu yana sağcı kontrgerilla grupları ile devlet destekli şiddet arasındaki bağlantıyı tartışmamakla,²³ 1980 darbesinin sağcı niteliğini gizlemekle, İslamcı şiddeti oldukça affedici bir şekilde ele almakla ve 2007 muhtırasını izleyen gelişmeleri, özellikle de Başbakan Erdoğan ile Genelkurmay Başkanı Büyükanıt arasındaki

²¹ "AKP, 27 Nisan bildirisi için alt komisyon kurulmasına karşı çıktı," *T24*, 10.05. 2012, <https://t24.com.tr/haber/akp-27-nisan-bildirisi-icin-alt-komisyon-kurulmasına-karsi-cikti,203593>

²² "Darbe raporu tamam," *HaberTürk*, 28.11.2012, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/798461-darbe-raporu-tamam>

²³ Komisyonun CHP'li üyelerinden Süleyman Çelebi, 1980 darbesi alt komisyonundan Mehmet Ali Ağca ve Haluk Kırıcı gibi 1970'li yıllarda suç olaylarına karışmış aşırı milliyetçileri dinlemesini istemiş, ancak bir sonuç alamamıştır. "TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Sözcüsü Şahin'in Açıklamaları...," *TBMM Arşivi*, 23.05.2012, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=121861

görüşmenin ardından Büyükanıt'ın herhangi bir tepki veya sonuçla karşılaşmamasını araştırmamakla suçlamaktadır (s. 1328-1345).

CHP'nin görüşünün spesifik niteliğinin aksine, MHP milletvekilleri ayrı olarak kaleme aldıkları kısa görüşlerinde nihai rapora üç itiraz kaydetmektedir: birincisi, "derin devlet" kavramının görelî olduğunu ve bu nedenle meclis araştırması yoluyla ortaya çıkarılmasının imkânsız olduğunu iddia etmektedirler; ikincisi, bölücü terör olarak gördükleri meselenin "Kürt sorunu" olarak çerçevenlenmesine katılmamaktadırlar; ve üçüncüsü, komisyonun, Türkiye'de bölücülerin talep ettiği bir şey olduğuna inandıkları bir hakikat komisyonu ile karıştırılmasını istememektedirler (s. 1346-1349).

Nihai raporun oybirliğiyle kabul edilen tavsiyeleri arasında ordunun güç ve yetkilerine net sınırlar getirilmesi, ordu üzerinde sivil denetimin sağlanması, demokrasinin derinleştirilmesi, geçmiş darbelerin sorumlularından tam hesap sorulması ve darbe dönemlerinde hedef alınanların mağduriyetlerinin tanınması yer almaktadır. Raporda ayrıca, 1970'lere kadar uzanan ve çözüme kavuşturulmamış insan hakları ihlallerinin araştırılması için başka araştırma komisyonlarının kurulması için çağrıda bulunuluyor.

Komisyon sonrası süreç

Komisyon nihai raporunu 28 Kasım 2012 tarihinde Meclis Başkanlığına sunmuştur. Komisyon Başkanı Nimet Baş, komisyon süreci boyunca ve hemen sonrasında kendisinin ve çalışma arkadaşlarının çalışmalarını açıklamak konusunda aktif bir rol oynadı. Baş, nihai raporun sunulmasından iki hafta önce basına verdiği bir mülakatta komisyonla ilgili tartışmalara ilişkin tutumunu açıkladı. Bu mülakatta ayrıca komisyon çalışmalarının 4.000 sayfadan fazla arşiv oluşturduğunu ve bunların 187'sinin gizli kalması gerektiğini söyledi.²⁴

Darbe Komisyonu'nun nihai raporunun açıklanmasından bir ay sonra, AKP yanlısı bir araştırma merkezi olan Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), komisyon başkanı Nimet Baş, gazeteci Avni Özgürel ve akademisyen Mithat Sancar'ı bir panele davet etti. Bu panel sonucu ortaya çıkan rapor, bir meclis araştırma komisyonu üyesinin kamusal tartışmaya doğrudan dahil olduğu nadir örneklerden biridir (Baş, Sancar ve Özgürel 2012). Baş, komisyonun yetki ve görev sınırlarına ilişkin

²⁴ Serpil Çevikcan, "Genelkurmay ve MİT bize bazı belgeleri göndermedi," *Milliyet*, 15.11.2012, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/serpil-cevikcan/genelkurmay-ve-mit-bize-bazi-belgeleri-gondermedi-1627158>

bir değerlendirmede bulunarak komisyonu ayrıntılı olarak anlatmakta ve analiz etmektedir. Sancar'ın bu panelde sunduğu analiz, meclis araştırma komisyonları ile hakikat komisyonlarını karşılaştırarak her bir modelin avantaj ve dezavantajlarını tartıştığı için özellikle anılmalıdır. Genel olarak, Sancar'ın Darbe Komisyonu hakkında yaptığı değerlendirme oldukça olumlu bir sonuca varmaktadır.

Komisyon ile 1980 darbesi ve 1997 müdahalesi kapsamında açılan davalar arasındaki ilişki zayıf kalmıştır. Komisyon, nihai raporunun bir kopyasını savcılara göndermemiş, ancak Baş'a göre savcılar her talep ettiğinde ilgili bilgiler paylaşmıştır.²⁵ Komisyonun ulaştığı bulguların bir ceza davasında kullanılmış olabileceğine dair tek bir kanıt var: Ankara'daki JİTEM davasını gören mahkeme, 10 Şubat 2017 tarihinde Darbe Komisyonu'ndan ilgili ifade tutanaklarını talep etmiştir.²⁶

Darbe Komisyonu çalışmalarına devam ederken darbeyle ilgili dört ayrı dava görülüyordu. Bu davalar, 2008'de açılan ve devlet kurumları içindeki bir suç şebekesini araştırdığı iddia edilen Ergenekon davası, 2010'da açılan ve 2003'teki bir darbe planını araştıran Balyoz davası, 2011'de açılan 12 Eylül 1980 darbesi davası ve ilk tutuklamaları Darbe Komisyonu'nun çalışmalarının devam ettiği dönemde yapılmış olsa da yargılama aşaması 2013'te başlayan 28 Şubat 1997 askerî müdahalesi davasıdır. Tüm bu davaların savcı ve hakimlerinin daha sonra Fethullah Gülen'i desteklemekle suçlanmış olması, yargılama sürecinin Aralık 2013'ten sonra gayri meşrulaştırılmasına neden olmuştur. Hüküm giyen eski generallerin temyiz sürecinde vefat etmesinin ardından mahkeme, 1980 darbesi davasının zorunlu olarak düşürülmesine karar vermiştir. Bunun yanında, örneğin Balyoz davasında bazı delillerin uydurulması gibi usule ilişkin ciddi kusurlar Ergenekon ve Balyoz davalarının güvenilirliğini daha da azaltmıştır. Dört dava grubundan sadece 28 Şubat 1997 davaları 2018'de mahkûmiyet kararlarıyla sonuçlanmış, bu kararlar da 2021'de temyizde onanmıştır.

Darbe Komisyonu kurulduğu sırada hükümet çevreleri Kemalist bir askerî müdahaleden korktuklarını dile getiriyordu. Belki de ironik bir şekilde, 15 Temmuz 2016'da gerçek bir darbe girişimi yaşandığında, 2012'de oldukça dostane bir muamele görmüş olan Gülen ve takipçileri bu girişimden sorumlu tutuldu. Darbe Komisyonu'nun nihai raporunda Gülen çoğunlukla Milli Güvenlik Kurulu'nun 1997-1998 yıllarına dayanan bazı iddialarıyla bağlantılı olarak anılmaktadır. O dönemde

²⁵ "Suikastları aydınlatmak boynumuzun borcu," *Milliyet*, 1.12.2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/suikastlari-aydinlatmak-boynumuzun-borcu-1635379>

²⁶ Kezban Horasan Yıldız ve Melike Polat, "Ankara JİTEM Davası İzleme Raporu," *Hafıza Merkezi*, 05.05.2017, <https://hakikatadalethafiza.org/ankara-jitem-davasi-izleme-raporu-5-mayis-2017/>

ordu, grubun faaliyetlerini İslamcıların devlet kurumlarını ele geçirmeye çalışmasıyla ilişkilendirmekteydi. Komisyon ayrıca medya sektöründe önde gelen bazı Gülencilerle de görüşmüştür. Nihai raporda Gülen ve takipçilerinin darbe planlarıyla bir ilgisi olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla, 2016'daki darbe girişimi 2012 komisyonunun nihai raporunun merkezî anlatısına uymuyordu. Aslında 2016'daki girişimi araştırmak üzere bir meclis araştırma komisyonu kuruldu, ancak bu komisyon da AKP liderliği tarafından -muhtemelen Gülen ve destekçilerine yönelik suçlamaların, AKP'nin halihazırda darbecilik ve ihanetle suçlanan bir grupla on yıllık ittifakını gündeme getireceğinden korkulduğundan- rafa kaldırıldı. Sonuç olarak, 2016'daki gelişmelerden ötürü, bir zamanlar Türkiye'deki askerî darbe ve müdahalelerin en kapsamlı resmî anlatımı olarak kutlanan 2012 komisyonunun çalışmaları AKP liderliği için uygunsuz hale geldi. Bu nedenle, hem 2012 raporu hem de ardından daha geniş kesimlere ulaşmak için yürütülen faaliyetler AKP ve medya tarafından görmezden gelindi.

Darbe Komisyonu'nun Analizi

Komisyon'un nihai raporu, Türkiye'nin uzun bir siyasî tarihi niteliğindedir. Askerî darbeler ve müdahaleler öncesindeki siyasî ortam uzun ve ayrıntılı bir şekilde resmedilmektedir. Kaynakça sadece konular açısından değil, aynı zamanda yazarların entelektüel geçmişleri ve siyasî yönelimlerinin çeşitliliği açısından da oldukça kapsamlıdır. Gazeteciler ve sosyal bilimciler, ekonomistler ve siyaset bilimciler, sosyalistler ve muhafazakârlar bu geniş yelpazenin sadece birkaç örneğidir.

Kelime bulutunun anlatıdaki öncelikleri net bir şekilde ortaya koyduğu Susurluk Komisyonu'nun aksine, Darbe Komisyonu'nun kelime bulutunda (bkz. Şekil 3.1) belli bir yaklaşımın baskın olduğu söylenemez. Askerî darbeleri konu alan bir belgede "darbe", "ordu" ve "hükümet" gibi terimlerin sıkça kullanılması doğaldır, ancak genel olarak bakıldığında, Darbe Komisyonu'nun nihai raporunda hukukî terimler, ekonomik terimler, Millî Güvenlik Kurulu gibi kurumların kısaltmaları, üniversite sözcüğü gibi çok sayıda kavram kümesi bulunmaktadır. Buna ek olarak, komisyon birçok yerde insan hakları ve Kürt meselesiyle ilgili terimlere de atıfta bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.2). Ayrıca kontrgerilla, Gladio²⁷, gayrinizami harp vb. kavramlar da nispeten düzenli olarak tekrar etmektedir. Başka bir deyişle, nicel analiz yakın okumayla tutarlıdır: Darbe Komisyonu konusuna çeşitli açılardan ve çeşitli analiz yöntemleri kullanarak yaklaşmaktadır.

²⁷ Bu sözcük bazı kaynaklarda Gladyo olarak da geçmektedir.

Yabancı hükümetlerin, özellikle de ABD'nin rolü, komisyonu olduğu kadar kamuoyunu da meşgul etmiştir. Örneğin, yukarıda anlatılan SETA paneli sırasında bir dinleyici ABD ve NATO'nun askerî darbelerine giden süreçlerdeki rolünü sordu. Komisyon, Merkezi İstihbarat Teşkilatı'ndan (CIA) 43 kez, Gladio'dan (bu bağlamda NATO'nun Güney Avrupa'daki üye ülkelerinde örtülü bir şekilde gayri nizami harp operasyonları yürüten özel birimler olarak kullanılmaktadır) ise 30 kez bahsetmektedir. CIA ile işbirliği yapan bir Türk gayrinizami harp biriminin ortaya çıkması, çok muhtemel bir olasılık ve darbelerin başlamasında potansiyel bir etken olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte, nihai rapor bu olasılığı doğrulamamaktadır. Nitekim, CHP'li üyelerin itirazlarından biri Gladio'ya yapılan atıfların muğlaklığıyla ilgilidir (1334, 1341).

Darbe Komisyonu, Türkiye'nin sorunlu geçmişine damgasını vuran önemli insan hakları ihlallerini tartışmaya istekli olmasıyla öne çıkmaktadır. Komisyon, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere yönelik 6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen şiddetli saldırılara, 1977'de işçi bayramı için toplanan işçilere ateş açıldığı kanlı 1 Mayıs'a, 1980 darbesi öncesinde Maraş ve Çorum'da Alevilere ve solcu olduğu varsayılan kişilere yönelik şiddete, askerî rejim sırasında Diyarbakır cezaevindeki mahkûmların maruz kaldığı kötü muamele ve işkenceye, 1993 Sivas katliamına, 1990'lardaki faili meçhul cinayetlere ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada zorla boşaltılan köylere değinmektedir. Bu raporun genel değerlendirme bölümünün de açıkça ortaya koyduğu gibi, Darbe Komisyonu bu şiddet olaylarının çoğunu ele alan tek komisyondur.

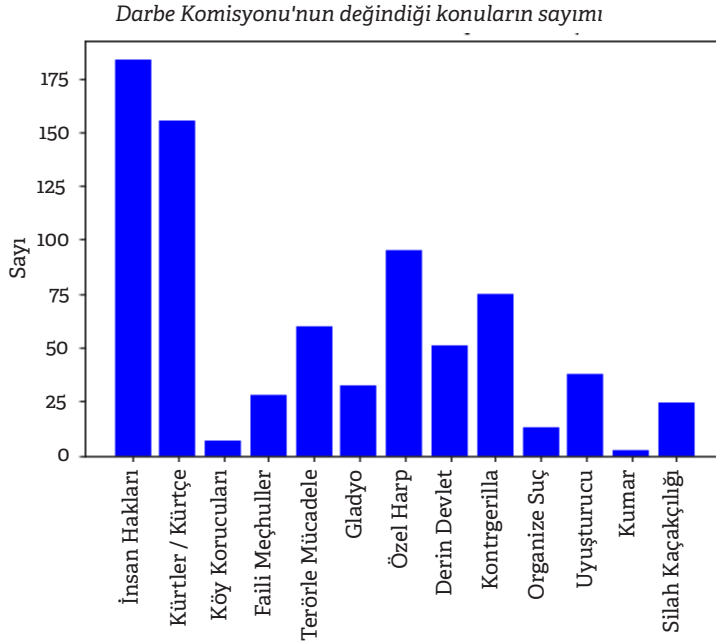
Bununla birlikte, olayların nasıl bir çerçeve içine yerleştirildiğine bakıldığında, komisyonun eleştirel bir bakış açısı üstlenmekten kaçındığı görülmektedir. Örneğin, 1955'teki şiddet, katliam veya pogrom yerine olay olarak adlandırılmıştır. Maraş'ta 1978'de yaşanan şiddet 49 kez olay, üç kez de katliam olarak adlandırılmaktadır. Çorum'da yaşananlarla ilgili 22 ifadeden 21'inde olay, sadece birinde katliam terimi kullanılırken, Sivas'ta yaşananlarla ilgili 26 ifadeden 25'inde olay terimi kullanılmıştır. Komisyonun bu tercihi, devletin ve ana akım medyanın siyasî şiddetin niteliğini ve boyutunu gizleme eğilimini yeniden üretmektedir.

Bütün olarak değerlendirildiğinde, Darbe Komisyonu Türkiye'nin siyasî bir tarihini ortaya sermiştir; sadece komisyonun konusu itibarıyla değil, komisyon üyeleri tarih yazarken de kelimelerini, çerçeve anlatılarını, konularını ve sessizliklerini seçerek siyasî bir etkinliğe girişmişlerdir. Komisyonun hazırladığı rapor, öğrenmek için okumaya ve eleştirel bir gözle incelemeye değer bir metindir. Ancak, Erdoğan ve AKP liderliğinin geri kalanının ittifak ve söylemlerini sürekli değiştirdiği 2010'larda siyasî iklimin hızla değişmesi, Darbe Komisyonu'nun kamuoyundaki etkisinin son derece sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Şekil 3.1: Nihai raporun kelime bulutu

Şekil 3.2: Nihai raporda değinilen konular

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAŞAM HAKKI İHLALLERİ ALT KOMİSYONU

Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu

Giriş

Türkiye devleti ile PKK arasında 1984 yılında başlayan şiddetli çatışma 2011 yılına gelindiğinde hâlâ sürmekteydi. Devlet bürokrasisi çatışma kayıplarına ilişkin resmî istatistikleri birçok kere yayınlamış olsa da her iki taraftan da çatışmada ölenlerin ve vücut bütünlüğü ihlaline maruz kalanların sayısı konusundaki belirsizlik sürüyordu. 1993 ve 1997'deki meclis soruşturmaları kesin rakamlar sağlamamıştı ve ölümcül olan veya olmayan şiddet ve ihlaller 2000'li yıllarda da her halükârda devam etmekteydi. Dolayısıyla, silahlı iç çatışmanın nedenleri ve sonuçlarına ilişkin resmî bir muhasebe henüz yapılmamıştı.

Bağlam

Tıpkı Darbe Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu gibi, Meclis Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu da AKP'nin Haziran 2011'de oyların %49,83'ünü ve meclisteki koltukların neredeyse üçte ikisini aldığı seçim zaferinin hemen ardından kurulmuştur. O tarihlerde, AKP'nin demokrasinin derinleşmesine ve hukukun üstünlüğüne bağlılığı artık giderek daha fazla sorgulanıyordu, ancak parti liderliğinin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerinin soruşturulması ve çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi konusunda kararlı olabileceğine dair umut tamamen yok olmamıştı. Ayrıca, CHP seçimlerde oy oranını %5 civarında arttırarak güçlenirken, MHP ise, 53 milletvekili çıkarmasına rağmen seçimlerden zayıflayarak çıkmıştı. Kürt siyasi hareketinin %10'luk baraja takılmamak için seçime bağımsız adaylarla girme kararı mütevazı da olsa olumlu sonuçlar vermiş, BDP 550 kişilik meclise bu şekilde 35 milletvekili göndermeyi başarmıştı.

Meclis Alt Komisyonu çalışmaya başladığında, AKP liderliği, Gülen cemaati, AKP yanlısı medya ve AKP'ye bağlı bazı liberal entelektüeller, cumhuriyet tarihi hakkında eski resmî tarihin büyük kısmına karşı çıkan bir anlatıyı geliştirerek kamuoyunda yaygınlaştırmayı başarmışlardı. Basit bir ifadeyle bu alternatif anlatı, ordu ve yargının cumhuriyetin ve onun değerlerinin, yani sivil milliyetçiliğin ve laikliğin özverili ve siyaseten tarafsız savunucuları olduğu fikrine itiraz ediyordu. Bunun yerine, Türkiye'nin, bir önceki bölümde ayrıntılı olarak tartışıldığı üzere, askerî yüksek komuta ve yüksek yargı ittifakının seçilmiş sivil hükümetlerin otoritesini darbeler ve darbe benzeri müdahalelerle periyodik olarak devirerek veya karar alma

yetkisini ele geçirmek için darbe tehdidini kullanarak gasp ettiği bir bürokratik vesayet sistemi altında ezildiği iddia ediliyordu. Dahası, alternatif anlatı bu ittifakı ortak bir ideolojinin, yani militan laiklik ve etnik Türk milliyetçiliğine vurgu yapan (ve adını cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ten alan) Kemalizm'in bir arada tuttuğunu, bu ideolojinin muhafazakâr Müslümanların yönetimden resmen dışlanmasından ve Kürtlerin siyasi sistemden yabancılaşmasından sorumlu olduğunu, bunun da ülkenin ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı doğu ve güneydoğusunda şiddetli çatışmalara ve insan hakları ihlallerine yol açtığını iddia ediyordu. Böylece AKP, Kemalizm'e karşı verdiği mücadele sayesinde kendisini demokratikleşme, sivilleşme ve çatışma çözümünün bir temsilcisi olarak tanıtıyordu.

Gerçekten de alt komisyon, üçüncü bölümde anlatıldığı üzere, ordu ve müttefiklerine karşı yakın tarihte en çok ses getiren bir dizi davanın hemen ardından kuruldu. 2007 yılıyla birlikte, yüzlerce muvazzaf ve emekli askerî personel ve onların sivil müttefikleri sivil hükümete karşı darbe planlamakla suçlandı. Her ne kadar insan hakları ihlalleri bu kovuşturmaların merkezinde yer almasa da hükümet yanlısı medyada bazı sanıkların Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki ihlallerde rol oynadığına dair haberler yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra başta JİTEM adlı Jandarma'ya bağlı özel birimi yönetmekle suçlananlar olmak üzere fail olduğu iddia edilen bazı kişiler tutuklanarak yargılanmaya başladı. Dolayısıyla, 2011-2012 yıllarında Kürt meselesini ele almak için bazı resmî ve gayri resmî hakikat ve adalet mekanizmaları mevcuttu, ancak AKP hükümetinin devlet kurumlarını eleştirmeye yönelik araçsal yaklaşımı, bu mekanizmaların kusurları ve nihai başarısızlığı ile birleştiğinde, insan hakları camiasını sonraki yıllarda hayal kırıklığına uğratabacaktı.

Komisyonun kuruluşu ve işleyişi

Bu raporda incelenen diğer komisyonlar geçici meclis araştırma komisyonlarıyken, 13 Ekim 2011 tarihinde kurulan bu komisyon, 1990 yılında daimî bir organ olarak kurulan Meclis İnsan Hakları Komisyonu'nun bir alt komisyonu olarak görevlendirilmiştir. AKP üyeleri çoğunlukta olsa da meclisteki diğer partilerden de katılım olmuştur. Komisyon Naci Bostancı (AKP, başkan), Yalçın Akdoğan (AKP), Oya Eronat (AKP), Mehmet Metiner (AKP), Hüseyin Aygün (CHP), Yusuf Halaçoğlu (MHP) ve Ertuğrul Kürkçü'den (BDP) oluşuyordu.

Komisyon üye listesi önemli bir iç çatışma potansiyelini yansıtmaktadır: Bostancı, AKP'ye katılmadan önce Türk milliyetçisi bir akademisyen olarak tanınıyordu. Oğlunu 2008 yılında bir PKK saldırısında kaybeden Eronat, BDP'den bağımsız milletvekili seçilen Hatip Dicle'nin Yüksek Seçim Kurulu tarafından milletvekilliğinin

düşürülmesinin ardından onun yerine meclise girmişti. Aşırı milliyetçi bir tarihçi olan Halaçoğlu en çok Ermeni soykırımını şiddetle inkâr etmesi ve Alevi Kürtlerin, Ermenilerin ve Türklerin kökenleri hakkındaki spekülasyonlarıyla tanınıyordu. Metiner, Kürt siyasi hareketinde uzun yıllar geçirdikten sonra bu hareketten koparak AKP'ye katılmıştı. Başka bir deyişle, kurulan komisyonun uyum için çalışması başından beri pek mümkün görünmüyordu. Ancak, her ne kadar başlangıcı çok fazla umut vaat etmemiş olsa da komisyon toplumun farklı kesimlerinden bilgi toplayacaktı.

Komisyon, araştırmasının niteliğini belirlemek üzere bazı sınırlar çizmiştir. Komisyonun terör örgütleri listesinde PKK örgütünün yanı sıra Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) ve Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) gibi diğer Marksist-Leninist kökenli gruplar ile El Kaide ve Hizbullah (Lübnan merkezli Hizbullah ile karıştırılmamalıdır) gibi İslamcı gruplar da yer almaktadır. Bu diğer örgütlerden de bahsedilmesine rağmen, nihai raporun neredeyse tamamı PKK hakkındadır.

Nihai raporda saldırganlık, terör, terörizm, şiddet ve anarşi kavramları tanımlanmakta ve ilk bölümün bir kısmı psikologların ve sosyal bilimcilerin bu kavramlara ilişkin açıklamalarına ayrılmaktadır ("Saldırganlık, Şiddet, Terör, Anarşi ve Terörizm Kavramları"). Ancak tanımlara gösterilen özene rağmen, komisyon terör eylemleri ile siviller arasında korku ve dehşet yaratmayı amaçlamayan şiddet eylemleri arasında bir ayrım yapmamakta; devlet dışı aktörler tarafından işlenen tüm şiddet eylemlerini terörizm başlığı altında bir araya getirmektedir. Aynı şekilde, metinde devlet görevlilerinin ve paramiliter örgütlerin de terör eylemleri gerçekleştirebileceğine dair hiçbir işaret yoktur. Başka bir deyişle, terörizm, devlet dışı aktörler tarafından işlenen siyasî amaçlı tüm şiddet eylemleriyle bir tutulmaktadır.

Komisyon, polis ve ordunun yanı sıra İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı olmak üzere iki insan hakları örgütünün bildirdiği kayıp sayılarını bir araya getirmiş, sayıları doğrulamak için ayrı bir araştırma yapmamıştır. Rakamları derlemenin yanı sıra komisyon, aralarında gazeteciler, insan hakları aktivistleri, mağdurlar, kayıp yakınları ve siyasetçilerin de bulunduğu toplam 54 kişiyle görüşme gerçekleştirerek bilgi toplamış,²⁸ ayrıca sekiz günde dördü Güneydoğu'da, dördü Batı'da olmak üzere sekiz şehri ziyaret etmiştir ("Alt Komisyonun Yerde Yaptığı İncelemeler"). Nihai rapor, görüşülen kişilerin ya da saha çalışması yürütülen

²⁸ "Meclis İnceleme Komisyonu Raporu - 2013: Kayıplar Aydınlatılmalı," *Bianet*, 30.08.2013, <https://bianet.org/kurdi/insan-haklari/200332-meclis-inceleme-komisyonu-raporu-2013-kayıplar-aydinlatilmali>

şehirlerin nasıl belirlendiğine ilişkin herhangi bir açıklama içermemektedir. Sadece her şehrin “terör profili”ni tanımlamakta ve orada görüşülen kişileri listelemektedir. Komisyon üyelerinin, şiddetli çatışmanın farklı taraflarından ve ülkenin farklı bölgelerinden gelen kişilerle görüşerek araştırmanın kapsamını geniş tutmak istedikleri ileri sürülebilir.

Nihai rapor

Nihai rapor sekiz bölümden oluşmaktadır. Bunların başlıkları sırasıyla “İnsan Hakları ve Terör Konusunda Kavramsal ve Hukuksal Çerçeve”, “Terör Örgütlerinin Yapısı ve Profilleri”, “Terörün Otuz Yıllık Geçmişi ve Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri Verileri”, “Alt Komisyonun Yerinde Yaptığı İncelemeler”, “Terör Sorununa İlişkin Tespit ve Değerlendirmeler”, “Terör Örgütü ‘PKK’nın Gerçek Yüzü”, “Terörün Yarattığı Toplumsal, Aile ve Kişi Üzerindeki Travmalar” ve “Çözüm ve Önerileri”dir.

Komisyonun yaşam hakkı ihlallerine ilişkin nihai raporu, 2011 yılına kadar ölenlerin sayısını kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre toplam 7.918 devlet güvenlik güçleri mensubu, 22.101 isyancı ve 5.557 sivil, terör nedeniyle hayatını kaybetmiştir (“Terör Nedeniyle Yaşanan Toplam Can Kaybı”). Bunların yuvarlatılmış toplamı 35.000’dir ve bu rakam, Türk medyasında terör nedeniyle ölenlerin sayısını ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Raporunda ayrıca 386.360 kişinin zorla yerinden edildiği belirtilmektedir.

Nihai rapor, konusuna atıfta bulunurken genel bir terim olan “terörizm” kavramını kullansa da araştırmanın neredeyse tamamen PKK örgütüne ayrıldığı açıktır. Diğer şiddet yanlısı devlet dışı aktörlerden sadece laf arasında bahsedilmektedir: toplamda TİKKO’dan dört, DHKP-C’den dört, El Kaide’den dört ve Hizbullah’tan 14 kez. V, VI ve VIII. bölümler şiddet ve terörizm konularını doğrudan Kürt sorunu bağlamında ele almaktadır; hatta VI. bölüme “Terör Örgütü ‘PKK’nın Gerçek Yüzü” adı verilmiştir. Raporunda ayrıca PKK örgütünün üye kazanma pratiklerine ilişkin bilgiler de yer almaktadır: Örgütün üyelerinin büyük çoğunluğunun işsiz gençlerden oluştuğu görülmektedir ve raporda bu üyelerin %40’tan fazlasının reşit olmadığı (“Çocuk Teröristler”) belirtilmektedir. Daha sonra medyada yoğun olarak kullanılan bu rakam Nihat Ali Özcan tarafından yapılan tek bir araştırmaya dayanmaktadır (“PKK Terör Örgütü Üyeleri Araştırması, Şubat 2012”) ve komisyonun kendi çalışması veya başka bir araştırma tarafından doğrulanmamıştır.

Raporun büyük kısmı PKK örgütünü isyan başlatmak, insan hakları ihlalleri işlemek, örgütün gerçek doğasından habersiz masum insanları örgüte katmak, faaliyetlerini

yasadışı yollarla finanse etmek ve silah bırakmamakla suçlamaya ayrılmıştır. Görüşülen kişilerin, devletin güvenlik güçlerini de insan hakları ihlalleri -özellikle köylerin zorla boşaltılması ve yargısız infazlar- nedeniyle kınadıkları, genellikle dolaylı anlatımla aktarılan pasajlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, nihai rapor devlet aktörlerinin bazı ihlallerini belgelemekte, ancak bunları hukukî, siyasî ya da ahlâki sorumluluk ima edecek şekilde anlatmamaya dikkat etmektedir. Örneğin, mağdurları tanıtan pasajlar, onları mağdur ettiği iddia edilen failer açısından net bir ayırım yapmaktadır: devlet güçlerinin fail olduğuna inanılan durumlarda, komisyon ilgili cümleye her zaman “iddia edilen” ifadesini eklemekte, ancak muhtemel fail PKK ise, benzeri bir dil kullanmamaktadır. Tunceli ilinden görüşülen iki kişinin bu açıklamalarına raporda arka arkaya yer verilmiştir (s. 100):

- 6-Güler KARATAŞ (27 Eylül 2007 tarihinde odun toplarken askerler tarafından öldürüldüğü iddia edilen Bülent KARATAŞ'ın eşi)
7-Ahmet ÖZDEMİR (12 Eylül 1996 tarihinde Tunceli İli Atpazarı Beldesinin mezasında PKK'lı teröristlerce öldürülen Fikri ÖZDEMİR'in oğlu)

Benzer bir şekilde, köylerinin zorla boşaltılması sonucunda göç etmek zorunda kalan kişilerin, onları göçe zorlayan özel koşullara veya aktörlere değinilmeden “terör nedeniyle” göç ettikleri belirtilmektedir (bunun bir örneği olarak s. 105'te görüşülen Siirtlilerin nasıl sunulduğuna bakılabilir). Komisyon böylece, bir yandan görüşülen kişilerin devlet şiddeti olarak bahsettiği olayları raporlarken, diğer yandan olayları belirsiz bir “terör” kavramı altında toplayarak devletin sorumluluğunu kabul etmekten kaçınmaktadır.

Nihai raporun yaşam hakkı ihlallerinin sona erdirilmesine yönelik önerileri liberal-demokratik yönetim ile kontrgerilla stratejilerini birleştirmektedir. Önerilerin çoğulcu niteliği, nihai raporun dolaylı anlatım kullanmasından kaynaklanmaktadır. Komisyon üyeleri görüşülen kişilerin görüş ve deneyimlerini özetlerken etken bir dil kullanmaktan kaçındıkları için, son bölümde çok sayıda öneri yer almaktadır. Dolayısıyla, kime sorulduğuna bağlı olarak hem şiddet içeren hem de şiddet içermeyen çatışma çözüm teknikleri önerilmektedir. Buna göre, devletten sivillerin beklenti ve travmalarını doğru yönetmesi, tüm nüfusun hak ve özgürlüklerini genişletmesi, çatışmanın şiddetsiz çözümü için bir kanal açması (raporun devlet ile PKK arasındaki müzakerelerin ilk yılında tamamlandığını hatırlatmalı), mahkemeler ve hakikat komisyonları aracılığıyla hakikat ve adaleti sağlamanın beklenirken, aynı zamanda sivil Kürtler ile teröristler arasında ayırım yaparak kontrgerilla önlemleri kapsamında teröristlerle mücadele etmesi talep edilmektedir.

Komisyon sonrası süreç

Alt Komisyon üyelerinin komisyon sonrası süreçte bulgularını ve tavsiyelerini kamuoyuna duyurmaya çalıştıklarına dair herhangi bir bulgu bulunmamaktadır. Sonuçta, Alt Komisyon'un nihai raporu, çerçevesi ve içeriğiyle farklı kitleleri en azından asgari düzeyde tatmin etmiş görünmektedir. Susurluk Komisyonu'ndan farklı olarak, Alt Komisyon sadece devlet dışı şiddet örgütlerinin değil, devletin güvenlik güçlerinin de mağdurlarıyla görüşmeyi tercih etmiştir. Aynı şekilde, Alt Komisyon insan hakları örgütleri tarafından toplanan verileri kullanmıştır.

Ana akım medya daha çok PKK örgütünün üye kazanma tekniklerini inceleyen bölüme odaklanmıştır. Nitekim dijital medya arşivlerinde yapılan bir araştırma, nihai rapordan en çok alıntı yapılan bilginin örgüte katılanların %40'ının reşit olmayanlardan oluştuğu iddiası olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında medya, nihai raporun iddia ve tavsiyelerini büyük ölçüde görmezden gelmiştir.

Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu'nun analizi

Alt Komisyonun sunduğu çerçevenin, siyasî şiddetin ele alınmasına yönelik nispeten liberal önerileri devlet merkezli bir söylemle örttüğü söylenebilir. Nihai rapor, sivillerin devlet tarafından uygulanan şiddete de maruz kaldıklarını kabul etmekte ve terörizm olarak adlandırdığı olgunun altında yatan sorunların giderilmesi için kurumsal, hukukî, ekonomik ve eğitime dayalı çözümlerin bulunması için çağrıda bulunmaktadır.²⁹ Ancak bu yaklaşım her ne kadar biraz daha açık görüşlü olsa da mesele sürekli olarak halkın yıkıcı teröristlere karşı savunulması çerçevesinde tartışılmaktadır.

Alt Komisyon'un nihai raporu, devletin insan hakları ihlalleri işlediğini kabul ederken, devletin siyasî şiddete ilişkin söylemini yeniden üretmektedir. Terörizm esas olarak devlet dışı aktörler tarafından işlenen tüm şiddet eylemleri olarak tanımlanmaktadır; dolayısıyla devlet şiddeti *a priori* olarak tanımın dışında tutulmaktadır. Terörizmin temelini ise az gelişmişlik ile devlet kurumlarının "sorunlu" eylemlerinin birleşimi oluşturmaktadır: "Bölgedeki kamu görevlilerinin, güvenlik güçlerinin ve askerî birliklerin bazı uygulamalarının da toplumu rahatsız ettiği, olumsuz gelişmelere yol açtığı ve terör örgütlerinin daha fazla militan kazanabilecekleri bir toplumsal zemin oluşturduğu görüşleri Komisyonun çeşitli toplantılarında dile getirilmiştir" ("Terör

²⁹ "İmha Değil, Hayatta Tutma Yaklaşımı", *Bianet*, 29.01. 2013, <https://m.bianet.org/bianet/print/143956-imha-degil-hayatta-tutma-yaklasimi>

Sorununa İlişkin Tespit ve Değerlendirmeler”). Nihai rapora göre, terör örgütleri militan toplamak ve faaliyetlerini finanse etmek için bu sorunları ustalıkla manipüle etmektedir.

Nihai rapordaki temel çelişki, görece çoğulcu bir görüşme sürecinin sonunda bu resmî anlatının yeniden üretilmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, görüşülen kişilerden bazıları insan hakları aktivistleri ve devlet şiddeti mağdurlarıdır. İnsan Hakları Derneği Eş Başkanı ve hem Alt Komisyon hem de Barış Süreci Komisyonu tarafından dinlenen kişilerden biri olan Öztürk Türkdoğan, derneğin Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu ile ilişkisinin 1990’lı yılların başlarına dayandığını belirtiyor. Bu nedenle Alt Komisyon kurulduğunda milletvekilleri kendisinden daha fazla şey öğrenmek istemiş ve BDP’li üyeler tarafından resmî olarak davet edilmiştir.³⁰ Aynı şekilde, devletin terörle mücadele yaklaşımını eleştiren bir kitap yazmak için 1990’larda Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada savaşan askerlerle görüşen Nadire Mater de BDP milletvekili Ertuğrul Kürkçü tarafından davet edildiğini söylüyor. Hem Türkdoğan hem de Mater Alt Komisyon sürecine katılımlarını zorlu bir deneyim olarak hatırlıyor. Mater, görüşlerini sunmaya çalıştığı sırada Oya Eronat ve Yusuf Halaçoğlu tarafından sözlü saldırıya uğradığını hatırlıyor.³¹ Türkdoğan, milliyetçi milletvekilleri ve uzmanların ağırlıkta olduğu bir alt komisyonda kendi görüşlerinin sürekli olarak “diğer görüş” olarak resmedildiğini belirtiyor.³²

Mağdurların ve insan hakları savunucularının olaylara ilişkin anlattıklarından alınan kesitler, merkezî anlatının izin verdiği kadar çok daha karmaşık bir tablo sunmaktadır. Örneğin, görüşülen birçok kişi, fiziksel şiddet de dahil olmak üzere toplum içinde Kürtçe konuşan kişilerin karşılaştığı zorluklardan bahsetmektedir. Yine de nihai raporun öneriler bölümünde, dilsel veya kültürel haklardan hiç bahsetmeden, genel anlamda özgürlüklerin genişletilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bir başka ilginç örnek de Nadire Mater’in temelde terörizm kavramının evrensel olarak kabul edilen bir tanıma sahip olmadığını, bu nedenle de konunun çerçevesini çizirken bu kavramı kullanmamayı tercih ettiğini savunduğu tanımlar bölümünde rastlanılmaktadır (“Dinlenen Kişilerin Terör, Terörizm ve Terörist Tanımına İlişkin Görüş ve Değerlendirmeleri”). Nihai rapor, yazarları, Mater’in vardığı sonucu bariz bir şekilde görmezden gelse de onun görüşlerine yer vermektedir.

³⁰ Öztürk Türkdoğan’la yapılan görüşme, 25 Ocak 2022 (Zoom).

³¹ Nadire Mater’le yapılan görüşme, 2 Şubat 2022 (Zoom).

³² Öztürk Türkdoğan’la yapılan görüşme, 25 Ocak 2022 (Zoom).

Bu çelişki, devlet şiddetinin ele alındığı yerlerde en belirgin halindedir. Çok sayıda mülakatta, Kürt sivillerin köy yakma ve köy boşaltma yoluyla zorla yerlerinden edilmesinden bahsedilmektedir. Aynı şekilde, görüşmelerde JİTEM'e atfedilen suçlardan 30'dan fazla kez söz edilmektedir. Ancak nihai rapor, sivillere yönelik devlet şiddetinin bireysel ve kurumsal faileri konusunda sessiz kalmaktadır. İnsan hakları örgütlerinin raporlarına dayanarak, 2.872 kişinin faili meçhul cinayetlerde, 1.945 kişinin ise yargısız infazlarda ("Faili Meçhuller ve Kayıplara İlişkin Veriler", ayrıca bkz.: Göral 2021, 803) öldürüldüğü aktarılırken bu olayların sorumlularına hiç değinilmemektedir. JİTEM'e atfedilen suçların "tartışmasız" bir şekilde gerçekleştiğini belirten 1997 Susurluk Komisyonu'nun aksine, Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu, kendisi bir sonuca varmaktan kaçındığı için JİTEM'e atıfta bulunurken sadece dolaylı anlatım kullanmaktadır. Koruculuk sistemi raporun anlatısında öne çıksa da korucuların insan hakları ihlallerinde olası sorumluluğu tartışılmamaktadır. *Paramiliter* terimine nihai raporda rastlanmamaktadır. Aynı şekilde, Abdullah Çatlı, Mehmet Açar, Korkut Eken gibi (her ne kadar insan hakları ihlallerinden çok organize suçlarla ilgili olarak olsa da) Susurluk Komisyonu'nun nihai raporunda önemli bir yer kaplayan kişiler Alt Komisyon'un nihai raporunda hiç yer almamaktadır.

Nihai raporun kelime bulutu (Şekil 4.1) terör söyleminin ağırlığını göstermektedir. "terör", "terör örgüt"³³, "şehit" ve "pkk" kelimeleri en çok rastlanan kelimeler arasında yer almaktadır. "ifade" ve "mahkeme tutanağı" gibi ceza hukukunu çağrıştıran kavramlar da öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, "faili meçhul cinayet", "ihlal", "fail" ve "mağdur" gibi insan haklarıyla ilgili kavramlara da az da olsa rastlanmaktadır. İnsan hakları meselelerine yoğun ilgi gösterildiği izlenimini, Alt Komisyon tarafından dile getirilen konuların sayısı da doğrulamaktadır (Şekil 4.2). İlginç olansa, terörizm ve kontrgerillaya bu kadar ilgi gösteren bir nihai raporun gayri nizami savaş ve devlet-suç bağlantıları hakkında neredeyse hiçbir şey söylememesidir. Susurluk Komisyonu ve Alt Komisyon, 1990'larda ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyaya odaklanarak hemen hemen aynı bölge ve dönemi ele alsalar da vurguladıkları konular birbirlerinin neredeyse ayna görüntüsü gibidir.

Sonuç olarak, Alt Komisyon Türkiye'deki insan hakları ihlallerinin resmî olarak raporlanmasına sınırlı bir katkıda bulunmuştur. İnsan hakları örgütlerinin verilerine yer vermesi ve çatışmalarda öldürülen PKK militanlarının yakınları, kaybedilen sivillerin yakınları ve insan hakları aktivistleriyle görüşmesi nedeniyle, resmî komisyonlar tarihinde benzeri olmayan bir örnek teşkil etmektedir. Ancak komisyonun çalışmaları aynı zamanda ciddi sorunlardan muzdariptir. Her şeyden

³³ Kelime bulutu kelimeleri kök halleriyle kullanmıştır; bu nedenle son ekler yoktur.

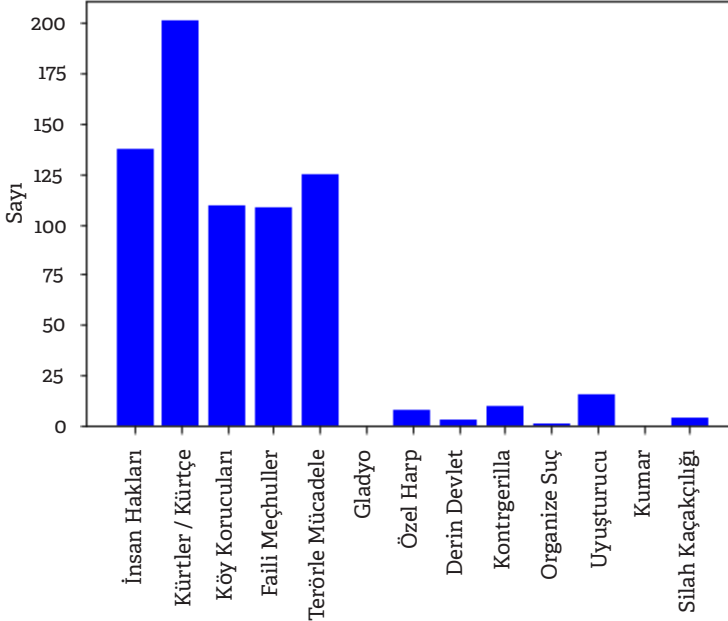
önce, komisyon, raporunu tamamen başka araştırmalara dayandırmış, kayıplar ya da PKK katılımı konusundaki modeller hakkında kendi verilerini toplama ya da aktarılan bulguların geçerliliğini tekrar kontrol etme girişiminde bulunmamıştır. Bununla bağlantılı olarak, komisyonun devlet şiddetine dair eleştirel perspektifleri ancak dolaylı anlatım yoluyla aktarıp aynı perspektifleri kavram, yöntem ve bulgularını belirlerken göz ardı etme stratejisi, hazırlanan raporun son tahlilde Türk devletinin insan hakları ihlallerinde oynadığı rolü ne inkâr eden ne de tam olarak kabul eden kafa karıştırıcı bir eser olmasına neden olmuştur.

Şekil 4.1: Nihai raporun kelime bulutu

Şekil 4.2: Nihai raporda değinilen konular

Alt Komisyon'un değindiği konuların sayımı

BEŞİNCİ BÖLÜM

BARIŞ SÜRECİ KOMİSYONU

Bariş Süreci Komisyonu

Giriş

Türkiye devleti ile PKK arasındaki silahlı iç çatışma 1984 yılından bu yana devam etmekte olup Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ve diğer kaynakların belgelediği üzere, geride korkunç bir insan hakları sicili bırakmıştır. Bu süre zarfında, özellikle 1993'te ve 2000'lerin ortasında olmak üzere iki taraf arasında birçok kez diyalog başlatılmıştır. Ancak, kamuoyuna duyurulan ilk barış görüşmeleri, 2012 yılının sonlarında dönemin Başbakanı Erdoğan'ın, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın örgütün hapisteki lideri Abdullah Öcalan ile görüştüğünü açıkladığı zamana denk gelmektedir. Çatışmayı şiddet içermeyen yollarla sona erdirme olasılığı Türkiye'de tabu bir konu olmuştur ve bugün de öyle olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Aralık 2012 ile Temmuz 2015 arasındaki kısa dönem, meclisin ve diğer devlet kurumlarının şiddet içermeyen çatışma çözümü yöntemlerini öğrenmeye ve tartışmaya istekli olduğu nadir bir fırsat olarak ön plana çıkmaktadır.

Bağlam

Erdoğan'ın Öcalan ile görüşmelerin başladığını duyurmasının ardından Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki şiddet neredeyse anında durdu. Ordu hiçbir zaman resmî bir ateşkes ilan etmedi, ancak bölgedeki operasyonlarını durdurdu. PKK Mart 2013'te tek taraflı ateşkes ilan etti. Böylece, Aralık 2012 ile Temmuz 2015 arasındaki dönem devlet ve PKK açısından oldukça barışçıl geçti. Başlangıçta bu durum, AKP hükümeti için büyük bir halkla ilişkiler zaferi olarak görüldü. Zira partinin sözcüleri, oldukça seçici bir tarihsel anlatı sunarak geçmişte yaşanan şiddet ile kendi iktidarlarının sağladığı barışçıl ortam arasındaki zıtlığı defalarca vurguladı.

Şiddetsizlik halkın çoğunluğu -özellikle de 1984'ten beri şiddete orantısız bir şekilde maruz kalan Kürtler- arasında popüler olsa da barış sürecine karşı çeşitli açılardan ciddi bir güvensizlik vardı. Barış müzakereleri öncesinde ve sırasında yapılan kamuoyu araştırmalarının da gösterdiği gibi, hükümetin kendi tabanı da dahil olmak üzere Kürt olmayan vatandaşların çoğu PKK örgütüne siyasi tavizlerde bulunulması fikrini desteklemiyordu.³⁴ Özellikle aşırı milliyetçiler sürecin ihanetten farksız olduğunu savunuyordu. Kürt siyasi hareketi ise Erdoğan ve diğer AKP liderlerinin müzakerelerin devamını sağlamak için bir yol haritası belirlemek ve arabulucular

³⁴ Örneğin, bkz.: KONDA Araştırma ve Danışmanlık. 2011. *Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler*. İstanbul: İletişim.

atamak gibi gerekli adımları atmadığından şüpheleniyordu. Müzakereler öncesinde ve sırasında demokrasi ve hukukun üstünlüğünün hızla aşınması, güvensizlik ortamının daha da pekişmesine neden oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş uçakları Aralık 2011'de sınırda yer alan Roboski'de 34 Kürt sivili öldürdü ve hükümetin hiçbir organı bu suçun ayrıntılarını soruşturmadı. Bu arada Gülen cemaati, AKP liderliğinin desteğiyle yüksek mahkemelere ve yargı yönetimine hâkim olmaya başlamıştı. Hem CHP hem BDP, 2011 ve 2012 yılları boyunca siyasî davalardaki usulsüzlüklerle ilgili uyarılarda bulundu, ancak bu uyarılar herhangi bir sonuç getirmedi. 2013 yılına gelindiğinde Erdoğan, partisini tamamen kontrol etmek ve ülkenin siyasî sistemini yeniden tasarlayarak kendisini olağanüstü yetkilere sahip bir cumhurbaşkanına dönüştürmek istediğini açıkça dile getirmeye başlamıştı.

Meclis içi ve meclis dışı komisyonlar, AKP hükümetinin kendisine potansiyel olarak şüpheyle yaklaşan kamuoyunu ikna ederek kendi tarafına çekmek için yürüttüğü iddialı halkla ilişkiler kampanyasının önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu bağlamda, Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Nisan 2013'te kuruldu.

Komisyonun kuruluşu ve işleyişi

AKP, CHP ve BDP bir komisyonun kurulması için önerge verdiler. Oluşturulan komisyonda 10'u AKP'li, biri de BDP'li olmak üzere toplam 11 üye çalışmıştır: Naci Bostancı (AKP, Başkan), Abdülkerim Gök (AKP), İdris Şahin (AKP), Fatoş Gürkan (AKP), Mehmet Metiner (AKP), Ziver Özdemir (AKP), Halil Ürün (AKP), Yalçın Akdoğan (AKP), Fatih Çiftci (AKP), Mehmet Hamzaoğulları (AKP) ve Hüsamettin Zenderlioğlu (BDP). CHP ve MHP komisyona milletvekili göndermemiştir. CHP sözcüleri, daha önce önerge vermiş olmalarına rağmen, Meclis komisyonunun PKK ile görüşmeler yapılırken değil yapılmadan önce kurulması gerektiğini ve partinin AKP hükümetinin halkla ilişkiler çalışmasında yer almak istemediğini beyan ederken MHP ise müzakerelere ve komisyona kategorik olarak karşı çıkmıştır.

Meclisin bu girişimi, kamuoyunun dikkatini çekmek için başka bir komisyonla rekabet etmek durumunda kaldı. Hükümetin çağrısı üzerine entelektüeller ve ünlü isimler, barış sürecini popülerleştirmeye çalışan ve "Akil İnsanlar Heyeti" olarak bilinen bir devlet dışı komisyon kurdu. Bu komisyon da 2013'ün ilkbahar ve yaz aylarında toplandı. Geriye dönüp bakıldığında, tanınmış isimlerden oluşan meclis dışı bu komitenin öncelikle bir tanıtım kampanyası olarak işlev görmeye mecbur bırakıldığı görülmektedir. Akil İnsanlar Heyeti'nde yer alan ve Barış Süreci Komisyonu

tarafından da dinlenen Öztürk Türkdogan, Heyet'in bölge raporlarının bilgilendirici ve faydalı belgeler olduğunu, ancak bugüne kadar kamuoyuyla paylaşılmadığını belirtiyor.³⁵ Gerçekten de bugüne kadar hükümet üyelerinin Heyet'in nihai raporunu okuduklarına veya dikkate aldıklarına dair hiçbir delil yoktur.

Barış Süreci Komisyonu'nun yetkileri tartışılan bir konu haline geldi. Zira Öcalan ve Kürt siyasi hareketinin üyeleri, barış müzakereleri için bir çerçeve belirlenmesini istiyordu. Ancak, müzakerelerin tüm kontrolü yürütme organında olduğu için komisyon nihayetinde böyle bir girişimde bulunmadı. Bunun yerine komisyon, görevini tavsiyelerde bulunmak üzere çatışma çözümüne yönelik olası tedbirleri araştırmak olarak kabul etmiştir (Sunca 2016, 26).

Komisyon çalışmalarına 8 Mayıs 2013 tarihinde başladı ve toplam dört ay boyunca çalıştı. Başlangıçta öngörülen üç aylık süre bir ay uzatılırken komisyon, çalışmalarına yaz tatili sırasında da devam etti. Mecliste 43 görüşme gerçekleştirdi. Görüşmelerde bir denge kurmaya dikkat edildi: Komisyon eski PKK üyesi Ali Oruç'un yanı sıra PKK ile bir çatışmada yaralanmış bir gazi olan Murat Caner'i de davet etti. Buna ek olarak, komisyon kısa bir zaman diliminde ülke çapında sekiz şehri ziyaret ederek 129 kişiyle görüşmüştür. Komisyon üyelerinin sahaya çıkarken ya da görüştükları kişileri seçerken hangi kriterleri uyguladıkları net değildir. Komisyon nihai raporunu Kasım 2013'te meclis başkanlığına sundu. Rapor, 2 Aralık 2013 tarihinde düzenlenen bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyuruldu.

Sivil toplumun Barış Süreci Komisyonu'na katılım düzeyinin, meclis komisyonları tarihinde daha önce görülmemiş bir düzeye ulaştığı söylenebilir. Hafıza Merkezi³⁶ adına komisyona katılan Özgür Sevgi Göral, BDP'nin Göçmen Hakları ve Sosyal Uyum Derneği (Göç-Der), tutuklu yakınları ve Barış Anneleri gibi Kürt siyasi hareketiyle uzun süreli bağları olan örgütleri davet ettiğini belirtiyor. Ayrıca, "BDP grubu sadece kendi hareketinin hinterland'ını değil örgütsel olarak Kürt özgürlük hareketine bağlı olmayan kurulları da oraya taşıdı."³⁷

Görüşmelere ek olarak komisyon, çatışmayı ve barış olasılıklarını anlamlandırmak için ikincil kaynaklara da başvurdu. Komisyonun nihai raporu, Türkiye ve ötesinde çatışma çözümü üzerine akademik çalışmaların bir bibliyografyasını içermektedir.

³⁵ Öztürk Türkdogan ile yapılan görüşme, 25 Ocak 2022 (Zoom).

³⁶ "Hafıza Merkezi Çözüm Komisyonu'na Sunuş Yaptı," *Hafıza Merkezi*, 11.07.2013, <https://hakikatadalethafiza.org/hafiza-merkezi-cozum-komisyonusuna-sunus-yapti/>

³⁷ Özgür Sevgi Göral ile yapılan görüşme, 26 Ocak 2022 (Zoom).

Darbe Komisyonu'nunki kadar kapsamlı olmasa da Barış Süreci Komisyonu akademik literatürden yararlanma çabası ile diğer resmî raporlar arasından sıyrılmaktadır.

Nihai rapor

Nihai rapor 12 bölümden oluşmaktadır: bunlar, sırasıyla “Komisyonun Kuruluşu ve Çalışmaları”, “Günümüze Kadar Soruna ve Çözüme İlişkin Yaklaşımlar”, “Yapılan Çalışmalar ve Yazılan Raporlar”, “Terör - Şiddet - Çatışma Çözümü ve Uluslararası Örnekler”, “Soruna ve Çözüme Uluslararası Hukuk ve Uluslararası İlişkiler Açısından Bakış”, “Soruna ve Çözüme Etki Eden Kişisel ve Toplumsal Psikolojik Unsurlar”, “Soruna ve Çözüme Sosyolojik ve Kültürel Bakış”, “Soruna ve Çözüme Tarihi Perspektiften Bakış”, “Akil İnsanlar Heyeti Çalışmaları”, “Ceza İnfaz Kurumlarında İnceleme Yapmak Amacıyla Kurulan Alt Komisyon Raporu”, “Çözüm Sürecinde Önemli Alanlar”, “2002-2013 Döneminde Yaşanan Değişim ve Dönüşüm” ve “Genel Değerlendirme ve Sonuç” bölümleridir.

Barış Süreci Komisyonu, Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu'nun hemen ardından faaliyet göstermiş ve her iki komisyonda da (başkan dahil) aynı üç AKP üyesi görev yapmış olsa da raporun tonu kesinlikle daha liberaldir. Raporun temel anlatısı, şiddetli çatışmanın karmaşık ve birbiri üstüne binmiş toplumsal, siyasî, ekonomik ve kültürel sorunlardan kaynaklandığı fikri etrafında şekillenmektedir. Komisyon başkanının kaleme aldığı giriş bölümünde, barış süreci aracılığıyla yeni bir “akıl etme” ve “sorun çözme” yöntemine atıfta bulunuluyor. Çatışmanın altında yatan nedenlerin, şiddetin doğrudan neden ve sonuçlarından daha derin olduğu fikrine nihai raporun tamamında rastlanmaktadır.

Benzer şekilde nihai rapor, eleştirilerini PKK vurgusundan ziyade “sürece karşı olanlar”a yöneltmektedir (“Komisyon Başkanının Sunuşu”, 1). Alt Komisyon PKK örgütünden devamlı olarak Kürt sivillerin mağduriyetlerinden ve saflıklarından çıkar sağlayan fırsatçı bir şiddet örgütü olarak söz ederken, Barış Süreci Komisyonu isyandan esasen Kürt meselesinin doğru bir şekilde ele alınmamasının bir yan etkisi olarak bahsetmektedir. Bu husus, ikinci bölümde yer alan şu dolambaçlı pasajda açıklanmaktadır:

Fakat bilinen bir gerçek olarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde ve daha da çok yaşanan sıcak gelişmeler neticesinde mesele ile terör meselesi, terör meselesi ile PKK meselesi, esas mesele ile PKK meselesi birbirine karışmış durumdadır. Meseleye bakıştaki toptancı ve kolaycı yaklaşımlar, algıları da farklılaştırmıştır. PKK, yaşananların nedeni olarak görülürken, PKK'nın bitirilmesiyle sorunun da çözüleceği sanılmıştır. (s. 41)

Bu bölümün geri kalanında, farklı siyasî partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve siyasî kişiliklerin konuya ilişkin görüşlerini belgelemek için Türkiye'nin siyasî yelpazesine geniş bir açıdan bakılıyor. Bu bölümde, 1925-2010 yılları arasında, konusu Kürt meselesi ve/veya şiddetli çatışma olan ve Kürtçenin kamuda tanınmasından âdem-i merkezîyetçiliğe ve anayasal reforma kadar toplam 25 öneri başlığı sunan toplam 71 rapor listelenmektedir. Bu bölümde ayrıca Türkiye'nin bu reform önerilerinin yerine getirilmesinde kaydettiği ilerleme de değerlendirilmektedir (s. 59-64).

Komisyon ayrıca, negatif ve pozitif barış arasındaki ayrıma ve kalıcı barışa ulaşmak için o anki çatışmasızlığın ötesine işaret eden dönüştürücü barış fikriyle ilgili dünya genelinde hazırlanan çalışmalara da başvurmuştur. Raporunda, savaş halinin kısa bir süreliğine durdurulmasından ziyade birçok kez kalıcı bir barıştan/çözümünden bahsedilmektedir. Rapor, üçüncü bölümün ikinci kısmında Kolombiya, Endonezya, İspanya, Kuzey İrlanda ve Güney Afrika'daki çatışma çözümü çabalarına atıfta bulunmaktadır (Dilek 2019, 13). Her bir örnekte tarihsel arka plan, şiddet dönemi ve şiddet içermeyen çatışma çözümü, konuyla ilgili akademik literatüre atıfta bulunularak anlatılmaktadır. Bölümün sonunda, dünya genelindeki çatışma çözümü deneyimleri alanında uzman sayılan üç akademisyen tarafından yazılan uzun pasajlar yer almaktadır. Burada öne çıkan üç sonuç, demokrasinin çatışma çözümünün kilit bir bileşeni olması; barış süreçlerinin uzun zaman alması ve uluslararası aktörlerin önemli olmasıdır (s. 119-121).

Nihai raporda, çatışma çözümüne ilişkin bu küresel bilgi birikimi, Türkiye'deki şiddetli çatışmanın sosyal-psikolojik, sosyolojik, kültürel ve tarihsel arka planına ilişkin uzun analizlerle birleştirilmektedir (5, 6 ve 7. bölümler). Özellikle 5. ve 7. bölümler, akademisyenlerin yanı sıra bazı AKP ve BDP milletvekilleriyle yapılan görüşmelerden uzun alıntılar içermektedir. Bu bölümlerde dile getirilen bakış açılarının çeşitliliğini basitleştirme riskini göze alarak, ortaya çıkan temel anlatı şu şekilde özetlenebilir: PKK isyanı ve beraberindeki şiddet, uzun bir birlikte yaşama geçmişi paylaşan Türkler ve Kürtler arasında on dokuzuncu yüzyılda gerginlik belirtileri göstermeye başlayan ve Cumhuriyet döneminde giderek içinden çıkılmaz bir hal alan daha derin sorunların tezahürleridir. Bu bölümlerde birçok tarihsel açıklama yer almakla birlikte bunlardan iki tanesi öne çıkmaktadır: kültürel açıdan homojen bir Türk ulusu yaratma çabası bağlamında Kürt kimliğinin tanınmaması ve bir arada yaşamanın çerçevesi olarak İslam topluluğunun ortadan kalkması tekrar tekrar dile getirilmektedir. Görüşülen kişilerden bazıları, PKK örgütünün şiddet yanlısı bir alternatif olarak ortaya çıkmasının altında yatan neden olarak 1970'ler ve 1980'lerde demokratik sol Kürt hareketinin bastırılmasını da tartışıyor.

Dördüncü bölüm, Türkiye'nin terör şüphelilerine karşı kullandığı cezalandırıcı adalet modeline alternatif olabilecek hukukî çerçeveleri tanıtmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin ceza adaleti sisteminin ulusal ve uluslararası insan hakları hukuku çerçevesi içinde işlediğini iddia ettikten sonra (s. 141), bu bölümde uluslararası çatışma hukuku, onarıcı adalet ve silahsızlanma, terhis ve yeniden entegrasyon ("DDR programları"), üzerinde düşünülmesi gereken alternatif çerçeveler olarak tanıtılmaktadır. Onarıcı adalet bölümü, hakikat komisyonlarının kurulması olasılığına da işaret etmektedir. Bu konu, onuncu bölümün yirminci kısmında (s. 429-436) tekrar ele alınmaktadır. Nihai rapor, geçmişle yüzleşmenin toplumsal uzlaşma ve geçmişteki şiddetin tekrarlanmaması için gerekli olduğunu belirtirken, onarıcı adalet, geçiş dönemi adaleti ve uluslararası çatışma hukukuyla ilişkili yaklaşımların sihirli çözümler olarak görülmemesi gerektiğine de dikkat çekmektedir (s. 436).

Nihai rapor, 2002'de başlayan AKP dönemini ilerlemenin kaydedildiği bir evre olarak gösterme çabası içindedir. "2002-2013 Döneminde Yaşanan Değişim ve Dönüşüm" başlığı altında raporun en uzun bölümlerinden birinde, AKP hükümetleri döneminde yapılan ve iddiaya göre silahlı çatışmanın çözümünü mümkün kılan tüm politika değişiklikleri sıralanmaktadır.

Nihai raporun barış için genel tavsiyeler içeren "Genel Değerlendirmeler ve Sonuç" bölümü 482 sayfalık raporun sekiz sayfasını kapsamaktadır. Bu bölümü oluşturan 42 madde, raporun çatışma çözümüne ilişkin genel görüşünü yansıtmaktadır: kalıcı barış, kapsamlı ve uzun vadeli müdahaleleri kapsayan çok katmanlı bir çatışma çözümü süreci gerektirir. Rapor, çatışma ve barışın ikili bir durum olarak ele alınmasına karşı uyarmakta; bunun yerine barış için çabalayanları çatışmadan barışa uzanan bir yelpazede faaliyet gösteren kişiler olarak düşünmeyi önermektedir (Ensaroğlu vd. 2014, 31). Raporun başka yerlerinde hakikat komisyonları ve uluslararası arabulucular gibi belirli müdahalelerden bahsedilmesine rağmen son bölümünde bu konuda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bunun yerine, demokrasi, insan hakları ve geniş halk kitleleri arasında şiddet karşıtı bir zihniyetin geliştirilmesinin önemi hakkında bazı basmakalıp öneriler içermektedir. Son olarak, orta ve uzun vadeli çözümleri olan sorunların barış süreci müzakerelerine dahil edilmesine karşı da uyarıda bulunmaktadır.

Komisyon sonrası süreç

BDP, teslim aşamasında, parti adına komisyonda yer alan üyesine bildirilmeden nihai raporun meclis genel kuruluna sunulduğunu iddia etti. Parti sözcüleri, komisyonun ülke genelinde güven inşasına katkıda bulunması beklenirken, komisyonun dışlayıcı

prosedürünün güvensizliği derinleştirdiğini savundu.³⁸ Parti, komisyonun raporunu onaylamak yerine kamuoyuyla alternatif bir rapor paylaştı. Böylece, CHP ve MHP'nin başından beri üye olarak yer almadığı Barış Süreci Komisyonu'nun nihai raporu sadece AKP tarafından onaylanmış oldu.

Komisyonun BDP'li üyesi Zenderlioğlu, resmî raporun, yeni bir anayasa, yeni bir seçim yasası, terörle mücadele kanunlarının kaldırılması, Kürt kimliği ve kültürünün tanınması, Kürtçe eğitim, bölgesel özerklik, bir hakikat komisyonu kurulması ve tazminat yasasının uygulanmasına yönelik talepleri görmezden gelerek Kürt meselesine ilişkin resmî tezlerin ötesine geçmediğini savundu.³⁹ BDP'nin raporu, özel olarak barış müzakereleri ve genel olarak Kürt meselesinin çözümüne ilişkin bir dizi siyasî görüşü sıralayan bir belge niteliğindedir. Muhtemelen meclis araştırma komisyonundan dışlanmaları BDP milletvekillerinin elini rahatlatmış, böylece müzakere edilmiş bir belge hazırlamak yerine en çok görmek istedikleri sonuçları yazmışlardır. 443 sayfalık alternatif raporda Kürt meselesinin tarihine ilişkin uzun bir bölümün ardından, meseleye ilişkin geçmiş resmî ve gayri resmî raporlar, dünyadaki çatışma çözümü deneyimleri, mevcut hukuk ve yargı sorunları, yasal ve kurumsal reform önerileri, hakikat komisyonları, toplumsal hafıza ve anıtların, savaş ve ekonomi, toplumsal cinsiyet ve demokratik bir anayasa için öneriler gibi bölümler yer almaktadır. Giriş bölümünde Meclis Araştırma Komisyonu, BDP'nin görüş ve hassasiyetlerini görmezden gelmekle ve resmî söylemi yeniden üretmekle eleştiriliyor. Daha spesifik olmak gerekirse, meclis komisyonuna 22 maddelik bir liste halinde yöneltilen eleştirilerde komisyon, "Kürt meselesini" bu isimle anmamakla, PKK ve Öcalan'ın barış sürecinde üstlendiği etkin rolü takdir etmemekle, hakları kolektif değil bireysel olarak çerçevelemekle, aşırı genel tavsiyelerde bulunmakla ve terörizm ve terörle mücadele önlemleri konusunda resmî söylemi tekrarlamakla suçlanıyor. BDP raporu bunun yerine Öcalan'ın yaşam koşullarının iyileştirilmesini, Kürt siyasî aktivistler üzerindeki yasal baskının kaldırılmasını, bir hakikat komisyonu kurulmasını, barış ve demokrasiden sorumlu yeni bir bakanlık kurulmasını, kültürel hakların tanınmasını, adem-i merkezîyetçiliği, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada yeni karakol ve kalekolların inşasının durdurulmasını ve çevreye ve kültüre zarar veren hidroelektrik santrallerden alternatif enerji kaynaklarına geçilmesini talep ediyor.⁴⁰ Sonuç olarak, meclis komisyonuna gösterilen tepki,

³⁸ "BDP alternatif raporunu Meclis'e sundu," *Evrensel*, 29.11.2013, <https://www.evrensel.net/haber/73023/bdp-alternatif-raporunu-meclise-sundu>

³⁹ "BDP'den alternatif 'Çözüm Komisyonu raporu'", *T24*, 28.11.2013.

⁴⁰ Barış ve Demokrasi Partisi, "Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu Raporu", Kasım 2013, Ankara, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/008/original/BDP_%C3%87%C3%B6z%C3%BCm_Komisyonu_Raporu.doc

Kürt siyasî hareketinin Kürt meselesi, şiddetli çatışma ve çözüm önerilerine ilişkin pozisyonunu yansıtan alternatif bir raporla sonuçlanıyor.

Meclis komisyonu başkanı Naci Bostancı, AKP saflarında yükseldi. Nihai raporun meclise sunulmasının hemen ardından komisyonun mesajını yaygınlaştırmak üzere bir konferansa katıldı.⁴¹ Ancak o zamandan bu yana komisyonla ilgili görüşlerini dile getirmede. Komisyonun diğer üyelerinin de raporun tesliminden sonra mesajını yaygınlaştırmak için uğraştıklarına dair bir işaret bulunmamakta. Bununla birlikte, barış süreci diğer siyasî partileri Kürt meselesine ilişkin görüşlerini ifade etmeye itmiş görünmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere, BDP kendi raporunu yayınladı. CHP ise Nisan 2015'te 22 maddelik bir barış çerçevesi yayınladı.⁴²

Sürecin Temmuz 2015'te sona ermesi, komisyonun nihai raporunun ya da barış sürecinin diğer herhangi bir ürününün kamuoyunda açıkça tartışılması ihtimalini ortadan kaldırdı. Bugüne kadar ne Erdoğan ne eski veya mevcut AKP'li siyasetçiler ne de ana akım medya komisyonun nihai raporuna değindi. Sorguları zamana göre filtreleyen basit bir Google araması, nihai raporun 2 Aralık 2013'te yayınlanmasından bu yana medyada komisyondan neredeyse hiç bahsedilmediğini gösteriyor.

Barış Süreci Komisyonu'nun analizi

Barış Süreci Komisyonu'nun tonu, terörizme ilişkin devlet merkezli anlatıları yeniden üreten Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu'nunkine kıyasla kesinlikle daha liberaldir. Nitekim Barış Süreci Komisyonu'nun şiddetli çatışmaya yönelik mevcut yaklaşımları özetleyen nihai raporunun ikinci bölümünün başında, "Kürt sorunu", "terör sorunu" veya "PKK sorunu" gibi adlandırmaların, diğer şeylerin yanı sıra, meselenin kapsamlı doğasını yansıtmadığı belirtiliyor.

Daha önceki komisyonlar, özellikle de Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu, sakıncalı görülen konuları, özellikle de sivillere yönelik devlet şiddetini anlatırken stratejik olarak dolaylı anlatım kullanmıştı. Barış Süreci Komisyonu'nun hazırladığı rapor karma bir formata sahiptir: görüşmelerden alıntılar yapıldığı uzun bölümleri, komisyon üyelerinin anlatıcı rolünü devraldığı bölümler takip etmektedir. Geleceğe yönelik tavsiyelerin özetlendiği son bölümde görüşülen kişilerden herhangi bir alıntı

⁴¹ "Çözüm Süreci Konferansı," *Akdeniz Bülten*, 26.11.2013, <http://www.akdenizbulten.com/cozum-sureci-konferansi/7769/>

⁴² CHP tarafından hazırlanan raporun metni için bkz.: https://content.chp.org.tr/file/chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf

yer almıyor. Bu yönüyle, Barış Süreci Komisyonu'nun raporunda rastladığımız yazım tarzı Alt Komisyon'unkinden çok farklıdır.

Alt Komisyon'un anlatısının merkezinde yer alan terörizm çerçevesine, Barış Süreci Komisyonu'nun nihai raporunda hiç rastlanmıyor, “terör” veya “kontrgerilla”dan nispeten daha az bahsediliyor. Komisyon bunun yerine daha genel terimlerin yanı sıra “kürt”, “kimlik”, “çözüm süreci”, “barış” ve “demokratik” gibi kelimeleri vurgulamaktadır (Şekil 5.1). Komisyon insan haklarından da oldukça düzenli bir şekilde bahsetmektedir (Şekil 5.2). “köy korucu” terimi, gerek nihai raporda korucuların işlevleri yer yer basit ifadelerle anlatıldığı için, gerekse insan hakları ihlalleri ve çatışmanın uzaması açısından köy koruculuğu sisteminin yol açtığı sorunlara dair eleştirel açıklamalara yer verildiği için birçok kez karşımıza çıkmaktadır. Ancak Alt Komisyon'a benzer şekilde Barış Süreci Komisyonu da nihai raporunda “gayri nizami harp” veya benzer kavramlara değinmemektedir.

Komisyon; mağdurları, sivil toplumu ve akademisyenleri çalışmalarına dahil etmesi nedeniyle övgü almıştır (Çelik vd. 2015, 12). Barış Süreci Komisyonu'nun kendisinden öncekilerle paylaştığı süregelen bir eksiklik, neden bazı kişilerle görüşmeyi tercih ederken diğerleriyle görüşmediğine dair herhangi bir açıklama yapılmamış olmasıdır. Başka bir deyişle, komisyonun yaptığı tercihler oldukça rastgele görünmektedir. Bu sorunu daha da ağırlaştıran husus, görüşülen kişilerden bazılarının görüşleri nihai raporda uzun alıntılarla temsil edilirken, diğerlerine çok az yer verilmesi veya hiç yer verilmemesidir. Öyle ki, 43 görüşmenin onundan nihai raporda hiç bahsedilmezken, başka görüşmelerden beş veya daha fazla sayfayı bulan pasajlarda doğrudan alıntı yapılmıştır. Nihai raporda, alıntı yapılmayan mülakatların başka şekillerde ilgili bilgi sağlayıp sağlamadığı veya sıkça alıntı yapılan mülakatların neden bu kadar önemli olduğu açıklığa kavuşturulmamıştır. Aynı şekilde rapor, neden çatışma çözümü ve barış alanında uzman bazı akademisyenlerle görüşülürken diğerleriyle görüşülmediğini de açıklamamaktadır.

Komisyon, tıpkı kendisinden önce gelenler gibi, ilgili literatürden ve kendi görüşmelerinden öğrendiklerine dayanarak cesur tavsiyelerde bulunmaktan çekinmektedir. Örneğin, nihai raporda El Salvador, Endonezya, Sri Lanka ve diğer yerlerdeki barış süreçlerinin özetlerinde uluslararası arabulucuların rolünden birçok kez bahsedilmektedir (bkz. örneğin, s. 118-121). Nihai raporda şöyle denmektedir: “Ayrıca incelenen çatışma ve barış süreçlerinde dikkat çeken önemli bir husus da uluslararası unsurların çatışma ve çözüm süreçlerindeki etkisidir” (s. 121). Yine, görüşülen kişilerden biri olan Prof. Alpaslan Özerdem de çatışma çözümünde arabuluculuğun önemini vurgulamaktadır (s. 138). Ancak öneriler bölümünde uluslararası

arabuluculukla ilgili herhangi bir tavsiye bulunmamaktadır. Benzer bir şekilde, nihai raporda hakikat komisyonunun önemi tekrar tekrar tartışılrsa da öneriler bölümünde bundan hiç bahsedilmemektedir.

Sonuç olarak, Barış Süreci Komisyonu, gerçekleştirdiği görüşmelerin geniş kapsamı, uluslararası deneyimlere gösterdiği ilgi ve çatışma çözümüne nispeten liberal yaklaşımı sayesinde önemli bir mesafe kat etmiştir. Ancak, komisyonun ulusal ve uluslararası deneyimleri derlemek ve bunlardan ders çıkarmak için giriştiği değerli çaba, net ve cesur tavsiyelerde bulunmaktan kaçınan çekingen bir yaklaşımın kurbanı olmuştur. Fakat nihai raporun içeriğinden de öte, Komisyon'un kamuoyundaki görünürlüğü ve etkisi açısından kaderini belirleyen şey, barış sürecinin sona ermesi ve şiddetli çatışmaya ve şiddetin yüceltiği bir siyasî söyleme geri dönülmesi olmuştur.

ALTINCI BÖLÜM

MECLİS

ARAŞTIRMA

KOMİSYONLARININ

KARŞILAŞTIRMALI

ANALİZİ

Meclis Araştırma Komisyonlarının Karşılaştırmalı Analizi

Bu bölüm, önceki bölümlerde incelenen dört araştırma komisyonunu dört alanda karşılaştırarak temel anlatılarının nasıl bir çerçeveye oturduğunu, çağdaş geçiş dönemi adaleti meselelerini ne kadar ele aldıklarını ve teşvik ettiklerini, kamuoyu tarafından nasıl karşılandıklarını ve sivil toplumun komisyon çalışmalarına ne derece katıldığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tüm komisyonlar Türkiye’de geçmişte yaşanan şiddet ve ihlallere ilişkin bazı faydalı bilgiler sunmuş ve bazıları (özellikle Darbe Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu) geçiş dönemi adaletine ilişkin kavramları nihai raporlarına dahil etmiştir. Ancak her bir komisyon, insan hakları ihlalleriyle ilgili bağlamsal bilgi, kavram ve olguları nihai raporunun kapsamının dışında bırakmış ve sonuçta siyasî veya toplumsal tartışmalar üzerinde çok az etki yaratmıştır.

Çerçeve anlatılar

Bu rapor için seçilen dört komisyon, devlet kurumlarının yasadışı faaliyetlere karışması, sürekli bir askerî müdahale tehlikesi, neredeyse tam bir cezasızlık ortamında yaşanan insan hakları ihlalleri ve onlarca yıldır sonuç vermeyen bir kontrgerilla savaşına ve zaman zaman yapılan müzakerelere rağmen devam eden silahlı bir iç çatışma gibi Türkiye’nin yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında karşı karşıya olduğu en acil sorunlardan bazılarını araştırmakla görevlendirildi. Her bir araştırmanın kendine özgü bir odağı olmasına rağmen, ele almaları beklenen konular önemli ölçüde örtüşmektedir. Zira muhaliflere ve etnik, dilsel ve kültürel azınlıklara yönelik siyasî şiddet ve insan hakları ihlallerinin müsebbibi, demokratik standartları ve insan hakları normlarını göz ardı eden ve hesap vermeyen siyasî kurumlar, işledikleri suçların cezasız kalması karşılığında bu kurumlarla işbirliği yapan paramiliter gruplar ve silahlarını bırakma konusunda hiçbir teşvikle karşılaşmayan devlet dışı silahlı aktörlerdir. Bu durum ise şiddeti, ihlalleri ve cezasızlığı hep yeniden üreten bir kısır döngüye yol açmaktadır.

Dört komisyon da ele aldıkları meselelerin çerçevesini belirlerken büyük bir takdir yetkisine sahipti. Araştırma komisyonlarının kurulmasına ilişkin usullere geri dönecek olursak, bu tür komisyonların sıkı bir görev tanımıyla kısıtlanmadığını söyleyebiliriz. Bu rapordaki analizin gösterdiği üzere, nihai raporların dışında bırakılanlar, komisyonların inşa ettikleri çerçeve anlatıları en az raporlarda açıkça ifade edilenler kadar şekillendirmiştir. Bu nedenle, içerdikleri kadar dışarıda

bıaktıklarını da hesaba katarak aşağıda her bir komisyonun nihai raporuna yön veren temel anlatıların kısa bir özeti sunulmuştur.

Susurluk Komisyonu, 1990'lı yılları, 1970'lerden itibaren devlet kurumlarına sızmaya başlayan organize suç şebekelerinin neredeyse tüm devlet aygıtını ele geçirdiği bir dönem olarak yorumlamıştır. Komisyon, istihbarat şefleri ve suç şebekelerine mensup kişilerle yapılan görüşmeler aracılığıyla devlete hizmet kisvesi altında silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, yasadışı kumar ve gibi sayısız suç işleyen mafyanın ilişkilerine ışık tutmaktadır. Komisyonun vurgulamamayı tercih ettiği nokta ise, bu suçların birçoğunun PKK ile yaşanan silahlı iç çatışma sırasında işlenen ciddi insan hakları ihlalleri olduğu, suç şebekelerinin muhalifleri, aydınları, iş insanlarını ve sıradan insanları öldürüp sindirirken, sözde gayri nizami savaşlarını kazançlı yasadışı faaliyetlerle finanse ettikleri gerçeğidir. Komisyonun ihlal mağdurlarıyla görüşmeme kararı, insan hakları çerçevesinin nihai rapordan eksik kalmasına neden olmuştur.

Kapsamlı bir literatür incelemesi ve alt komisyonlarının yürüttüğü çalışmalar sayesinde iki dev cilt ortaya çıkaran Darbe Komisyonu, konusunu çok daha çoğulcu bir çerçevede ele almayı tercih etmiştir. Buna göre, askerî darbeler ve müdahaleler iç içe geçen yasal, kurumsal, jeostratejik, ekonomik ve kültürel faktörler nedeniyle gerçekleşmektedir. Buradaki birleştirici unsur, askerî ve sivil kurumların kurumsal yapısına yansıyan ve seçilmemiş kurumların seçilmiş kurumlar üzerindeki vesayetçi kontrolünü meşrulaştıran bir zihniyetin varlığıdır. Komisyonun kurduğu anlatı oldukça kapsamlı olsa da muhtıra sonrası meydana gelen ve Erdoğan'ın Komisyon'a sunduğu yazılı yanıtta (s. 1146) başbakan ile askerî şef arasında geçen rutin bir görüşmeden ibaret olduğunu açıkladığı Büyükanıt-Erdoğan görüşmesinin soruşturulmaması, komisyon sonrası süreçte büyük tartışmalara neden olmuştur.

Darbe Komisyonu'nun anlatısında dışarıda bırakılan daha ince bir mesele, dindar muhafazakâr siyasetçilerin ve kitlelerin demokratik olmayan yönetim biçimlerini destekleme ve meşrulaştırmadaki rolüyle ilgilidir. Nihai raporda, bazı laik ve solcu siyasî ve toplumsal hareketlerin 1960 darbesini kutladığı ve ordudaki hâkim fraksiyonun solu ezmek istediğini fark edene kadar 1971 müdahalesini desteklediği belirtilmektedir. Sağcı, muhafazakâr ya da İslamcı aktörlerin askerî müdahaleleri desteklediğinden bahsedilmemektedir, oysa özellikle 1980 darbesi sırasında ve sonrasında destekleyici bir rol oynadıkları artık bilinen bir gerçektir, hatta komisyonun görüştüğü kişiler arasında geçmişte askerî yönetimi yüksek sesle desteklemiş sağ eğilimli ünlü gazeteciler de bulunmaktadır. Aynı şekilde, ordunun örneğin ilköğretimde zorunlu din eğitimine geçilmesi gibi sosyal açıdan muhafazakâr bir gündemle İslamcılarının desteğini kazanmaya çalıştığı gerçeğinden de raporda

bahsedilmemektedir. Türkiye'deki otoriter rejimlerin tarihine ışık tutmaya gelince Darbe Komisyonu bir yandan diğer resmî araştırmalardan daha ileri giderken, diğer yandan AKP'nin, kendisini bayraktarı olarak gördüğü muhafazakârların ve İslamcılarının demokrasiyi savunma iddiasını mercek altına almayı reddetmektedir.

Geçmişteki ve günümüzdeki yanlışlara eleştirel bir bakış açısı geliştirme konusunda başka hiçbir komisyon kendini Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu kadar kısıtlamamıştır. Alt Komisyon, mülakat aşamasında insan hakları aktivistleri ile aşırı milliyetçi aydınlar, devlet şiddeti mağdurları ile PKK mağdurları arasında bir denge kurmaya çalışmışsa da nihai raporun içeriği mülakatların çoğulcu yapısını yansıtmamaktadır. Temel anlatı, devlet dışı silahlı aktörler tarafından (ve sadece onlar tarafından) işlenen her türlü şiddet olarak tanımlanan terörizmin, doğrudan, yani terör eylemlerinin bir sonucu olarak ve dolaylı olarak, yani devleti ihlallere zorlayarak insan hakları ihlallerinden sorumlu olduğudur. Alt Komisyon, devlet görevlilerinin sorumlu olduğu ihlalleri, ya "iddia edilen" nitelemesini eklemek suretiyle "teröristler" tarafından işlenen ihlallerden ayırarak ya da bu ihlallerden etkilenen kişileri, failden bağımsız olarak terör mağduru olarak adlandırarak gizlemeye çalışmıştır. Sonuç olarak rapor, devlet ve devlet dışı silahlı aktörler tarafından işlenen insan hakları ihlallerinin varlığını ancak terörizm hakkındaki resmî söylemi yeniden üreten bir anlatı sunarak kabul etmektedir.

Üç üyeyi paylaştığı Alt Komisyon'dan sadece birkaç ay sonra kurulan Barış Süreci Komisyonu ise tamamen farklı bir çerçeve sunmayı seçmiştir. Buna göre, PKK ile süregelen çatışma, ancak çatışmanın çözümüne yönelik bilinçli, empatik ve çok yönlü bir yaklaşımla durdurulabilecek karmaşık bir şiddet tarihinin sonucudur. Alt Komisyon'un raporunda çizilen, PKK örgütünü manipülatif fırsatçılardan oluşan bir grup olarak gösteren imaja, Barış Süreci Komisyonu'nun nihai raporunda pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine Barış Süreci Komisyonu herkesi köprüler kurmaya davet etmiştir. Barış Süreci Komisyonu'nun göze çarpan eksikliklerinin, söz konusu meselelerin tanım ve analizinde değil, daha ziyade vardığı sonuçlarda olduğu düşünülmelidir. Şöyle ki: komisyonun detaylı analizlerle dolu 475 sayfalık raporu, demokratikleşme ve şiddet içermeyen çatışma çözümü yöntemlerini çok genel ifadelerle öneren sekiz sayfalık bir tavsiyeler bölümüyle bitiyor.

Bu komisyonların dahil ettikleri ve dışarıda bıraktıkları nasıl açıklanabilir? Meclis komisyonlarının siyasetini ve nihayetinde sonuçlarını, kohort ve bağlam diye adlandırabileceğimiz iki etken şekillendiriyor. *Kohort* ile, her bir komisyonun farklı partilerden gelen ve farklı kişisel geçmişlere sahip meclis üyelerinden oluştuğu gerçeği kastediliyor. *Bağlam* ise komisyonların sadece soyut hakikat ve adalet kavramlarına

değil, aynı zamanda kısa vadeli siyasî çıkar ve ihtiyaçlara da hitap ettikleri, hızla değişen siyasî ortamlarda faaliyet gösterdikleri gerçeğine işaret etmektedir.

Susurluk Komisyonu birçok açıdan 1990'ların bir ürünüydü. Hiçbir partinin siyasî ve ideolojik hegemonya iddiasında bulunamadığı, istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ülkeyi yönettiği bir bağlamda ve devlet aktörleri tarafından işlenen insan hakları ihlalleri hakkında konuşmanın tabu olduğu bir dönemde kuruldu. Dolayısıyla, beş partiden gelen üyeleri (iktidardaki DYP-RP milletvekillerinin beşe dört çoğunluğuyla) bir araya getiren komisyon, görevini dar anlamda adli ve mümkün olduğunca apolitik olarak yorumlamayı tercih etti. Bu yüzden hazırladığı rapor, daha sonraki komisyonlarda rastlanan akademik-entelektüel üsluptan tamamen yoksundur.

2011'deki genel seçimlerin hemen ardından kurulan diğer üç komisyon da AKP'nin Türkiye siyasetindeki hakimiyetini ve Erdoğan'ın diğer AKP liderleri karşısında artan gücünü yansıtmaktadır. Dönemin gözlemcileri, Erdoğan ve diğer AKP'li siyasetçilerin 2011 seçimlerinden hemen sonra siyasî tartışmaların şartlarını oldukça başarılı bir biçimde şekillendirdikleri konusunda hemfikirdir. AKP, CHP, MHP ve BDP'nin önergeleriyle kurulan Darbe Komisyonu'nda dört partiden de üyeler vardı, ancak AKP çoğunluğu elinde tutuyordu. Komisyonun konusu, kendilerini darbe planlarının ve askerî-yargı vesayetinin mağduru olarak gördükleri için özellikle AKP liderlerinin kamuoyunda tartışılmasını istedikleri bir konuydu, ancak diğer partiler de kendilerini mağdur ve ilgili taraflar olarak tanımlayabiliyorlardı. Ne de olsa CHP ve MHP 1980 darbesinden sonra yasaklanmıştı ve Kürt siyasî hareketi 1971 ve 1980 darbelerinden sonra ağır zulüm görmüştü. Nihai raporun kapsayıcılığını şüphesiz grubun çoğulcu yapısına borçluyuz, ancak yukarıda tartışıldığı gibi, AKP'nin hâkim olduğu komisyon, muhafazakâr aktörlerin geçmişte ve günümüzde otoriter projelere katılımına eleştirel bir mercekten bakmayı reddetti.

Kohort ve bağlamın yarattığı fark, 2012 Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ile 2013 Barış Süreci Komisyonu'nun nihai raporları karşılaştırıldığında açığa çıkmaktadır. Alt Komisyon dört partiden de üyeye sahipken, daha sonra kurulan komisyonda on AKP'li ve bir BDP'li üye bulunmaktadır. Her iki komisyonda da başkan dahil olmak üzere AKP'li üyelerin üçü aynı kişilerdir. Yine de üyelerden Eronat'ın PKK mağduru bir anne olması, Metiner'in yakın zamanda Kürt siyasî hareketinden ayrılarak AKP'ye katılmış olması ve Halaçoğlu'nun aşırı milliyetçi olması nedeniyle kohort faktörü Alt Komisyon'un resmî terörle mücadele söylemini eleştirmeden benimsemesini kısmen şekillendirmiş olabilir. Bağlam da önemlidir: Alt Komisyon, devlet ile PKK arasındaki çatışmaların 1990'lardan bu yana görülmemiş bir yoğunluk ve yıkıcılıkla devam ettiği 2012 yılında faaliyet gösterdi. Perde arkasında müzakere hazırlıkları

başlamış olsa da AKP liderleri o dönemde Kürt meselesinin öncelikle bir kontrgerilla sorunu olarak resmedilmesinden memnundu. Elbette parti çizgisi, kalkışmanın ortaya çıkmasından Kemalist vesayeti de sorumlu tutuyordu, ancak vurgu meselenin tarihsel karmaşıklığından ziyade şiddeti acilen meşrulaştırma ihtiyacı üzerineydi. Bu durum, 2013 yılının başında barış müzakerelerinin başladığının ilan edildiği ve tabii ki Barış Süreci Komisyonu'nun çalışmalarına başladığı bağlamdan tamamen farklıydı. Artık AKP hükümetinin öncelikli kaygıları, müzakereleri rayından çıkarmaya çalışabilecek Türk milliyetçileri ve hoşnutsuz ordu mensuplarıydı. Dolayısıyla, Barış Süreci Komisyonu'nun anlatısında, Kürt meselesinin “sürece karşı olanlar” tarafından on yıllardır yanlış anlaşıldığına vurgu yapılmaktadır.

Meclis araştırma komisyonları ve geçiş dönemi adaleti

Meclis komisyonları kendilerini geçiş dönemi adaleti süreçlerinin katılımcıları veya destekleyicileri olarak gördüler mi? Barış Süreci Komisyonu, “geçiş dönemi adaleti” kavramından direkt olarak -toplamda altı kez- bahseden tek komisyondur. Geçiş dönemi adaletiyle ilgili terimler diğer komisyon raporlarında da yer almaktadır: “yüzleşme” Susurluk Komisyonu tarafından iki kez, Darbe Komisyonu tarafından 42 kez, Alt Komisyon tarafından iki kez ve Barış Süreci Komisyonu tarafından 25 kez zikredilmektedir. “onarıcı adalet” terimi ise sadece Barış Süreci Komisyonu'nun nihai raporunda yer almaktadır. Başka bir deyişle, Barış Süreci Komisyonu ve daha az ölçüde Darbe Komisyonu geçiş dönemi adaleti ve geçmişteki yanlışlarla hesaplaşma konularına eğilmiştir. Susurluk Komisyonu ve Alt Komisyon, çalışmalarının çerçevesini belirlerken bu terimleri kullanmamaktadır. Bu kavramların küresel ve ulusal düzeyde 2010'lardaki kadar popüler olmadığı bir dönemde faaliyet gösteren 1997 Susurluk Komisyonu için bu belki anlaşılabilir bir durumdur, ancak Alt Komisyon'un ilgisizliğinin siyasî bir karardan kaynaklandığı açıktır.

Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından biri olarak suç teşkil eden eylemlerden sorumlu olanların yargılanmasına dört komisyonun nihai raporunda da değinilmiştir. Dolayısıyla, cezalandırıcı adalet, geçmişte yaşanan şiddet ve ihlallerle başa çıkmak için hâlâ baskın bir çerçeve olarak işlev görmektedir. Davaların açılmasının yanı sıra, dört komisyon da genel olarak daha fazla bilgi toplanmasını tavsiye etmektedir. Susurluk Komisyonu, devleti faili meçhul cinayetlerle ilgili gerçekleri ortaya çıkarmaya çağırırken (s. 783) bunu yapacak kurumsal mekanizmayı belirtmemektedir. Darbe Komisyonu, Alt Komisyon ve Barış Süreci Komisyonu, nihai raporlarının farklı yerlerinde de olsa hakikat komisyonlarından bahsetmektedir. Darbe Komisyonu Arjantin, Gana, Haiti ve Uganda'daki hakikat komisyonlarının çalışmalarını anlatmakta (s. 905-910); ayrıca bir gerçekleri araştırma komisyonunun kurulmasını

önermektedir (s. 194). Alt Komisyon'un tavsiyeler bölümü, insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda devlet kurumlarından şeffaflık talep etmekte, ancak bu şeffaflığı sağlayacak kurumsal mekanizmaları belirtmemektedir (s. 319). Alt Komisyon'un dinlediği üç kişi hakikat komisyonlarının önemini belirtmekte, ancak bu görüşler komisyonun nihai raporunun başka yerlerinde göz ardı edilmektedir. Barış Süreci Komisyonu her ne kadar bir hakikat komisyonunu açık bir şekilde tavsiye etmese de hakikat komisyonlarına ayırdığı bölümün tamamında bu komisyonların yararlarına ilişkin oldukça olumlu bir dil kullanmaktadır.

Geçmişte yapılan yanlışların mağdurlarına tazminat ödenmesi, Darbe Komisyonu, Alt Komisyon ve Barış Süreci Komisyonu tarafından dile getirilen bir konudur. Darbe Komisyonu tazminat meselesini iki farklı yerde tartışmaktadır. Birinci olarak, 1955 İstanbul pogromunun bazı mağdurlarına ödenen tazminatı anlatmakta, ikinci olarak ise okuyucuya Arjantin, Şili ve Uruguay'daki askerî rejim sonrası deneyimleri tanıtmaktadır. Ancak Darbe Komisyonu'nun nihai raporu yeni bir tazminat programı önermemektedir. Alt Komisyon, Türk devletinin siyasî şiddet ve terör mağdurlarına yönelik tazminat politikalarının ayrıntılı bir analizini sunmakta ve geçmiş tazminat programlarının mağdurların uğradığı zararları onarmada zaman zaman yetersiz kaldığını belirtmektedir (s. 167). Terör mağdurlarının maddi ve manevi refahının yeniden tesis edilmesi için devlet desteği sağlanmasını önermektedir (s. 320-321). Son olarak, Barış Süreci Komisyonu, özellikle AKP hükümetlerinin bu alandaki başarılarını övmek için geçmiş tazminat politikalarını da anlatmaktadır. Kendinden öncekiler gibi, Barış Süreci Komisyonu da geleceğe yönelik bir tazminat politikası önermemektedir.

Resmî bir özür mekanizmasının oluşturulması için çağrıda bulunan tek komisyon Darbe Komisyonu'dur (s. 195). Barış Süreci Komisyonu da dünyadaki örnekleri incelerken (özellikle Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nda bazı faillere yargılamadan muafiyet tanınması kapsamında) özür ve affetme temalarına değinmekte, ancak tavsiyelerinde bu uygulamalara yer vermemektedir. Susurluk Komisyonu ve Alt Komisyon, nihai raporlarında özür dileme ya da affetme konularına değinmemektedir.

Son olarak, Darbe Komisyonu toplumsal hafızanın dönüştürülmesini önermektedir. Spesifik olarak, geçmiş darbelerden sorumlu kişilerin isimlerinin kamusal alanlardan kaldırılmasını tavsiye etmektedir (s. 198). Diğer komisyonlar toplumsal hafızanın yeniden inşasını bu şekilde ele almamaktadır. Bununla birlikte, Darbe Komisyonu, Alt Komisyon ve Barış Süreci Komisyonu, şiddeti ve demokratik olmayan yolları meşrulaştıran zihniyetin ortadan kaldırılması için eğitim başta olmak üzere toplumsal değişimlerin teşvik edilmesini önermektedir.

Meclis araştırma komisyonlarını kavramsallaştırmanın bir başka yolu da tarihteki büyük insan hakları ihlallerini ne ölçüde gündeme getirdiklerini sorgulamaktır. Şekil 6.1, komisyonların Türkiye'nin cumhuriyet tarihinde meydana gelmiş on önemli ve büyük ölçekli şiddet olayından ne kadar sıklıkla bahsettiğine dair bir görsel sunmaktadır. Bu olaylar sırasıyla 1937-38 Dersim katliamı, 1955'te İstanbul'da gayrimüslimlere yönelik yapılan pogromlar, 1977'deki 1 Mayıs katliamı, 1978'de Maraş'ta ve 1980'de Çorum'da Alevilere yönelik yapılan katliamlar, 1982 civarında Diyarbakır cezaevinde işlenen işkence ve zorla kaybetme suçları, 1993'teki Sivas katliamı, 1990'lar boyunca yaşanan (ve özellikle Kürt işadamlarının hedef alındığı) faili meçhul cinayetler ve son olarak 1990'lar boyunca Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada yaşanan köy yakma ve boşaltma olaylarıdır.

Şekil 6.1, tüm komisyon nihai raporlarında faili meçhul cinayetlere istikrarlı bir şekilde değinildiğini göstermektedir. Bunu köy yakmalar izlemektedir. Darbe Komisyonu Dersim katliamı hariç tüm olaylardan bahsetmektedir. Diğer komisyonlar ise sadece kendi çalışma alanlarıyla ilgili bazı olaylara değinmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'de geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerinin kapsamlı bir dökümünü sunmaya en çok yaklaşan komisyon Darbe Komisyonu'dur. Ancak bu sayısal bulgu, Darbe Komisyonu'nun bu büyük şiddet olaylarını pogrom veya katliam yerine "olay" olarak sunan üslubunun son derece sorunlu olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Meclis komisyonlarının kamuoyundaki karşılığı

Bu konuda herhangi bir kamuoyu araştırması ya da akademisyenler veya gazeteciler tarafından yürütülen kapsamlı bir araştırma yapılmadığından, dört komisyonun geniş kitlelere ulaşmada genel olarak ne kadar başarılı olduğu hakkında çok az şey bilinmektedir. Özellikle her bir komisyonun kilit aşamalarında medyada bununla ilgili bazı haberler yapılmıştır. Ancak medyanın ilgisi genellikle nihai raporun tesliminden sonraki birkaç gün ya da haftadan uzun sürmemiştir. Her bir komisyon için tam adını kullanarak bir Google araması yapıldığında Susurluk Komisyonu için yaklaşık 2.690 sonuç (2012'den bu yana yapılan paylaşımlar dikkate alındığında 105 sonuç), Darbe Komisyonu için 243 sonuç, Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu için 363 sonuç ve Barış Süreci Komisyonu için 543 sonuç çıkmaktadır. Bunlara bazı tekrarlar da dahildir. Elbette bir Google araması tüm sonuç evrenini temsil etmeyebilir ve birçok kaynakta bu komisyonların kısa isimleri kullanılmış olabilir, ancak yine de sorgu sonuçlarının bu kadar az olması komisyonların daha geniş kitlelere ulaşma kabiliyetinin sınırları hakkında fikir vermektedir. Başka bir deyişle, nihai raporların hiçbiri medya döngüsünün hızlı temposundan veya değişen siyasî ortamdan kurtulamamıştır.

AKP döneminde kurulan komisyonlar ayrıca başka bir aksaklıkla karşılaşmıştır: AKP'nin insan hakları, Kürt meselesi ve Fethullah Gülen konularında ciddi bir şekilde yön değiştirmesi, değişen siyasî koşullar altında komisyon üyelerinin kendilerinin dahi çalışmalarını savunmamasına neden olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, Darbe Komisyonu Başkanı Nimet Baş'ın Darbe Komisyonu'ndaki görevine ne milletvekili biyografisinde ne AKP'li bakan biyografisinde ne de Vikipedi sayfasında rastlanıyor. Kendisinin çalışmalarını, komisyonun hemen sonrasındaki süreçte olduğu gibi aktif bir şekilde savunmaktan aniden vazgeçmiş olduğu düşünülebilir. Komisyon çalışmalarının resmî ve gayri resmî biyografilerden eksik olması aynı şekilde Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu Başkanı Naci Bostancı için de geçerlidir. Buna karşılık, Susurluk Komisyonu'nun iki etkili üyesi Mehmet Elkatmış ve Fikri Sağlar'ın kamuya açık biyografilerinde bu komisyondaki rolleri hakkında bilgi bulunmaktadır.

Sonuç olarak, dört araştırma komisyonu da geniş kitlelere ulaşma konusunda genel olarak sınırlı kalmıştır. Medyada komisyonlara neredeyse hiç ilgi gösterilmediği için kamuoyu komisyonların içeriğinden çok az haberdar olmuştur. Tüm komisyonlar hızla değişen siyasî koşullarla karşı karşıya kalmıştır: 28 Şubat 1997 muhtırası Susurluk Komisyonu'nun başka koşullarda açabileceği eleştirel alanı kapatmış, AKP döneminde kurulan komisyonların kaderi ise tamamen hükümetin 2012-2015 yılları arasındaki ani politika değişikliklerine bağlı kalmıştır. Dahası, önde gelen komisyon üyeleri bile yaptıkları işi her zaman sahiplenmemektedirler. Dolayısıyla bu komisyonlar çoğunlukla aktivistlerin, akademisyenlerin ve ilgili vatandaşların ilgi alanına giren konular olarak kalmıştır.

Sivil toplumun komisyonlara katılımı

Yaşam Hakkı Alt Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu'na davet edilen önde gelen sivil toplum üyeleriyle yaptığım görüşmelerde, hem kendilerinden üstlenmeleri istenilen rolün sınırlı olması hem de bu komisyonların sert bir siyasî iklimde faaliyet göstermesi nedeniyle sivil toplum katılımının zorlu bir mesele olduğu dile getirilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, milletvekillerinin sivil topluma görüş danışması hâlâ çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Bunun yanı sıra, yaptığım görüşmelerde komisyonlardaki siyasî müzakere sürecinin oldukça sert olduğu, bunun da dışarıdan gelenler için katılımı daha da zorlaştırdığı ortaya çıkmaktadır. Barış Süreci Komisyonu tarafından dinlenen Murat Çelikkan, iki partinin (AKP ve BDP) milletvekillerinin her cümle için kavga ettiklerini ifade ediyor.⁴³ Özgür Sevgi Göral, Türkiye'de siyasetin sert

⁴³ Murat Çelikkan'la yapılan görüşme, 27 Ocak 2022 (Zoom).

olduğunu ve sivil toplum aktörlerinin son derece politize bir alana girdiğini belirtiyor. Görül, sivil toplum aktörlerini komisyonlarda yer almaktan vazgeçirmek istemediğini, fakat bunun riskleri konusunda onları uyararak istediğini ekliyor.⁴⁴

Dahası, politikacılara yol gösterme çabaları çoğunlukla dikkate alınmamaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, Öztürk Türkdöğän, İnsan Hakları Derneği'nin Ermeni soykırımı, Dersim katliamı, Kürtlere yönelik katliamlar, askerî darbeler gibi geçmişte yapılan yanlışları araştırmak üzere dokuz alt komisyonun oluşması bir hakikat komisyonunun kurulması için bir yasa tasarısı hazırladığını aktarıyor. Tasarı, Erdoğan'ın 2011 yılında Dersim katliamına atıfta bulunarak "özür" kelimesini kullanması bağlamında hazırlanmış. Ancak tasarı o dönemde AKP liderliği ve BDP dışındaki tüm muhalefet partileri tarafından tamamen görmezden gelinmiş.⁴⁵

Siyasî kurumlarla, özellikle de araştırma komisyonlarıyla ilgili olumsuz deneyimler yaşamış olmalarına rağmen, görüşülen kişiler iyimser olmak için nedenler gördüklerini ifade etmektedirler. Nadire Mater, kamuoyunu kadına yönelik şiddet konusunda bilgilendiren bakanlık yetkililerinin, Mater'in *Bianet*'teki ekibi tarafından yayınlanan raporları kullandığını aktarıyor.⁴⁶ Başka bir deyişle, muhalif sivil toplum aktörlerinin emeği, zor koşullarda bile resmî belgelere girebiliyor. Dahası, parti siyasetinin yarattığı sert iklim paradoksal olarak sivil toplumu güçlendirebilir: Gelecekteki bir barış sürecinin olasılığını tartışan Öztürk Türkdöğän, Kürt meselesindeki çıkmazın ve aşırı politikleşmenin partiler arasında çoğu kez rekabeti kışkırttığını ve sivil toplum aktörlerinin etken rolünü kabul etmenin bu sorunların üstesinden gelmeye katkı sağlayabileceğini savunuyor.⁴⁷

Özgür Sevgi Görül da benzer bir şekilde, akamete uğrayan barış sürecini teşhis etmek ve barış aktivizmi için yollar önermek üzere barış araştırmacısı Paul Lederach'ın "orta kademe" (Lederach 1997) kavramına başvuruyor: "Arada tampon yoktu. Lederach orta kademenin çok önemli olduğunu anlatıyor. Hem taraflar hem de CHP gibi kafadan itiraz etmeyecek aktörler hem de sivil toplum orta kademelerinden oluşan bir tampon rolü olabilir. Arabulucular, kolaylaştırıcılar gibi roller. Bu rol çok açıkta kaldı. Bir de bu kadar sert bir iklimde... Dar anlamıyla politik olmayan, tekniker rolü oynayabilecek ara kademeler..."⁴⁸

⁴⁴ Özgür Sevgi Görül'la yapılan görüşme, 26 Ocak 2022 (Zoom).

⁴⁵ Öztürk Türkdöğän'la yapılan görüşme, 25 Ocak 2022 (Zoom).

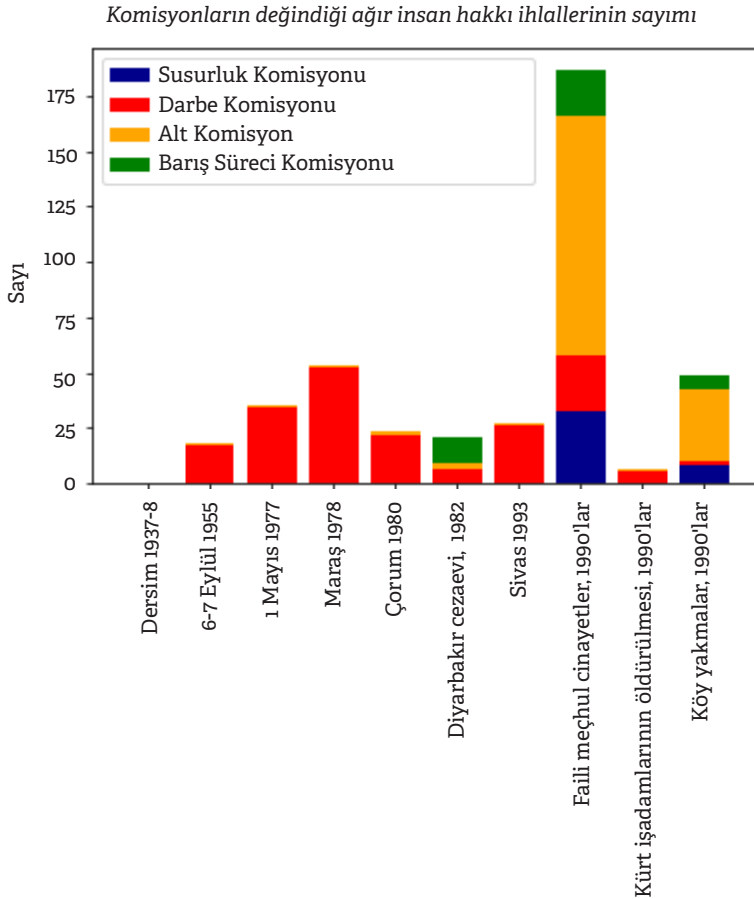
⁴⁶ Nadire Mater'le yapılan görüşme, 2 Şubat 2022 (Zoom).

⁴⁷ Öztürk Türkdöğän'la yapılan görüşme, 25 Ocak 2022 (Zoom).

⁴⁸ Özgür Sevgi Görül'la yapılan görüşme, 26 Ocak 2022 (Zoom).

Sivil toplumun gelecekte araştırma komisyonlarına ve barış süreçlerine katılması, sivil toplum aktörlerinin de kendi üzerine düşünmesini ve siyasi gerçekleri kabul etmesini gerektirebilir. Murat Çelikkan bu durumu şu şekilde ifade ediyor: “Dünyanın hiçbir yerinde salt etik ilkelerle barış süreçleri ve hakikat komisyonları kurulmuyor; politik imkânlar çerçevesinde kurulurlar. Bu tip fırsatları iyi değerlendirmek gerektiğini düşünüyorum. Bu da sivil hareketin Türkiye’de alışık olduğu bir süreç değil, mücadele ve müzakere çerçevesinde aslında katilinle aynı masaya oturmak. Bu mücadelenin biraz özümsemiş olması gerek. Aksi takdirde maksimalist bir yaklaşımla her sorunu barışın çözmesini beklemek onu imkânsız hale getirmek çünkü.”⁴⁹

Şekil 6.1: Komisyonlar Tarafından Değinilen Siyasî Şiddet Olayları ve İhlaller

⁴⁹ Murat Çelikkan'la yapılan görüşme, 27 Ocak 2022 (Zoom).

YEDİNCİ BÖLÜM

GELECEKTE KURULACAK MECLİS ARAŞTIRMA KOMİSYONLARI İÇİN TAVSİYELER

Gelecekte Kurulacak Meclis Araştırma Komisyonları için Tavsiyeler

Bu bölüm, geçmişteki meclis araştırma komisyonlarının başarıları ve eksiklikleri ışığında yapıcı tartışmalar için alan açmayı amaçlamaktadır. Mevcut durum yasama denetimi için ideal olmaktan uzaktır, ancak bu durum değişebilir. Türkiye'nin mevcut hükümet sistemi, yürütme üzerinde gerçek bir parlamenter denetimin olmadığı güçlü bir başkanlık sistemidir. Bu rejim 2017 referandumunu ve 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleriyle hukuken tesis edilmiş olsa da en azından 2014'ten beri fiilen inşa ediliyordu. Yine de bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla (Eylül 2022), başlıca muhalefet partilerinin tümü, bazı demokratik olmayan dönemler hariç, hukuken Osmanlı'nın son dönemi (1908-1920) ile Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi olan parlamenter hükümet sistemini geri getireceklerinin sözünü verdi. Meclisin yetkileri hem kâğıt üzerinde hem fiilen yeniden güçlendirilirse, gelecekte kurulacak komisyonların geçmişteki ve günümüzdeki siyasî şiddeti ve insan hakları ihlallerini araştırması ve tartışması mümkün hale gelebilir. Bu nedenle, bu raporun en iyi uygulamalar için bir çerçeve oluşturarak gelecekteki çabalara katkıda bulunmasını umuyorum.

1. Resmî yetkilerin net bir şekilde tanımlanması

Ekim 2012'nin sonlarında, CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal, komisyonun çalışma arkadaşları olan milletvekillerini sorgulamanın yanı sıra kamu sektörü ile bağlantısı olmayan kişilerle de görüştüğü için yetkisini aştığını ileri sürerek Darbe Komisyonu'nu terk etti.⁵⁰ Komisyonların kendilerini sorgulama yetkisine benzer gerekçelerle karşı çıkan bazı muvazzaf ordu mensupları, özellikle Susurluk Komisyonu sırasında, kamu görevlisi olarak sadece üstlerine karşı sorumlu olduklarını iddia ederek komisyon duruşmalarına katılmayı reddetti. Usule ilişkin bu itirazlar tabii ki komisyon sürecine katılma konusundaki isteksizliği gizlemek için öne sürülmüş olabilir, ancak yine de gerçek bir soruna işaret etmektedir: Meclis komisyonlarının resmî yetkileri Türkiye'de bir tartışma kaynağıdır.

Dolayısıyla, geleceğin kanun koyucu meclis çoğunlukları, meclis araştırma komisyonunun resmî yetkilerini belirlemelidir. Elbette bu yetkilerin nasıl tahsis edileceğine gelecekteki demokratik çoğunluklar karar verecektir, ancak yukarıda bahsedilen deneyimler ışığında en azından üç soru dikkate alınmalıdır: birincisi,

⁵⁰ "Baykal Darbe Komisyonu'nu terk etti," *NTV*, 30.10.2012.

meclis komisyonlarının görev başındaki ve emekli kamu görevlileri, diğer meclis üyeleri ve kamu sektörü ile bağlantısı olmayan kişilerle görüşme yapma yetkisi var mıdır? İkincisi, komisyonlar bireyleri ve kurumları işbirliğine zorlamak için yeminli ifade alma yetkisiyle donatılmalı mıdır? Üçüncüsü, komisyonlara yeminli ifade alma yetkisi verilmesi halinde, bu yetki ne tür yaptırımlarla desteklenmelidir? Komisyonlara yeminli ifade alma yetkisi verilmesi, kuvvetler ayrılığı doktrinine ilişkin yerleşik yorumlarla çatışabilir; bu nedenle hukuk uzmanlarına da danışılmalıdır.

Buna ek olarak, komisyonların nihai raporları meclis içinde ve dışında dağıtılmalı ve tartışılmalıdır. Gelecekteki milletvekilleri, komisyonlar hakkında yürütülecek resmî müzakereyi Meclis İttüzüğüne dahil etmelidir. Bununla bağlantılı olarak, şeffaflığın ve kamu erişiminin sağlanması için nihai raporların dijitalleştirilmesine ve geniş çaplı dağıtımına öncelik verilmelidir.

2. Metodolojinin şeffaf olması

Bu raporda incelenen her meclis komisyonu, ardında metodolojisiyle ilgili sorular bıraktı. Susurluk Komisyonu insan hakları ihlallerinin mağdurlarıyla neden görüşmedi? Darbe Komisyonu etkileyici ancak eklektik görüşülenler listesine nasıl karar verdi? Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu neden sekiz şehri ziyaret etti ve bu şehirlerin sözü geçen “terör profilleri”ni hangi gerekçelerle belirledi? Barış Süreci Komisyonu görüşmeyi planladığı uzmanları nasıl seçti? Seçim yönteminin şeffaf olmaması, nihai raporun rastgele olaylar ve görüşlerden oluşan bir listeye benzemesine neden olmakla kalmayıp aynı zamanda komisyon üyelerinin, görüşebilecekleri bazı kişileri önyargılarından dolayı kasıtlı olarak dahil etmemiş olabileceğine dair şüpheler yaratıyor.

Bu nedenle, görüşülen kişilerin ve saha çalışması yürütülen şehirlerin seçimini gerektiren gelecekteki hakikate erişme girişimleri için önemli bir görevdir. Nitel araştırma yapan tüm araştırmacıların bildiği gibi, görüşme yöntemine dayalı araştırmalar her zaman nüfusu temsil eden bir örneklemin rastgele olarak seçilmesine dayanmaz (ve dayanmamalıdır); bunun yerine, ilk listenin rastgele olmayacak şekilde oluşturulması, ardından da görüşme yapılacak kişilerin kartopu yöntemiyle seçilmesi yaygın bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, burada önerilen şey meclis komisyonlarının uyulması imkânsız bir metodolojik standarda tabi tutmak değil. Bununla birlikte, neden bazı kişilerle görüştüklerini (ve diğerleriyle görüşmediklerini) açıklamaları tavsiye edilir. Buna ek olarak, seçim yönteminin aranan bilgiler temelinde gerektirilmesi önemlidir. Geçmişteki uygulamalar, meclis komisyonlarının, belli grupların bilgisine başvururken başka grupları dışarıda bırakabileceğini (örneğin

Susurluk Komisyonu'nda istihbarat yetkililerine ve siyasetçilere aşırı güvenilerek insan hakları camiasının dahil edilmemesi), karşı tarafları temsil ettikleri varsayılan birkaç kişiyle görüşerek bir denge kurmaya çalışabileceğini (örneğin Barış Süreci Komisyonu'nun birkaç eski PKK üyesinin yakınları ve birkaç PKK mağdurunun yakınları ile görüşme kararı) ya da bulabildikleri kadar çok sayıda ünlü kişiyle görüşebileceğini (örneğin Darbe Komisyonu) gösteriyor. Bu tür uygulamalar temsiliyet ve entelektüel derinlik açısından sorun yaratmaktadır. Dolayısıyla, şeffaf ve düzenli bir mülakat metodolojisi, gelecekteki komisyonların daha odaklı, tarafsız ve verimli bir araştırma yürütmesine yardımcı olabilir.

3. Hedeflerin belirlenmesi

Meclis araştırma komisyonları da dahil olmak üzere, tüm hakikat girişimleri aynı anda birden fazla hedefe ulaşmayı amaçlar. Gerçeklere dayanan bilgileri ortaya çıkarmak, doğrulamak ve kamuoyuna duyurmak, bu bilgilerle bağlantılı olarak tespit edilen sebep ve sonuçları açıklamak, kamuoyunu söz konusu meseleyi ele almanın olası yolları hakkında eğitmek, görüşülen kişilerin yaşam deneyimlerini ve görüşlerini dile getirmek ve tavsiyelerde bulunmak bunlardan sadece bazıları. Bu hedefler birbirilerini her zaman desteklemez. Nitekim bir komisyonun hedeflerinin ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yolların belirlenmemesi bu hedefler arasında çatışmalara yol açabilir. Örneğin, görüşülen kişi doğruyu söylemediğinde, gerçeklerin ortaya çıkarılması hedefi söz hakkı tanıma hedefiyle çelişebilir. Benzer şekilde, bir komisyonun tavsiyelerinin gerçekleri ortaya çıkarma veya ses verme misyonuyla çok az ilgisi olabilir, hatta bu tavsiyeler bazen komisyonun nihai raporunun geri kalan içeriğiyle çelişebilir.

Ne yazık ki, bu raporda incelenen her dört komisyonda da belirli hedefler doğrultusunda çalışma konusundaki bu tür başarısızlıkların pek çok örneğine rastlanmaktadır. Susurluk Komisyonu, adli üslubunun da ortaya koyduğu gibi, her şeyden önce bir olgu tespit çalışmasıydı, ancak nihai rapor, görüşülen pek çok kişi tarafından dile getirilen ve komisyon üyeleri tarafından ne teyit edilen ne de yanlış olduğu belirtilen görüş ve spekülasyonları içeriyor. Sanki komisyon gerçeklerin tespitini mahkemelere bırakmış, ancak bu gerçeklerle potansiyel olarak bir bağlantısı olabilecek rastgele bir dizi anlatıyı raporlamış gibi. Darbe Komisyonu'nun, dünya genelinde askerî darbelerin mirasıyla hesaplaşma çabalarına ilişkin bölümü, okuyucuyu, komisyon üyelerinin Türkiye'de de benzer önlemler alınmasını mı önerdikleri yoksa sadece başka yerlerde olanları mı anlattıkları sorusuyla baş başa bırakıyor. Aynı sorun, Barış Süreci Komisyonu'nun raporunda da karşımıza çıkıyor. Alt Komisyon insan hakları savunucularına ve devlet şiddetinin mağdurlarına söz

hakkı verdiğini iddia ediyor, ancak komisyon üyeleri raporda üstlendikleri etken rolle bu sesleri duymazdan geliyor. Bütün olarak değerlendirildiğinde, nihai raporlar okuyucunun kafasını karıştırıyor: Raporların neresi gerçek, neresi görüş? Komisyon üyeleri kendi görüşleri ile başkalarından aktardıkları arasındaki çizgiyi nasıl çiziyor? Komisyonlar bahsettikleri fikirleri, örnekleri ve modelleri onaylıyorlar mı?

Meclis araştırma komisyonlarının siyasî doğası, bu epistemolojik ve metodolojik sorunları daha da karmaşıklaştırıyor. Bir meclis komisyonunu oluşturan siyasetçilerin bir kısmı, çoğu veya tamamı uygunsuz bulunan gerçekleri gizlemek veya karşı görüşleri susturmak isteyebilir. Yasama veya yürütme organındaki meslektaşlarının misilleme yapmasından korktukları için veya başka bir sebepten ötürü makul ancak siyasî açıdan maliyetli tavsiyelerde bulunmak istemeyebilirler. Dahası, meclis araştırma komisyonlarını bilgi toplama araçlarından ibaret olarak gören anayasanın şimdiki halinin bu konuda gösterdiği yol oldukça muğlaktır.

Dolayısıyla, bir hakikat girişiminin hedefleri arasındaki temel çelişkiler kolayca çözülemez, ancak komisyonun hedeflerine düşünceli bir yaklaşım, sorunları hafifletmede yardımcı olabilir. Gelecekte kurulacak komisyonlar kendilerini yukarıdaki hedeflerden birine, bazılarını ya da hepsine adayabilir ya da yeni hedefler belirleyebilirler, ancak bu hedefleri açık bir biçimde tanımlamalıdır. Dahası, bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği konusunda standartlar belirlemelidirler. Örneğin, komisyon üyeleri mülakatları gerçekleri tespit etmek için mi yoksa sadece görüş ve deneyimleri aktarmak için mi kullanacaklarına karar vermelidir. Benzer şekilde, farklı kişilerin anlattıkları gerçeklere dair çelişkili ifadeler barındırıyorsa, komisyon üyeleri her bir anlatının geçerliliğini çapraz sağlama yaparak kontrol mü edeceklerine yoksa çelişen anlatıların yan yana durmasına izin mi vereceklerine karar vermelidir. Eğer komisyon tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmişse, nihai rapor komisyonun çalışmalarının nasıl ve neden bu tavsiyelere vardığını açıkça ortaya koymalıdır. Son olarak, gelecekte kurulacak komisyonlar hedef belirleme konusunda dünyanın dört bir yanındaki geçmiş hakikat girişimlerinin mirasından faydalanabilir, zira pek çok hakikat komisyonu ve diğer hakikat girişimleri, sonuçta elde ettikleri başarı ne kadar değişkenlik gösterse de çalışmalarında adli analiz, sebep-sonuç ilişkisi kurma, katılımcı anlatılar ve tavsiyeler gibi çeşitli unsurları bir araya getirmiştir.

4. Söz hakkını yeniden düşünmek

Hedeflerin belirlenmesi ve uygulanmasıyla ilgili sorunlarla bağlantılı olarak, gelecekte kurulacak komisyonlar güç ve söz hakkıyla ilgili sorular üzerinde düşünmelidir. Yukarıda tartışıldığı gibi, bunun bir kısmı komisyon üyelerinin ne zaman başkalarının

anlattıklarını aktaracaklarına ve ne zaman kendi seslerini kullanacağına karar vermeleriyle ilgilidir. Ancak buradaki temel mesele araştırma komisyonlarının, tartıştıkları pek çok sorunun kaynağındaki siyasî, ekonomik, kültürel, toplumsal cinsiyete dayalı, etnik-dilsel ve dinî hiyerarşileri yeniden üretmemeye dikkat etmeleri gerektiğini anlamalarıdır. Eğer bir komisyonun nihai amacı nüfusun en savunmasız kesimlerini etkileyen sorunlarla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak ve çözüm aramaksa, o zaman bu kesimlerin seslerini yeterince duyurma kaygısı komisyonun çalışmalarına yön vermelidir.

Bazı meclis araştırma komisyonları, geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerinin mağdurlarına bir platform sunma konusunda yeni adımlar atmıştır. Darbe Komisyonu, Yaşam Hakkı İhlalleri Alt Komisyonu ve Barış Süreci Komisyonu, her biri kendi yöntemlerini kullanarak, devlet kurumları, paramiliter gruplar ve devlet dışı silahlı aktörler tarafından işlenen vücut bütünlüğü ve sivil-siyasî hak ihlallerinin mağdurlarıyla görüştü. Ayrıca Barış Süreci Komisyonu, barış müzakerelerini tamamlamak amacıyla şiddet içermeyen çatışma çözümü yöntemleri konusunda uzmanlaşmış kişilere danıştı. Dolayısıyla, geçmiş komisyonların kamuoyunu ilgilendiren konularda farklı perspektiflerin sesini duyurmak açısından kesinlikle önemli başarıları olmuştur: insan hakları ihlalleri, darbeler ve şiddetsiz çatışma çözümüne ilişkin kamusal tartışmaları tabu olarak gören bir toplumda, geçmiş komisyonlar farklı deneyim ve bakış açılarına sahip kişilerle röportajlar yayınlarak kamusal tartışmayı ileriye taşımışlardır.

Ancak geçmiş komisyonların deneyimleri, gelecekte tekrarlanmaması gereken büyük başarısızlıkları da ortaya koymaktadır. Görüşülen kişiler listesindeki kadın oranı gerçekten şok edici: Susurluk Komisyonu'nda 49 kişiden dördü, Darbe Komisyonu'nda 160 kişiden dokuzu, Alt Komisyon'da 54 kişiden 15'i ve Barış Süreci Komisyonu'nda 43 kişiden dokuzu kadındır. Başka bir deyişle, tüm komisyonlar kadınların kamusal alanlardan dışlanmasını yeniden üretmiştir. Açıkça dışlamanın yanı sıra, komisyonlar anlatılarını mağdurların deneyimleri ve görüşleri etrafında şekillendirmekte de başarısız olmuşlardır. Susurluk Komisyonu'nun görevini insan hakları ihlallerinin mağdurlarına söz hakkı ve temsil sağlamak olarak görmediği açıktır. Öte yandan, AKP döneminde kurulan komisyonların hepsi insan haklarına çok fazla vurgu yapmıştır (insan hakları kavramı her bir nihai raporda en az 125 kez geçmektedir); ancak, insan haklarına gösterilen bu ilgiye rağmen, mağdurlar ya anlatının dışında bırakılmış ya da nihai raporda alıntılanmış, ancak raporun tanım, analiz ve sonuçlarında göz ardı edilmiştir. Alt Komisyon'un devlet şiddetine değinildiği görüşmeleri terörizm kavramsallaştırmasına dahil etmemek yönündeki tercihi bu açıdan özellikle öğretici

bir örnektir.

Gelecekte komisyonlar eşitlik, çeşitlilik ve adalet ilkeleri doğrultusunda bilgi toplamak ve analiz etmek için stratejiler geliştirmelidir. Tabii ki bu hedeflere nasıl ulaşacaklarına karar vermek yasama çoğunluklarına ve komisyon üyelerinin kendilerine kalmıştır, ancak geçmiş komisyonların görüştüğü kişiler arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı aşırı eşitsizlik örneğinin de gösterdiği gibi, gelecek komisyonlar bir şekilde üzerinde düşünülmüş stratejiler geliştirmelidir. Bunun yanı sıra, komisyonlar eğer insan haklarını ciddiye aldıklarını iddia ediyorsa, bu ihlallerin mağdurlarına daha fazla söz hakkı vermeli ve bu mağdurların deneyimlerini ve bakış açılarını nihai raporların temel anlatısına dahil etmelidirler.

5. Sivil toplum katılımının teşvik edilmesi

Alt Komisyon ve Barış Süreci Komisyonu, sivil toplumun özellikle kendini insan haklarına adanmış olan aktörlerinin komisyon çalışmalarına bir dereceye kadar katılmalarını istedi. Ancak, bu raporda yer alan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, sivil toplum katılımı birkaç görüşme ile sınırlı kalmış, bu görüşmelerde dile getirilen görüşler nihai raporlarda ya çok az yer bulmuş ya da hiç yer bulmamış ve sonuçta sivil toplum aktörleri kendilerini komisyonlarda yabancı gibi hissetmişlerdir. Meclis komisyonlarına katılım potansiyelini daha fazla tartışmadan önce, meclis usullerinin sınırları, müzakerelerin partiler ekseninde şekillenmesi ve kamuoyunun görece ilgisizliği gibi etmenlerin sivil toplum grupları da dahil olmak üzere dışarıdan gelen katılımcılar için her zaman engeller oluşturacağından sivil toplum temsilcileri için meclis kurullarının hakikat komisyonlarına nispeten hep daha zor alanlar olacağını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla, sivil toplum perspektifinden bakıldığında, geçmişte yapılan yanlışlarla hesaplaşmak için siyasî kurumlardan bağımsız olarak çalışan bir hakikat komisyonu talep etmek belki de daha makuldür.

Bununla birlikte, meclis komisyonları da sivil toplum aktörleri için bir mücadele ve etki alanı olabilir. Her ne kadar halihazırda dışarıdan gelenlere erişim ve söz hakkı tanıyan otomatik bir mekanizma bulunmasa da gelecekte milletvekilleri, uzman ve görüşme yapılacak kişi olarak dinlemek üzere çeşitli ilgili aktörleri davet etmeye teşvik edilmelidir. Önde gelen sivil toplum temsilcileriyle yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu gibi, milletvekilleri bazen tam olarak bilgi sahibi olmadıkları konularda parti ekseninde ortaya çıkan anlaşmazlıklara düşmeye meyillidir. Sivil toplumu katkı sağlamaya davet etmek sadece bilgi boşluklarını doldurmakla kalmayıp zaman zaman siyasî tartışmaların koşullarını dönüştürmeye de hizmet edebilir.

Son olarak, sivil toplum aktörlerinin kendileri içinse şunları söyleyebiliriz: Meclis araştırma komisyonları sivil toplum gündemlerini desteklemek için ideal yerler olmasa da politikacıları sorumlu tutmak için paha biçilmez bir fırsat sağlayabilir. Meclis araştırma komisyonlarına ilişkin bu rapor, siyasetçilerin insan hakları ihlalleri ve otoriter rejimlerle ilgili siyaseten zorlu gerçekleri -şifreli bir dille ve satır aralarında, ancak yine de resmî anlatılara meydan okuyacak şekilde- sıklıkla kabul ettiklerini göstermektedir. Gelecekte bir hesap verebilirlik ve şeffaflık zemininin oluşturulabilmesi için bu komisyonlarla ve ortaya çıkardıklarıyla yakından ilgilenmek, bulgularını eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaygınlaştırmak ve elbette ortaya çıkacak anlatıyı daha en başta şekillendirmek için bu komisyonlara katılmak atılabilecek önemli birer adımdır.

Kaynakça

Meclis araştırma komisyonları:

Yasadışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınliğa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (1997), bkz.

https://tr.wikisource.org/wiki/TBMM_Susurluk_Arastirma_Komisyonu_Raporu.

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırmalarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (2012),

https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/.

Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Alt Komisyon (2013),

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/TERÖR%20VE%20ŞİDDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YAŞAM%20HAKKI%20İHLALLERİNİ%20İNCELEME%20RAPORU.pdf>.

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (2013),

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss571.pdf>.

Kitap ve makaleler:

Aguirre, Carlos. 2013. "Punishment and Extermination: The Massacre of Political Prisoners in Lima, Peru, June 1986: The Massacre of Political Prisoners in Peru." *Bulletin of Latin American Research* 32 (1): s. 193–216. <https://doi.org/10.1111/blar.12113>.

Arthur, Paige. 2009. "How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice." *Human Rights Quarterly* 31 (2): s. 321–54.

Atılğan, Mehmet, and Serap Işık. 2011. *Cezasızlık Zırhını Aşmak: Türkiye'de Güvenlik Güçleri ve Hak İhlalleri*. İstanbul: TESEV yayınları.

Bakiner, Onur. 2015. *Truth Commissions: Memory, Power, and Legitimacy*. University of Pennsylvania Press.

- Balci, A. 2010. "A Trajectory of Competing Narratives: The Turkish Media Debate Ergenekon." *Mediterranean Quarterly* 21 (1): s. 76–100. <https://doi.org/10.1215/10474552-2009-035>.
- Barahona de Brito, Alexandra. 1993. "Truth and Justice in the Consolidation of Democracy in Chile and Uruguay." *Parliamentary Affairs* 46 (4): s. 579–94.
- Baran, Zeyno. 2000. "Corruption: The Turkish Challenge." *Journal of International Affairs* 54 (1): s. 127–46.
- Baş, Nimet, Mithat Sancar ve Avni Özgürel. 2012. "Türkiye Darbeleriyle Yüzleşiyor." Panel 4. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Beattie, A. H. 2009. "An Evolutionary Process: Contributions of the Bundestag Inquiries into East Germany to an Understanding of the Role of Truth Commissions." *International Journal of Transitional Justice* 3 (2): s. 229–49. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijp004>.
- Berg, Dion van den. 2009. "Rekindling the National Debate: How Public and Private Recognition Can Shift the Dutch Discourse on Srebrenica." Hollanda'nın Utrecht kentinde düzenlenen "Transforming Images of the Enemy" seminerinin açılış konuşmasına dayanan makale. IKV Pax Christi.
- Bickford, Louis. 2007. "Unofficial Truth Projects." *Human Rights Quarterly* 29 (4): s. 994–1035.
- Brahm, Eric. 2009. "What Is a Truth Commission and Why Does It Matter?" *Peace & Conflict Review* 3 (2): s. 1–14.
- Burt, J.-M., G. Fried Amilivia ve F. Lessa. 2013. "Civil Society and the Resurgent Struggle against Impunity in Uruguay (1986-2012)." *International Journal of Transitional Justice* 7 (2): s. 306–27. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijt001>.
- Çelik, Ayşe Betül, Murat Çelikkan, Evren Balta, Nil Mutluer ve Levent Korkut. 2015. "Çözüme Doğru: Olasılıklar, İmkânlar ve Sorunlar Üzerine Değerlendirme." Türkiye Barış Meclisi.
- Dilek, Esra. 2019. "Investigating the 'Politics of the Local' in Peace Processes: The Case of Turkey's Peace Process for Solving the Kurdish Issue (2009-2015)." Working Paper #1. University of Denver Conflict Resolution Institute.
- Ensaroğlu, Yılmaz, Zeynep Ardiç, Taylan Barın, Yavuz Güçtürk ve Cem Duran Uzun. 2014. "2013'te Hukuk ve İnsan Hakları." 80. Analiz. SETA.
- Eroğlu, İzzet. 2007. "İnsan Haklarının Korunmasında Meclis Araştırması." *Yasama Dergisi* 5 (Nisan-Mayıs-Haziran): s. 109–49.
- Ersoy, Duygu ve Fahriye Üstüner. 2016. "Liberal Intellectuals" Narration of the Justice and Development Party in Turkey." *Turkish Studies* 17 (3): s. 406–28. <https://doi.org/10.1080/14683849.2016.1166057>.

- Feinstein, Tamara. 2014. "Competing Visions of the 1986 Lima Prison Massacres: Memory and the Politics of War in Peru." *A Contracorriente: Una Revista de Estudios Latinoamericanos* 11 (3): s. 1–40.
- Freeman, Mark. 2006. *Truth Commissions and Procedural Fairness*. Cambridge University Press.
- Gökçe, Ali Fuat. 2009. "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yürütmeyi Denetlemesinde Meclis Araştırması Komisyonlarının İşlevselliği." *Yasama Dergisi* 11 (Ocak-Şubat-Mart-Nisan): s. 76–92.
- Göral, Özgür Sevgi. 2021. "Waiting for the Disappeared: Waiting as a Form of Resilience and the Limits of Legal Space in Turkey." *Social Anthropology* 29 (3): s. 800–815. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.13096>.
- Greiff, Pablo de (der.). 2006. *The Handbook of Reparations*. New York: Oxford University Press.
- Hayner, Priscilla B. 1994. "Fifteen Truth Commissions - 1974 to 1994: A Comparative Study." *Human Rights Quarterly* 16 (4): s. 597–655.
- . 2000. "Past Truths, Present Dangers: The Role of Official Truth Seeking in Conflict Resolution and Prevention." Paul C. Stern ve Daniel Druckman (der.) *International Conflict Resolution after the Cold War* içinde, s. 338–82. Washington, DC: National Academy Press.
- . 2010. *Unspeakable Truths 2e: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. Routledge.
- Kochanski, Adam. 2020. "Mandating Truth: Patterns and Trends in Truth Commission Design." *Human Rights Review* 21 (2): s. 113–37. <https://doi.org/10.1007/s12142-020-00586-x>.
- Kurban, Dilek. 2020. *Limits of Supranational Justice: The European Court of Human Rights and Turkey's Kurdish Conflict*. Cambridge University Press.
- Lederach, Jean Paul. 1997. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
- Leebaw, Bronwyn. 2008. "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice." *Human Rights Quarterly* 30 (1): s. 95–118.
- Magarrell, Lisa. 2003. "Reparations for Massive or Widespread Human Rights Violations: Sorting Out Claims for Reparations and the Struggle for Social Justice." *Windsor Yearbook of Access to Justice* 22: s. 85–98.
- Marchand, Christophe, Crépine Uwashema ve Christophe Deprez. 2020. "Possible Impediments to Justice for Colonial Crimes: A Belgian Perspective." Morten Bergsmo, Wolfgang Kaleck ve Kyaw Yin Hlaing (der.) *Colonial Wrongs and Access to International Law* içinde, s. 411–30. Brüksel: Torkel Opsahl Academic EPublisher.

- Méndez, Juan E. ve Javier Mariezcurrena. 2003. "Review: Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions by Priscilla B. Hayner." *Human Rights Quarterly* 25 (1): s. 237–56.
- Minow, Martha. 1998. *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.
- Payne, Leigh A. 2007. *Unsettling Accounts: Neither Truth nor Reconciliation in Confessions of State Violence*. Duke University Press.
- Rijsdijk, Erna. 2018. "Reconstituting the Dutch State in the NIOD Srebrenica Report." Berber Bevernage ve Nico Wouters (der.) *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945* içinde, s. 713–25. Londra: Palgrave Macmillan.
- Schlunck, Angelika. 1998. "Truth and Reconciliation Commissions." *ILSA Journal of International & Comparative Law* 4 (2): s. 415–22.
- Selçuk, Fatma Ülkü. 2011. "The Rising Mafioso Capitalists, Opportunities, and the Case of Turkey." *Capital & Class* 35 (2): s. 275–93. <https://doi.org/10.1177/0309816811407298>.
- Soyinka, Wole. 2000. "Memory, Truth and Healing." Ifi Amadiume ve Abdullah An-Na'im (der.) *The Politics of Memory: Truth, Healing, and Social Justice* içinde, s. 21–37. Londra: Zed Books.
- Stan, Lavinia. 2009. "Truth Commissions in Post-Communism: The Overlooked Solution?" *The Open Political Science Journal* 2 (1): s. 1–13. <https://doi.org/10.2174/1874949600902010001>.
- Steinbacher, Mitja, Matjaž Steinbacher ve Matej Steinbacher. 2012. "Accountability for Communist Crimes and Restitution for Victims in Slovenia." Vesselin Popovski and Mónica Serrano (der.) *After Oppression: Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe* içinde, s. 418–35. United Nations University Press.
- Sunca, Yasin. 2016. "Infrastructures for Peace in Turkey: A Mapping Study." Berlin: Berghof Foundation.
- Teitel, Ruti G. 2000. *Transitional Justice*. Oxford University Press.
- Wiebelhaus-Brahm, Eric. 2010. *Truth Commissions and Transitional Societies: The Impact on Human Rights and Democracy*. New York: Routledge.
- Yoder, Jennifer A. 1999. "Truth without Reconciliation: An Appraisal of the Enquete Commission on the SED Dictatorship in Germany." *German Politics* 8 (3): s. 58–90.

Onur Bakiner

Onur Bakiner Seattle Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde doçent olarak çalışıyor. Latin Amerika ve Orta Doğu'da geçiş dönemi adaleti, insan hakları ve yargı siyaseti alanlarıyla ilgili çalışmalar yapıyor. Hakikat Komisyonları: Hafıza, Güç ve Meşruiyet (Pensilvanya Üniversitesi Yayınları, 2015) başlıklı kitabı 2017 yılında Amerikan Siyaset Bilimleri Derneği İnsan Hakları Bölümü'nün en iyi kitap ödülüne layık görüldü. Kolombiya ve Türkiye'de uzun süreli iç çatışmalar sırasında yargı aktörleri inceleyen bir araştırma projesi üzerinde çalışıyor. Önceki çalışmalarında hakikat komisyonlarının çağdaş toplumlardaki rolüne odaklandı.

© Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022

Bu rapor, 1997-2013 yılları arasında siyasi şiddet ve insan hakları ihlalleriyle ilgili konuları araştırmak üzere kurulan dört meclis araştırma komisyonunu belgeleyip analiz ederek ileride kurulacak komisyonlar için yol gösterici bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de ne resmî bir geçiş dönemi adaleti süreci gerçekleşmiş ne de bir hakikat komisyonu kurulmuştur. Bununla birlikte, meclis ve diğer devlet kurumları, 1980’lerin sonlarından bu yana, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyadaki silahlı iç çatışma sırasında devlet güçlerince sergilenen davranışları, bu çatışma sırasında ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerini ve demokrasiye yönelik tehditleri araştırmak üzere hakikat arayışıyla görevlendirilen çeşitli organlar oluşturdu. Elinizdeki çalışma, meclis araştırma komisyonlarının gerçekleri ortaya çıkarma, bunları kamuoyuna duyurma ve mağdurlar için tazminat sağlama konusundaki başarılarını ve eksikliklerini incelemektedir. Çalışmanın genel amacı, meclisin bir komisyonu olarak veya ondan bağımsız olarak hakikat arayışını yürütecek ve ileride kurulacak bir kurulun, geçmişteki bu girişimlerin başarılarını geliştirmek ve eksikliklerini aşmak için yapabileceklerini ve yapması gerekenleri tartışmak konusunda zemin hazırlamaktır.